

RISTIINA

Kirkonkylän osayleiskaava ja Löydön kyläleiskaava

KULTTUURIYMPÄRISTÖSELVITYS

Raportti 18.10.2011

Selvitystyö Ahola
FM Teija Ahola
Mikkeli

Tilaaaja Ristiinan kunta

SISÄLLYSLUETTELO

1	Johdanto	3
2	Selvitysalue	3
3	Menetelmät	5
4	Lähtötiedot kaavoista ja kulttuuriympäristön suojelutavoitteista	6
5	Maiseman peruspiirteet	12
6	Rakennetun ympäristön historia	18
6.1	Liikenneväylät	18
6.2	Ristiinan perustaminen	21
6.3	Ristiinan seurakunnan rakennukset ja hautausmaat	22
6.4	Kunnan ja valtion rakennukset	23
6.5	Asutuksen ja kylien kehitys	26
6.6	Liike-elämä ja teollisuus.....	39
6.7	Suurtilat ja sotilasvirkatalot	42
6.8	Huvilat ja lomakodit	45
6.9	Yhdistystoiminnan rakennukset	47
7	Kulttuuriympäristön nykytila.....	49
7.1	Osa-alue 1: Ristiinan kirkonkylä	50
7.2	Osa-alue 2: Vihko - Puntala – Juurisalmi.....	65
7.3	Osa-alue 3: Löydöntie-Vitsiäläntie: Löytö – Vitsiälä – Sokkalanmäki.....	70
7.4	Osa-alue 4: Mikkelintien länsipuoli – Rahikkala.....	79
7.5	Osa-alue 5: Laitiala	87
7.6	Osa-alue 6: Juuritaipale.....	92
7.7	Osa-alue 7: Pellosniemi	98
8	Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat alueet ja kohteet	103
8.1	Johdanto	103
8.2	Luokitus	104
8.3	Suosituksset.....	104
8.4	Arvokkaat alueet ja kohteet	106
8.5	Kulttuuriympäristövyöhykkeet ja herkkyysanalyysi.....	117
9	Lähteet.....	118

KANSIKUVAT: Näkymä kunnantalon ohi kirkkoaukiolle; Laitialan vanhaa huvila-asutusta; Uimala ja Pelloksen tehtaiden siluetti järven takana.

Kuva: Itäsuomalainen mäki-asutusmaisema Pöntilän kylältä.

1 Johdanto

Kulttuuriympäristöselvitys on tehty Ristiinan Kirkonkylän ja Löydön seudun yleiskaavoituksen lähtöaineistoksi. Työn tilasi Ristiinan kunta. Ristiinan kuntaa tilaajan ominaisuudessa edusti Tekninen johtaja Timo Rissanen ja DI Jarmo Mäkelä Karttaako Oy:stä. Selvityksen tutkimusosuudesta, arvottamistyöstä ja karttatuotannosta vastasi FM Teija Ahola Selvitystyö Aholasta.

Kulttuuriympäristöselvityksen pääpaino on rakennetussa ympäristössä, mutta tarkasteluun otettiin tilaajan pyynnöstä myös kulttuurimaisemakuva. Selvityksessä kuvataan rakennetun ympäristön historia ja ominaisuusluonne, maiseman suurrakenne ja maisemakuva sekä osoitetaan alueen rakennushistorialliset, historialliset ja ympäristölliset arvot. Työssä otetaan huomioon aikaisemmat kulttuuriympäristöstä tehdyt selvitykset. Historiallisen ajan muinaisjäännöksi luokiteltavia kohteita (esim. elinkeinotoimintaan liittyvät rauniot ja paikat, muinaishautausmaat) ei kartoitettu. Ukonveden, Pähkeenselän ja Yöveden loma-asutuksen osalta kartoitettiin varhaiseen huvilakulttuuriin liittyvät ympäristöt, ei sotien jälkeen rakennettuja kesämökkialueita.

Selvitys on tehty kaavasuunnittelun tarpeisiin, tarkkuustasona yleiskaava. Pellosniemen ja vanhassa kuntakeskuksessa sijaitsevan Kirkkorannan osalta selvitys tehtiin tilaajan pyynnöstä hieman yksityiskohtaisempana, jälkimmäisestä myös erillinen liite.

Selvityksen tulokset ovat sovellettavissa lähtötietona kaavaselostuksessa, kaavakartan sisällössä ja esitystavassa, kaavamääräyksissä ja vaikutusten arvioinnissa. Selvityksen tulosten pohjalta voidaan arvioida uuden rakentamisen vaikutuksia kohdealueen rakennettuun ympäristöön ja sen historiallisiin ja taajamakuullisiin tunnuspiirteisiin ja arvoihin. Kulttuurihistoriallisten erityispiirteiden tunnistamisesta ja merkityksen ymmärtämisestä on apua viihtyisän, laadukkaan ja oman historiansa näkyvyyttä vaalivan elinympäristön kehittämisessä.

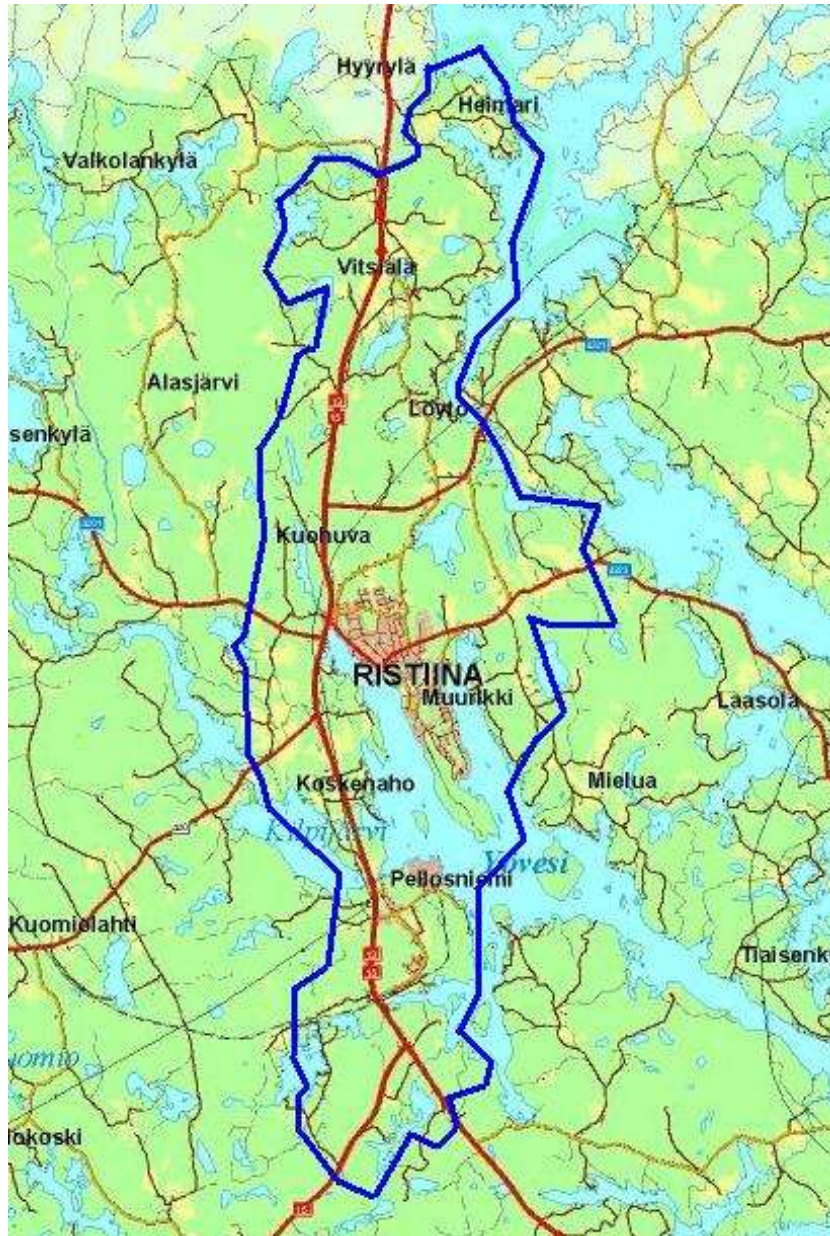
2 Selvitysalue

Selvitys- eli tarkastelualueena on alustava Kirkonkylän ja Löydön osayleiskaavojen suunnittelualue, joka käsittää Ristiinan kunnan alueita Pähkeenselän ja Juurisalmen länsipuolelta, aina Mikkelin vastaiselta kunnanrajalta Pellosniemelle. Alueelle jää niin haja-asutusaluetta ja rantoja kuin taajamia, kuten kunnan keskustaajama eli kirkonkylä, Pelloksen asuntoalue sekä Vitsiälän ja Löydön kyläkeskukset. Selvitysalue on laajuudeltaan noin 5 800 ha.

Ristiina on teollisuusvaltainen maalaiskunta Etelä-Savon maakunnan eteläosassa, noin 20 km Mikkelistä etelään. Kunnassa toimiva UPM-Kymmene Wood Oy:n Pelloksen vaneritehdas on kunnan ja maakunnan suurin teollinen yritys. Kunnassa on kolme taajamaa: Kirkonkylä, Pellosniemi ja Kuomiokoski, joista kaksi jälkimmäistä ovat tehdasyhdyskuntia. Ristiinan asukasluku on tällä hetkellä 4918 asukasta. Ristiina on myös kesämökkikunta, jossa vapaa-ajanasuntoja on noin 3000. Maantieverkko on tiheä kunnan länsiosassa. Selvitysalueelle jää kunnan pääväylä, pohjois-etelä suunnassa kulkeva valtatie 13 Mikkelistä Lappeenrantaan. Aivan selvitysalueen eteläpäässä tiestä erkanevat valtatie 15 Kouvolaan. Ristiinaan johtaa syväväylä Saimaan kanavalta ja teollisuusrata Savon radalta Pelloksen tehtaille. Pelloksen syväsataman lisäksi kirkonkylässä on laivalaituri, kotisatama ja asioimislaitureita.

Kunnan keskustaajama ja kylätaajamista Löytö jäävät selvitysalueelle, mutta pinta-alallisesti suurin osa alueesta on haja-asuttua maaseutua, jossa metsätalousmaata on huomattavasti viljelymaata enemmän. Alue rajautuu idässä ja etelässä suuriin vesistöihin, Pähkeenselkään ja Yöveteen. Alueella on myös pieniä järviä ja lampia. Kirkonkylässä on kunnan liike- ja palvelukeskus sekä laajimmat yhtenäiset asuntoalueet. Pellosniemellä on kunnan suurin teollisuuslaitosalue sekä siihen liittyvä metsälähiötyyppinen asuntoalue. Maatalousalueiden kylämäiset asutukset keskittyvät suuren reittivesistön tuntumaan sekä vanhan Lappeentien (Mikkeli-Ristiina) ympäristöön.

Laajalla selvitysalueella on usean eri maarekisterikylän maita. Alueen pohjoisosassa on pääasiassa Laitialan (430), Pöntilän (447) ja Sokkalan (453) kylien maita sekä pienempiä alueita Kaipialan (416), Kyyhkylänniemen (428), Närhilän (441), Olkkolanniemen (442) ja Yöveden (467) kylistä. Keskiosassa on ensisijaisesti Vitsiälää (465) ja Puntalaa (446) sekä yksittäisiä tiloja Laurikkalan (432), Laitialan ja Parkatniemen (444) kylistä. Kirkonkylän taajama-alue on Liikalan (434) ja Heikkilän (405) mailla. Sen itä- ja eteläpuoliset alueet kuuluvat suurimmaksi osaksi Liikalan kylään (434), mutta Suurlahdentien varrella on myös Kosolaan (424) ja Lyytikkälään (436) kuuluvia maita. Pökkäänlahden länsipuolella maat kuuluvat Rahikkalan (448) ja Haikolan kyliin (402).

Kuva: Selvitysalueen raja. (Opaskartta © Ristiinan kunta) MML lupanro 60/MML/11).

3 Menetelmät

Suunnittelualueen historian selvittäminen on perusta kulttuuriympäristön tunnuspiirteiden määrittelylle ja arvottamiselle. Selvityksessä keskityttiin rakennetun ympäristön ja siihen liittyvien maisemien kulttuurisiin piirteisiin. Työmenetelminä käytettiin maastokäyntejä, valokuvadokumentointia, karttahistoriallista ja kirjallisuusselvitystä sekä haastatteluja. Raportissa alueen rakennetun ympäristön kehityshistoriaa koskeva kartta- ja kirjallisuus pohjainen esitys sekä tekijän omiin havaintoihin perustuva nykytilan kuvaus muodostavat molemmat oman lukunsa, jolloin selvityksen lopussa arvottamisen ja johtopäätösten perusteina käytetyt lähtötiedot ovat helposti tarkistettavissa.

Alueen historiaa selvitettiin kirjallisuudesta ja vanhoilta kartoilta, rakennusten historiatietoja kerättiin myös haastatteluin. Taajaman osalta lähteenä käytettiin myös vanhoja asemakaavoja sekä rakennuslupa-asiakirjoja. Väestötietojärjestelmän rakennus- ja huoneistorekisteristä (RHR) haettiin alustavia rakennuskannan ikää ja käyttötarkoitusta koskevia tietoja. Vanhojen karttojen pohjalta tehtiin analyyseja MapInfo-ohjelmistossa, jossa pohjakarttana oli ajantasainen maastotietokanta. Kartta-analyysit palvelevat myös mahdollisesti tehtävää arkeologista selvitystä, koska ne sisältävät sijaintitietoa alueen asutus- ja liikennehistoriasta.

Rakennetun ympäristön nykytilan arviointi perustuu maastossa tehtyihin havaintoihin. Maastossa tarkasteltiin eri aikavaiheiden tunnistettavuutta, alueellista eheyttä ja erityisiä tunnusmerkkejä. Samalla rakennettua ympäristöä dokumentoitiin valokuvaamalla. Kohdekohtaiset tiedot sisältyvät raporttiin, erillisiä inventointikortteja ei laadittu.

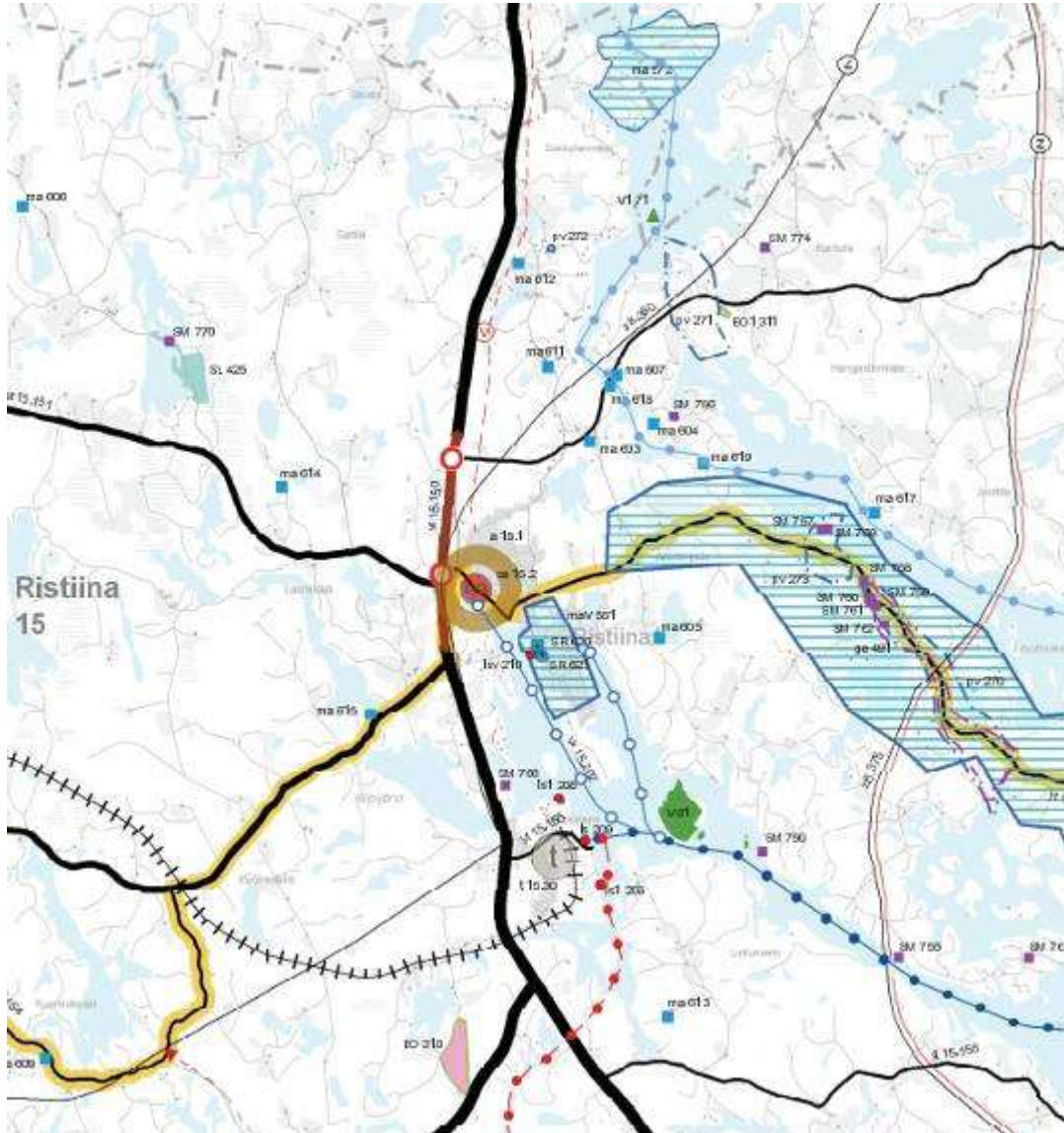
Tilajalle luovutettiin raportti, joka muodostuu tekstiosiesta, valokuvista ja karttakuvallitteista. Tekstitiedosto, digitaaliset valokuvat ja paikkatiedot toimitettiin tilajalle myös CD:llä.

4 Lähtötiedot kaavoista ja kulttuuriympäristön suojelutavoitteista

Lukuun liittyy kartan ja kohdeluettelon käsittävä liite 1.

MAAKUNTAKAAVA

Ympäristöministeriö vahvisti 4.10.2010 antamallaan päätöksellä Etelä-Savon maakuntakaavan.

Kuva: Ote Etelä-Savon maakuntakaavasta, Etelä-Savon maakuntaliitto.

Vahvistetun Etelä-Savon maakuntakaavan kulttuurimaisemat ja rakennetun ympäristön suojelukohteet on valittu valtakunnallisten ja maakunnallisten inventointien ja selvitysten pohjalta. **Ristiina – Hurissalo** –maisematie, joka jää vain pieneltä osin tarkastelualueelle, on valtakunnallisesti merkittävä sekä maisema-alueena että rakennettuna ympäristönä. Sen sijaan **Ristiinan kirkonkylä** –niminen valtakunnallisesti merkittävä rakennettu ympäristö jää kokonaisuudessaan tarkastelualueelle. Tähän aluekokonaisuuteen sisältyy kahdeksan suojelukohdetta. Maakunnallisesti merkittävästä **Puuskansaari-Laitiala** –maisema-alueesta jää Ristiinan kunnan puoleinen osa-alue tarkastelualueelle. Maisema-alueiden ja taajamien ulkopuolelta tarkastelualueella jää kahdeksan maakunnallisesti merkittävää yksittäistä kohdetta.

Seuraavassa Etelä-Savon maakuntakaavan kulttuuriympäristöjä koskevassa kohdeluettelossa on ensin aluekokonaisuus ja sen kaavavarauksmerkintä ja kohdenumero, sitten tarkastelualueelta

aluekokonaisuuteen sisältyvät osa-alueet ja yksittäiset arvokohteet. Lopuksi on lueteltu alueiden ulkopuolella sijaitsevat yksittäiset arvokohteet.

Kohde	Kaavamerkintä
Ristiina – Hurissalo –maisematie	maV 550
Ristiinan kirkonkylä	maV 551
Brahenlinnan emäntäkoulun vanha päärakennus (Puustelli)	SR 620
Brahenlinnan rauniot	
Ristiinan kunnantalo	
Ristiinan entinen kansakoulu	
Krankin talo	
Entinen apteekki(Rohtola)	
Ristiinan kirkko ja kellotapuli	SR 621
Ristiinan pappila (Isopappila)	
Puuskansaari-Laitiala	ma 572
Niemelä	
Puntala ja Ylä-Puntala	ma 603
Tapiola	ma 605
Lassila	ma 611
Löydön kartano	ma 612
Luhtaranta	ma 618
Pyöräsalmen huvila	ma 619

maV = Kulttuuriympäristön ja/tai maiseman vaalimisen kannalta valtakunnallisesti merkittävä alue

ma = Kulttuuriympäristön ja/tai maiseman vaalimisen kannalta maakunnallisesti merkittävä alue/kohde

Maakunnalliset selvitykset

Etelä-Savon maakuntaliitto (aik. seutukaavaliitto) on laatinut maiseman ja rakennetun ympäristön inventointeja.

Maisema-alueita on inventoitu 1980- ja 1990-luvuilla. Tulokset on esitetty raporteina.

Kulttuurimaisemainventointi. Julk. 147/1989.

Ristiinasta inventoitu alue: **Ristiina – Hurissalo –maisematie**

Mikkelin seudun maisema-alueet. Täydennysinventointi 1999 Julk. 47:2001.

Ristiinasta inventoitu alue: **Puuskansaari-Laitiala.**

Ristiinan rakennusperintöä on inventoitu seutukaavaa varten 1970- ja 80-luvuilla. Koko maakunnasta tehtyjen kartoitusten tulokset on esitetty kahdessa julkaisussa.

Etelä-Savon esihistoriallisesti ja kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet, 1974.

Etelä-Savon rakennusperintö, Etelä-Savon kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet, 1984.

Etelä-Savon seutukaavaliiton, nykyisen maakuntaliiton sekä Savonlinnan maakuntamuseon toimesta tehtyjen rakennusinventointien tiedot on tallennettu viimeisen maakuntakaavatyön suunnitteluvaiheessa uuteen selainpohjaiseen Etelä-Savon inventointitietojärjestelmään. (ks. liite 2)

YLEISKAAVAT

Tarkastelualueella on voimassa seuraavat oikeusvaikutteiset yleiskaavat:

- (Löytö-Vitsiälä-) Kirkonkylä-Pellosniemi osayleiskaava (ayk 22.5.1995)
- Löytö-Vitsiälä-Heimari Yleiskaava (kv 19.6.2000)

Kirkonkylä-Pellosniemi oikeusvaikutteisessa osayleiskaavassa kulttuuriympäristön suojelukohteiksi osoitettiin ensisijaisesti voimassa olleeseen seutukaavaan sisältyvät suojelukohteet, jotka ovat myös mukana Etelä-Savon rakennusperintö –julkaisussa (1984).

Nimi	kohde/alue	suojelumerkintä yk:ssa
Kirkonkylän vanha keskusta	a	/s ja erityisaluumerkintä*
Vitiäisen länsiranta	a	/s ja erityisaluumerkintä*
Vahviston kartano	a	/s ja erityisaluumerkintä*
Kirkko ja tapuli	k	Suojelukohde
Entinen Brahelinnan virkatalo	k	Suojelukohde
Puntala ja Yli-Puntala	k	Suojelukohde
Tapiola	k	Suojelukohde
Biljamintalo	k	Suojelukohde
Kunnantalo	k	Suojelukohde
Krankin talo	k	Suojelukohde
Entinen apteekki	k	Suojelukohde
Entinen kansakoulu	k	Suojelukohde
Grännä talo	k	Suojelukohde
Peltola	k	Suojelukohde
Pappila (Isopappila)	k	Suojelukohde
Entinen kappalaisen virkatalo (Pökkää)	k	Suojelukohde
Vahvisto	k	Suojelukohde
Lassila	k	Suojelukohde
Ent. työväentalo (Rientola)	k	Suojelukohde

* = kartalla katkoviivarajaus = Kulttuurihistoriallisesti merkittävät alueet

Lisäksi yleiskaavakarttaan on merkitty muinaisjäännosalueet, joista Koiravuoren ja Pyöräsalmien välille jäävän lahden rannalla sijaitseva tiiliruukki käsittää muinaismuistoja myös historialliselta ajalta.

Löytö-Vitsiälä-Heimari oikeusvaikutteisen yleiskaavan kaavaselostuksessa ovat mukana seuraavat kulttuuriympäristökohteet:

Ympäristöselvityksen ja rak.inventoinnin kohteet	kohde/alue*	kaavan suojelumerkintä	inventoitu 1998
Aurala-Rantala	a		
Aurala	k	sr	x
Rantala	k		x
Niemelä - Ylä-Heimari	a	/s	x
Sarvenranta – Sarviniemi	k	/s	x
Heimari	k		
Lahdentalo	k		x
Laitialanlahti	a		
Hiismäki	a	sr	x
Rajumäki	a		x
Laidunalue	a	/s	
Orava – Löydönlampi	a		
Vanha Lappeentie	a		x
Vitsiälän koulu	k	sr	
Koulunmäen seutu	a	sk	x

Löydön kartano	a	sr	
Löydön kylä	a	sk	x
Löydön sahan alue	a	/s	x
Työnjohtajan asunto	k	sr	x
Sahan johtajan asunto	k	sr	x
Orava	k		x

* = Löytö-Vitsiälä-Heimari Ympäristöselvitys, Ympäristökohteet – kartta ja luettelo.

sr = Suojeltava rakennus tai rakennusryhmä

sk = Kulttuuri- ja rakennushistoriallisia arvoja omaava alueen osa

/s = Alue, jolla ympäristö säilytetään

Heimarin alueelle on laadittu ohjeellinen yleissuunnitelma 1990. Valtatien 13 yleissuunnitelma valmistui syksyllä 1997.

Yleiskaavalliset selvitykset

Löytö-Vitsiälä-Heimari yleiskaavaa (kv 19.6.2000) varten laadittiin ympäristöselvitys. Siihen liittyen tehtiin vuonna 1998 kulttuurihistoriallinen inventointi, inventoijana Kirsti Kovanen, Etelä-Savon maakuntaliitosta.

Ristiinan kunta on teettänyt kaavoituksen ja tiesuunnitelmien lähtöaineistoksi luontoselvityksiä, joissa on vaihtelevasti tarkasteltu myös maisema-arvoja.

ASEMAKAAVAT

Ristiinan kirkonkylän ensimmäinen asemakaava (Ristiinan rakennussuunnitelma) sai lainvoiman vuonna 1944 (lh 14.2.1944). Suunnittelijana oli arkkitehti Salme Setälä. Asemakaava-alueetta laajennettiin 1970-luvulla: Ristiinan Kirkonseudun rakennuskaava ja rakennuskaavamuutos, vuodelta 1973-75 (-77), konsulttina Mikkelin Maanmittaustoimisto. Sen jälkeen on laadittu useita pienempiä asemakaavamuutoksia sekä uusia asemakaavoja.

Asemakaava-alueella on kaksi kiinteistökohtaista suojelumerkintää (asemakaavaindeksikartta 04/2011).

<u>Kohde</u>	<u>Kaavamerkintä</u>
Krankin talo	sr (kv. 1998)
Uusi Brahelinnan päärakennus	sr (kv. 2004)

Asemakaavalliset selvitykset

Voimassa olevien asemakaavojen suunnittelussa lähtöaineistona ovat olleet seudulliset ja yleiskaavojen kulttuuriympäristöselvitykset ja rakennusinventoinnit.

ERITYISLAIT

Tarkastelualueella ei ole rakennussuojelulailla (1985/60) suojeltuja kohteita eikä rakennuksia, jotka olisi suojeltu lailla rakennusperinnön suojelemisesta (498/2010).

Rakennussuojelulaki on kumottu ja uusi laki rakennusperinnön suojelemisesta (498/2010) astui voimaan 1.7.2010. Vanhan lain mukaiset suojelupäätökset pysyvät voimassa. Uuden lain 11 §:n mukaan, on elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen pantava vireille rakennuksen suojelua koskeva asia, kun valtion omistamien rakennusten suojelua koskevien säännösten nojalla aiemmin suojeltu valtion omistama rakennus luovutetaan toiselle.

Kohde, jota koskee valtion rakennusten suojelua koskevat säännökset:

Kohde	Valtioneuvoston päätös
Uusi Brahelinna	varjeltu asetuksella 1/561/93, 1471/561/88

Ristiinan kirkko on kirkkolain mukainen suojelukohde (OIVA 200719). Kirkollisten rakennusten suojelua ohjaavan kirkkolain (1993/1054 14 luku 5 §) mukaan ennen vuotta 1917 rakennettu kirkollinen rakennus on suojelunalainen. Kirkkolain 2 § mukaan kirkollisia rakennuksia ovat kirkot ja kellotapulit, siunaus- ja hautakappelit sekä hautausmaalla olevat niihin rinnastettavat rakennukset. Kirkkopihaan ja hautausmaan aitaan ja porttiin sovelletaan mitä kirkollisista rakennuksista on säädetty tai määrätty. Ristiinan kirkon lisäksi tapuli sekä kirkkomaan ja nykyisen hautausmaan kiviaidat täyttävät kirkkoloissa esitetyt suojelukriteerit.

Museoviraston muinaisjäännösrekisteriin on tallennettu tiedot Ristiinan tunnetuista kiinteistä muinaisjäännöksistä, jotka ovat muinaismuistolain (1963/295) nojalla rauhoitettuja. Muinaismuistolain 4 § mukaan kiinteään muinaisjäännökseen kuuluu sellainen maa-alue, joka on tarpeen jäännöksen säilymiseksi sekä jäännöksen laadun ja merkityksen kannalta välttämättömän tilan varaamiseksi sen ympärille. Jos muinaisjäännöksen rajoja suoja-alueineen ei ole määrätty kiinteistötoimituksessa tai lunastettu, siten kuin lain 5§ on sanottu, katsotaan rajojen kulkevan siten, että suoja-alueen leveydeksi tulee kaksi metriä luettuna jäännöksen näkyvissä olevista ulkoreunoista.

Tarkastelualueelta tunnetut **muinaisjäännökset** ovat enimmäkseen kivikauden asuinpaikkoja tai ajoittamattomia kivirakenteita. Näiden lisäksi on löytynyt yksi varhaismetallikauden asuinpaikka, ajoittamaton pyyntikuoppa sekä linnanraunio historialliselta ajalta. Löydön sahan seudulla, Juurisalmissa, on viisi rekisteröityä lotjan hylkyä. Koulun alapuolella rannassa sijaitsee vanha n. 1789-1844 käytössä ollut Ristiinan seurakunnan hautausmaa, joka on mahdollisesti luokiteltavissa historiallisen ajan muinaisjäännökseksi, koska viimeisistä hautauksista on yli 100 vuotta. Aluetta ympäröi kivipylväiden varaan ripustettu kettinkiaita. Hautarivit muodostavat syviä painanteita. Hautausmaan reunoilla on vanhoja kuusipuita.

Muinaisjäännökset on merkitty pistein liitekartalle 1 (digitoitu MJR:n kohdekartoilta, kaavassa tulee käyttää Museoviraston paikkatietoaineistoja).

Kohde	Rekisteröintitunnus	Rauhoitusluokka
Vanha Brahelinna	1000012437 historiallisen ajan	1
Puistopolku	696010055 ajoittamaton kivirakenne	2
Rajatie 3	696010062 ajoittamaton kivirakenne	2
Linnaniemi	696010019 kivikautinen asuinpaikka	2
Linnaniemen kärki	696010037 kivikautinen asuinpaikka	2
Kuoresalmi	696010038 varhaismetallikausi, asuinpaikka 1	
Keikanniemi	696010061 ajoittamaton kivirakenne	2
Keikanniemi B	696010068 ajoittamaton pyyntikuoppa	2
Tiiliruukki	696010009 kivik asuinpaikka ja 2 hist. ajan tiilenpoltouunia	2
Niemelä	696010010 kivik asuinpaikka	2
Heimari	696010011 kivik asuinpaikka	2

VALTAKUNNALLISET ALUEIDENKÄYTTÖTAVOITTEET

Valtioneuvosto on maankäyttö- ja rakennuslain (MRL) 22 §:ään perustuen 30.11.2000 päättänyt valtakunnallisista alueidenkäyttötavoitteista. Päätös on tarkistettu 13.11.2008 ja se on tullut voimaan 1.3.2009. Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden kulttuuri- ja luonnonperintöä koskevien erityistavoitteiden mukaan alueidenkäytössä on varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöjen ja luonnonperinnön arvot säilyvät. Viranomaisten laatimat valtakunnalliset inventoinnit otetaan huomioon alueidenkäytön suunnittelun lähtökohtina. Näillä alueilla alueidenkäytön on sovelluttava niiden historialliseen kehitykseen.

Maisemat

Valtioneuvosto teki 5.1.1995 periaatepäätöksen valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista ja maisemanhoidon kehittämisestä. Päätös perustui maisema-alueityöryhmän mietintöön vuodelta 1992: Osa I Maisemanhoito ja Osa II Arvokkaat maisema-alueet (AM).

Tarkastelualueelle jää osa valtakunnallisesti arvokkaasta maisema-alueesta:

<u>Kunta ja tunnus</u>	<u>Kohde</u>	<u>Merkittävyys</u>
Ristiina nro 62:	Ristiina – Hurissalo –maisematie	Valtakunnallinen

Rakennettu ympäristö

Museoviraston päivittämä valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen ympäristöjen inventointi (Rakennettu kulttuuriympäristö RKY) on valtioneuvoston päätöksellä 22.12.2009 otettu maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamaksi inventoinniksi rakennetun kulttuuriympäristön osalta 1.1.2010 alkaen.

Tarkastelualueeseen sisältyy kokonaan seuraava valtakunnallisesti merkittävä kulttuurihistoriallinen aluekokonaisuus:

<u>Kunta ja tunnus</u>	<u>Kohde</u>	<u>Merkittävyys</u>
Ristiina	Ristiinan vanha kuntakeskus	Valtakunnallinen

5 Maiseman peruspiirteet

Maisemarakenteesta

Ks. karttaliite 3

Ristiinan kunta sijaitsee Vuoksen vesistöalueen länsilaidalla, Saimaan luoteisten lahtien äärellä. Pääosa suunnittelualueen pohjois- ja keskiosan vesistä kulkeutuu Ukonveteen tai Pähkeenselälle, etelässä vedet laskevat Yöveteen. Useat alueella sijaitsevat vedenjakajat ovat synnyttäneet suurten järviäntaiden lisäksi lukuisia pienempiä järviä ja lampia.

Vesistöjen rantarinteiltä löytyvät muinaisrannat kertovat Saimaan vaiherikkaasta kehityshistoriasta. Selvitysalueella sijaitsevat Matkuslammet, joiden kohdalle n. 4 800 eaa puhjenneen uoman kautta Saimaan vedet purkautuivat etelään, nykyisen Kymijoen vesistöalueen puolelle, noin puolen vuosituhannen ajan ennen Kärenlammen lasku-uomaa ja lopulta Vuoksea, jonka puhkeamisen (3800 calBC) jälkeen Saimaa muotoutui nykyiselleen ja vedenpinta vakiintui tasolle n. NN +75.7 metriä mpy. Muinaisen Suursaimaan korkeimmat rannat alueella ovat noin 10 metriä nykyistä vedenpintaa korkeammalla. Varhaisemman Yoldia-merivaiheen aikaiset muinaisrannat löytyvät Mikkelin alueella yli 30 metriä nykyistä Saimaan pintaa korkeammalta.

Korkeimmat mäet (vähintään 105-110 m mpy) ovat vedenkoskemattonta aluetta eli ne ovat olleet saaria tai niemiä mannerjään vetäytymisen jälkeen. Nämä ylämaa-alueet ovat muodostaneet Itä-Suomen alueella kasvulle ja kulttuurille edulliset vyöhykkeet. Mäkikylät sijaitsevat tavallisesti vedenkoskemattomilla mailla ja viljelysmaan reuna seurailee usein hyvinkin tarkasti korkeimman rannan viivaa, koska muinaisilta rantavyöhykkeiltä voivat hienoimmat maa-ainekset olla kokonaan huuhtoutuneet pois. Veden alla olleiden alueiden maaperä on yleensä vedenkoskemattomia maita köyhempää. Selvitysalueella vedenkoskemattomia lakimaita on vähän, ja vain Sokkalanmäellä sellaisella on kyläasutusta. Muutoin alueen asutus on hakeutunut korkeiden mäki-alueiden tuntumaan, niiden etelärinteille, tai loivapiirteisimmille mäki-alueille vesistöjen tuntumaan.

Selvitysalueen kallioperä on pääasiassa kiillegneissia, joka on yleinen koko kunnan alueella. Paikoitellen, kuten Löydön kylällä ja Parikanniemessä sekä Heimarissa, on pienehköjä alueita rapakivigraniittia. Alueen maaperä on suurimmaksi osaksi moreenia ja kalliota. Mikkelin-Porrassalmen harjumuodostuma kulkee Ristiinan kohdilla Ukonveden ja Pähkeenselän vedenpinnan alla. Harjujaksoon kuuluu Laitialanniemen rannassa kulkeva kapea ja matala harjanne. Hienojakoiset lajittuneet maa-ainesalueet ovat vähäisiä ja sijoittuvat pieninä alueina rantojen lähelle sekä alaville järvikerrostumien alueille.

Järviäntaiden muodoissa (Yövesi, Louhivesi ja muut pienemmät järvet) tulee erityisen hyvin esiin kallioperän kaakko-luode murrosvyöhykesuunta. Vyöhykettä pitkin on tapahtunut myös siirroksia, joista eräs on havaittavissa Yövedeltä luoteeseen, Ristiinan kirkonkylässä. Maiseman mäkisyyttä lisäävät toisen, itäkoillisen-länsilounaisen murrossuunnan suuntaisesti ryhmittyvät ja selvästi ympäristöään korkeammalle kohoavat kalliio- ja moreenimäkivyöhykkeet. Topografialtaan jyrkkäpiirteisintä seutua on Kirkonkylän pohjoispuolella sekä Kaatlampien ja Sokkalanmäen ympäristössä. Korkeimmat mäet, kuten Siltalahdenvuori, Hiismäki, Sokkalanmäki ja Herämäki kohoavat yli 130 m mpy:lle, Pötkäänmäki jää 120 metriin. Ristiinan korkein mäki on Hytölässä sijaitseva Haudanmäki 180,8 m.

Kulttuurimaisemakuvasta

Ks. karttaliite 4

Maisema-aluetyöryhmän mietinnössä (Mietintö 66/1992, YM/YSO) kuvatun maisemamaakuntajaon mukaan Ristiina kuuluu Itäisen Järvi-Suomen maisemamaakuntaan (4) ja siellä Suur-Saimaan seutuun (4.2). Suur-Saimaan seutua kuvataan vesien hallitsemaksi alueeksi, jossa on sekä laajoja selkävesiä että sokkeloisia reittivesiä, joissa salmet kapenevat jokimaisiksi.

Maisemakuva on maisemarakenteeseen perustuva ja ihmisen toiminnan seurauksena syntynyt silmin havaittava maiseman ilmiö. Suunnittelualue on maisemakuvaltaan kumpuilevaa, monin paikoin kalliopaljastumien laikuttamaa mäkimaaastoa. Maisemakuvan perustana ovat kallioperään syvälle kuluneet ruhje-vyöhykkeet, vaihtelevat maastonmuodot, kalliisuus ja monipuoliset vesistöt. Järvialueiden rantojen jyrkkyyden takia maiseman peruspiirteet ovat Ristiinassa säilyneet melko muuttumattomina.

Kulkuväyliin liittyvälle maisemakuvalle on tyypillistä jatkuva avointen ja suljettujen maisematilojen vaihtelu. Kirkonkylässä suurimpia avoimia maisematiloja avautuu rannoilla vesistönäkymien äärellä. Maaseutualueilla, kuten Pöntilän ja Sokkalan kylällä, Haikolassa sekä Suurlahdentien varrella, maisemia avaavat vielä melko laajat ja yhtenäisinä säilyneet peltoaukeat. Laitialan pienialaisempi peltomaisema liittyy vesistömaisemaan. Lassilan ja Vihkon erillistaloasutusta ympäröivät peltomaisemat ovat vanhan historiallisen Lappeentien maisemahistoriallista kokonaisuutta.

Maalaiskylien asutus on asettunut selänteiden ja vesistöjen välialueille, mäkien etelärinteille. Kirkonkylä on pitkässä niemessä Yöveden rannalla. Alueen loma-asutus on keskittynyt suurten vesistöjen rannoille. Erityisen tiivistä loma-asutusta on Löydön kylän koillispuolella, jossa kapeat salmet avautuvat Pähkeenseläksi. Juurilahden itärannalla on myös laajahko loma-asuntoalue. Näiden lisäksi on yksittäisiä loma-asuntoryhmiä pienempien vesistöjen rannoilla.

Maaseutualueilla maisemallisesti herkkiä alueita ovat etenkin ne, joissa ihmisen toiminnasta syntyneet historialliset ympäristötekijät liittyvät avoimeen tilaan, koska tuolloin on mahdollista tarkastella samalla kertaa useita kulttuurihistoriallisia elementtejä. Visuaalinen laatu eli alueella avautuvien näkymien ja maisematilojen kokeminen kauniina tuo alueelle lisäarvoa. Nämä edellytykset täyttyvät yleensä laajojen viljelymaisemien ja vesistöjen äärellä, mutta myös tieympäristöissä, joissa toistuvat pienialaisemmat avoimet maisematilat.

Puoliavoimissa tiloissa ympäristöllinen herkkyys liittyy enemmänkin rakennettuihin kokonaisuuksiin, niiden luonteeseen, eheyteen tai mittakaavaan. Esteettisyyden sijaan tärkeäksi arvoksi nousee usein paikan henki, paikan tunnistettavuuden kannalta tärkeät rakennetut tilat, osa-alueet tai rakennukset. Tällaisia paikkoja ovat mm. Löydön, Vitsiälän ja Puntalan kyläraittien lisäksi monet muut maatalousalueiden tienvarsi-asutusryhmät kuin myös laivaväylille jäävien salmikapeikkojen maamerkkimäiset rakennukset tai siltapaikat.

Kuva: Pöntilä: Laaja tasapainoinen maalaismaisema avoimine viljelymaisemineen avautuu Rajumäeltä Hiismäelle ja Sokkalanmäelle.

Kuva: Pähkeenselkää kuvattuna Auralan huvilalta. Loma-asutuksen maisemakuvaan kuuluu tavallisesti vaihtelevan kokoiset vesistömaisemat. Selvitysalueella vanhimmat huvilat ovat tavallisesti suurten vesistöjen ja vanhojen laivaväylien varsilla.

Kuva: Löydön sahan rakennuttamalla asuntoalueella "Sopolassa" vahva tilantuntu ja paikan henki perustuvat rakennustavan yhtenäisyyteen ja alueen säännönmukaisuuteen. Kerralla rakennettujen kokonaisuuksien miljöörarvot ovat erityisen herkkiä rakennustavasta poikkeaville toimenpiteille.

Kuva: Vitsiälän tienvarsikylässä entiset yhteiset, puolijulkiset tilat, kuten koulun tai postin piha, ovat yksityistyneet alkuperäisen toiminnan loputtua. Koulutalo on säilynyt paikan tunnistettavuuden kannalta tärkeänä rakennuksena.

Kuva: Voimakkaiden maisematekijöiden leikkauskohdat ovat tavallisesti visuaalisesti vaikuttavia, esimerkkinä maisema, joka avautuu kirkonkylän kohdalla laskeuduttaessa valtatieä metsäisestä mäkimaa-astosta alas laaksoon. Toinen merkittävä maisemallinen solmukohta, maa- ja vesireitin leikkauspiste, on Juurisalmessa.

Kuva: Ristiinassa on poikkeuksellisen hyvin vanhan luonteensa säilyttänyt kirkonaukio, kirkonkylän vanhin julkinen rakennettu tila. Tilaan liittyvät pitäjän itsenäisyyden tunnusrakennukset, kirkko ja kunnantalo.

Kuva: Kuntakeskuksen rantakylän luonnetta tukevat "kohtaamiset" vesistön kanssa. Vesistö tulee esille sekä rannansuuntaisella Brahentienellä, mutta myös mutamien Brahentiehen liittyvien poikkiteiden maisemallisena päätteenä.

Kuva: Ristiinan vesitorni ei juuri erotu taajaman sisäisissä näkymissä vaan se on ennen kaikkea yhdyskunnan maamerkki vesistön suuntaan. Kartiotorni työntyy kuitenkin yllättävän voimakkaasti osaksi Linnaniemen hautausmaan maisemakuvaan.

6 Rakennetun ympäristön historia

Selvitysalueen asutuksen, rakentamisen ja maankäytön historiaa tutkittiin vanhoilta kartoilta, kirjallisuudesta ja arkistolähteistä. Aihealueina ovat hallinto ja julkiset palvelut, liikenne, asutus ja maankäyttö, elinkeinot ja yhdistystoiminta. Kehityskuvaus oli alustusta maastossa tehtävälle ristiinalaisen kulttuuriympäristön nykytilan kartoittamiselle ja rakennetun ympäristön historia-arvojen tunnistamiselle.

Kohteet, joihin palataan myöhemmin rakennetun ympäristön nykytilaa ja arvoja kuvaavissa luvuissa, on korostettu tekstin tummennuksilla.

Ks. karttaliitteet:

5 Tiet ja asutus

6 Rakennuskanta ajalla 1700-1969; asutustilanne 1930- ja 60-luvulla

7 Rakennuskannan ikäjakauma 2000-luvun alussa.

6.1 Liikenneväylät

Vesitiet

Ristiinan alueelle on päässyt hyvin vesireittejä pitkin. Historiallisella ajalla on käytetty kaakkoista Saimaan vesistöä. Louhivesi ja Yövesi muodostavat parhaat vesireitit, mutta kuljettavana on ollut myös lukuisia pienempiä vesireittejä, jotka ovat yhteydessä edellisiin selkävesiin.

Vesireitit kelpasivat pitkään sellaisinaan kulkuväyliksi, mutta teollisuuden ja kaupan kehittyessä väylille tuli yhä suurempia aluksia sekä tukkilauttoja, joille kapeat salmet ja karikkoiset vedet aiheuttivat ongelmia. Lappeenrannan ja Mikkelin välisen vesireitin parannustyöt alkoivat valtion rahoittamana 1800-luvun puolivälin jälkeen, ja tuolloin esimerkiksi Juurisalmen, Kapiasalmen, Vuolteensalmen ja Nikinsalmen kapeikkoja laajennettiin sekä syvennettiin. Lisätöitä väylän parantamiseksi tehtiin 1880-luvulla ja 1910-luvulla. Ensimmäiset väyläkartat ovat näiltä ajoilta, mm. purjehduskartta Saimaan Rastinniementä Mikkeliin ja Ristiinaan valmistui 1879.

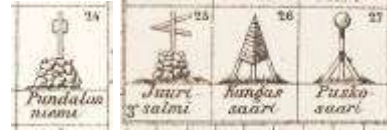
1870-luvulla Saimaan kaupunkien, Viipurin ja Pietarin välisessä liikenteessä purjehti noin parisataa purjealusta. Juhani Grönhagenin (1997: Internetix) mukaan Saimaan rannoilla on useita vanhojen alusten hautausmaita, tavallisesti hiukan syrjäisissä lahden pohjukoissa, yhtenä esimerkkinä hän mainitsee Ristiinan Juurisalmen, josta tunnetaan viisi hylkyä.

Ristiinassa oli myös laivatelakoita, joissa rakennettiin rahtialuksia ja lotjia. Selvitysalueelta tunnetaan tilapäisesti toiminut Juurisalmen telakka. Telakoilta valmistui laivoja sekä myytiin että metsänomistajien omaan käyttöön. (W II, 280) Lotjia rakennettiin esimerkiksi Löydön sahan rannassa "Iisalmessa" (Löytölapset, 39; Vitsiälän..., 74).

Kuva: Purje laita kartta Saiman Wesillä Rastinniementä Mikkeliin ja Ristiinaan. 1879. | Kansallisarkisto Meri- ja vesistökartat –kokoelma.

Kummelit 24-27:

Matkustajalaivaliikenne alkoi Mikkelin ja Ristiinan Juurisalmen välillä 1870-luvulla. Vuosisadan lopulla liikenteessä oli myös ristiinalaisten laivanvarustamoiden laivoja. Uranuurtajana oli kauppias Juho Tikka, jolla vuodesta 1890 lähtien oli omistuksessaan sekä matkustajalaivoja että lotjia. Vuonna 1906 perustettiin Himalansaarella Höyryvenheosuuskunta Veljeys, josta 1919 tuli Ristiinan Höyryvenheosuuskunta r.l. Osuuskunnan matkustajalaivat seilasivat Mikkelin-Lappeenrannan-Imatran reittiä. (W II, 278)

Laivaliikennöinnin kannattavuus alkoi heiketä 1920-luvulta lähtien. Viime sotien jälkeen parantuneet tieyhteydet, linja-autoliikenne ja autojen yleistymisen vei ratkaisevassa määrin asiakkaita reittilaivoilta. Nykyään Mikkeli-Ristiina-Lappeenranta välillä kulkee risteilyjä järjestäviä matkustaja-laivoja, kuten m/s Jaarli.

Vanhimmat venealkamat olivat suojaisissa ja matalissa lahdelmissa, mm. Linnaniemen Niemlampea käyttivät pitäjäläiset itäosan asukkaat venealkamana kirkko- ja vainajien saattomatkoihillaan. Reittiliikenteen höyrylaivoja varten rakennettiin kivistä ja hirsistä tukevia laivalaitureita. Matkustajalaivat poikkesivat kyläkuntien yleisissä laivalaitureissa sekä muutamissa yksityisten rakennuttamissa laitureissa.

Selvitysalueella on jäljellä seuraavat laivalaiturit:

- Kirkonkylän Laivaranta kirkkorannassa, entinen matkustajasatama, nykyään uudenaikainen vierasvenesatama-alue puulaitureineen ja veneiden talvisäilytykseen varattuine kenttineen
- Juurisalmen laivalaituri Pähkeenselän ja Louhiveden välillä, puurunkoinen laiturit
- Heimarin loma- ja kokouskeskuksen laivalaituri, Pähkeenselän länsirannalla, puurunkoinen laiturit.
- Pyörösalmen huvilan laivalaituri, salmessa Louhiveden pohjoispäässä, uudelleen rakennettu kiviarkkulaituri (hirsisalvosarkku, täytetty kivillä)

Muut selvitysalueella sijainneet laivalaiturit ovat hävinneet kokonaan tai niistä on jäljellä kiverustuksia, kuten Laitialan kylän Sarvenrannassa ja Rantalanniemessä. Löydön sahan rannassa sijainnut rahtilaivojen lastauslaituri sekä Varpasaaren Koivulan lastauspaikka, jonne varastoitiin proomuihin lastattava puutavara, ovat nekin hävinneet. Löydön sahan rannassa on nykyään kylätoimikunnan kunnostama uimaranta ja venelaituri, matonpesupaikka ja grillikatos.

Maantiet

Ristiinassa maantieliikenteen pääväylä on kulkenut aina pohjois-eteläsuunnassa pitäjän halki. Vanhin ja aina 1800-luvulle saakka ainoa Ristiinan kautta kulkeva yleinen maantie johti Mikkelistä Ristiinan, Suomenniemen, Savitaipaleen ja Lappeen seutujen kautta Viipuriin. Se oli myös Vanhan Viipurintien sekä Mikkelin kautta kulkevan Suuren Savontien välinen yhdystie. Talvitienä Lappeentietä oli käytetty jo 1500-luvulla ja kesätieksi se raivattiin viimeistään 1600-luvun kuluessa. Kaakkois-Suomen jäädessä rajan taakse 1700-luvulla, pääsi Ristiinan eteläpuolinen osuus Lappeentiestä huonoon kuntoon, ja kun sitä 1820-luvulla korjattiin, puhuttiin jo "uuden tien" rakentamisesta. Poikittaistiet Ristiinasta länteen ja Suurelle Savontielle rakennettiin 1800-luvulla, mikä paransi Ristiinan asemaa valtakunnallisessa tieverkossa. Uudet tiet hyödynsivät vanhoja kirkonkylän ja sivukyläiden välisiä kulku-uria, jolloin maanteiden perustaminen palveli myös pitäjän sisäistä liikennettä.

Uusien maanteiden perustamista vauhdittivat kruunun jakamat köyhäinavut, joilla pyrittiin keventämään katovuosien aiheuttamaa ahdinkoa. Hätäaputoilla että samoihin aikoihin pitäjäläisten omatoimisena työnä parannettiin etenkin länteen Suurelle Savontielle sekä itään vieviä vanhoja teitä. Mikkelintieltä Haikolan kautta Mäntyharjun kirkolle (1856 hätäaputyö) sekä Laurikkalasta Hirvensalmen Lahnajärvelle (1850) rakennetut tiet lyhensivät merkittävästi matkaa Ristiinan ja Suuren Savontien välillä. Uudet yhdystiet ristesivät vanhan Lappeentien kanssa Pökkään sillan lähellä. Ensimmäisiin hätäaputoihin oli kuulunut myös yhdystien rakentaminen Mikkelintien ja Pökkään sillan välille (1845).

Kyläteiden rakentaminen tapahtui pääasiassa pitäjäläisten omin voimin. Jo 1829 oli valmistunut tie kirkolta hautausmaalle ja Puntalaan. Vuonna 1838 rakennettiin kylätietä Puntalasta Liikalan Tukialaan (pappilan kirkkotie). Puntalasta Kylänlahteen vievän paikallistien perusparantamiseen (1859) saatiin kruunun apua. Kylätie Liikalasta Laasolaan valmistui 1857 (vesikansan kirkkotie, laiturit Koson talon rannassa) ja Laurikkala-Koivakkala-Minkkilä välinen tie 1860-luvun alkupuolella. Suurlahden tie valmistui autoliikenteen vaatimukset täyttävänä tienä vaiheittain vuosina 1908-1948. (W I, 330-332)

Ristiinan liikenneväylien runkona on pysynyt pohjois-etelä suuntainen valtatie 13, joka oli vuoden 1938 tienumerointijärjestelmässä yksi Viipuriin lähteneistä säteittäisistä valtateista. Ristiinan osalta valtatie perusparannettiin ts. linjattiin suuremmaksi ja rakennettiin uudelleen 1950-luvulla. Tie siirtyi Sokkalanmäen ja kirkonkylän välillä aikaisempaa lännemmäksi sekä Pökkäänlahden ja Kaivannon välillä hieman idemmäksi. Valtatiestä haarautuvat edelleen vanhat poikittaistiet Mäntyharjulle ja Hietasen entiselle rautatiepysäkille sekä Hangastenmaan kautta Anttolaan. Pellosniemen eteläpuolelta Kouvolaan haarautuva valtatie 16 rakennettiin 1960-luvulla. Valtatien 13 parantamistöitä on tehty viime vuosina välillä Mikkelin – Ristiina. Toimenpidesuunnitelma valtatie parantamiseksi välillä Ristiina – Lappeenranta on valmistunut vuonna 2010.

Vesistörikkaassa kunnassa jouduttiin rakentamaan myös siltoja. Puusillat olivat tavallisia aina 1800-luvun lopulle saakka. Ristiinan ensimmäinen kivistä silta valmistui 1881. Vuonna 1896 Ristiinan kunnassa päätettiin, että jatkossa kaikki kunnan kustannuksella rakennettavat sillat tehdään kivistä.

Yksi vanhimmista siltapaikoista on **Juurisalmi**, josta löytyy mainintoja jo 1700-luvun puolivälistä (W I 337). Höyrylaivaliikenteen vuoksi silta tehtiin 1860-luvulla nostosiltana, minkä vuoksi Juurisalmeille palkattiin myös siltavahti ja rakennettiin vahtitupa. Nostosillan tilalle rakennettiin 1890-luvulla rautainen kääntösilta. Nykyinen korkea teräsbetoninen alakaarisilta on kiinteä ja rakennettu vuosina 1960-61 (W II 461). Rakentamisessa käytettiin samoja dipl.ins. Kurt Hansonin laatimia piirustuksia, kuin vuotta aikaisemmin valmistuneessa Paraisten Sattmarkin kaarisillassa. (Siltojemme historia, 344) Juurisalmissa kaarisillan jännemitta jäi pienemmäksi. Vanha siltavahtin asuintalo purettiin rakennustyömaan tieltä. Samaan aikaan sillan kanssa rakennettiin Parkkilantietä, ja suoraa yhdystietä Puntalasta valtatie 13:lle.

Lappeentie ja Ristiinan eteläosassa sijaitseva Ostolahden silta muutettiin vuonna 1878 uuteen paikkaan, vanhasta siltapaikasta itään. Seuraavan kerran silta rakennettiin 1900-luvun alkuvuosina. Seuraava rautabetonisilta rakennettiin valtion työnä 1933, samalla tietä oikaistiin.

Kestikievareita oli yleisinä teinä toimivien kulkuväylien varsilla. Ristiinassa oli 1800-luvun jälkipuolella kolme kievaripaikkaa: Järvenpää, Kirkonkylä ja Juurisalmi (Vihko); jälkimmäinen vastasi kesäaikaan etenkin Juurisalmen laituriin höyrylaivoilla saapuvien matkustajien jatkoyhteyksistä. Ristiinan kirkonkylässä kievarina olivat vuorotellen Heikkilän Parkkosten kauppapuoti ja entinen sotilasvirkatalo **Martheikkilä**. Mikkeli-Ristiina -tien pitkäaikaisena (1872-1922) kestikievaritalona oli valtion omistuksessa oleva **Vihkon vanha sotilasvirkatalo**. Kievaritalot toimivat myös majataloina, ja jokaisessa Ristiinan alueen kievarissa oli kaksi huonetta matkustajien yöpymiskäytössä. Kyyditysten määrät vähenivät 1920-luvulta lähtien linja-autoliikennöinnin myötä. Vuonna 1928 kievarien määrää supistettiin ja jäljelle jäi vain Kirkonkylän kestikievari, joka toimi vuoteen 1934 Heikkilän kylän Kuivamäessä. (W II, 266-272; Pakarinen)

6.2 Ristiinan perustaminen

Ristiinan alue on kuulunut keskiajalla paitsi Savilahden seurakuntaan myös samannimiseen hallintopitäjään. Uuden ajan eli 1500-luvun alussa viimeainittu jaettiin kahtia, pohjoiseksi Visulahdeksi ja eteläiseksi Pellosniemeksi. Ristiinan seutu jäi osaksi jälkimmäistä. Kruununhallinnossa tapahtui näihin aikoihin uudistuksia. Savon alueelle perustettiin uusi Savonlinnan linnalääni, josta käsin myös Pellosniemen pitäjän asioita hoidettiin. Vuonna 1634 siirryttiin linnalääneistä läänijärjestelmään ja Ristiinan alue tuli kuulumaan Viipurin ja Savonlinnan lääniin, jonka keskus sijaitsi jälleen Viipurissa. Hallintokeskuksen paikka vaihtui sitten myöhemmissä lääninuudistuksissa, Lappeenranta 1721-43, Loviisa 1743-75, Heinola 1776-1831 ja Mikkeli 1843-2009. (W I, 48-49).

Ristiinaa koskevat läänitykset alkoivat jo 1600-luvun alussa, kun Ruotsin kuningas lahjoitti Pellosniemen pitäjistä maita ansioituneille sotilashenkilöille. Näistä yhden keskuspaikaksi, asumakartanoksi, mainitaan Parkatniemen säteri (Ristiinassa), mutta asuminen on nähtävästi jäänyt lyhytaikaiseksi (W I, 56). Ristiinan alueen myöhemmän kehityksen kannalta merkittävin läänitys tapahtui vuonna 1640, kun Ruotsin hallitus myönsi anomuksesta laajan läänityksen Suomen kenraalikuvernööri Pietari Brahelle Suur-Savon kihlakunnan alueelta Pellosniemen pitäjistä. Lahjoituskirja sisälsi ensimmäisessä vaiheessa 142 talollisen nimen, ja vuonna 1645 läänitys laajennettiin lähes kaksinkertaiseksi, jonka jälkeen lähes koko nykyinen Ristiinan alue oli tullut läänitetyksi. Päätös asumakartanon rakennuttamisesta Brahen läänitysmaiden keskuspaikaksi oli tehty heti läänityksen jälkeen. Vuoden 1643 maakirjassa mainitaankin Pyrhölän kylä kreivi Brahen säterinä ja kylän entiset talolliset torppareina. Nykyinen kirkonkylätaajama sijaitsee entisen Pyrhölän sekä Liikalan ja Heikkilän mailla. (W I, 59) Läänitysaika Ristiinassa kesti vajaat 50 vuotta, vuodesta 1640 vuoteen 1688. Tuona aikana Ristiina itsenäistyi omaksi seurakunnakseen ja sai oman paikallishallinnon.

6.3 Ristiinan seurakunnan rakennukset ja hautausmaat

Kreivi Brahen ensimmäinen toimenpide alueen olojen kehittämiseksi oli uuden seurakunnan perustaminen. Ristiinalaisten kirkkomatkat olivat vuosisatojen ajan suuntautuneet nykyisen Mikkelin kaupungin alueella sijainneeseen Savilahden seurakunnan kirkkoon (jäljellä kivisakasti). Brahe rakennutti omalla kustannuksellaan kirkon Brahelinnan lähelle vuosina 1648-49. Koska hän kirkon lisäksi luovutti läänitysalueellaan Tukialan kylässä sijainneen Lauri Sutisen autiotilan kirkkoherran virkataloksi (valmistui 1651), oli Ristiinan alue mahdollista erottaa vuonna 1649 Mikkelin emäseurakunnasta. Uusi "Christinan" seurakunta ja sen ensimmäinen kirkko nimettiin Brahen vuonna 1650 kuolleen puolison Kristina Katarina Stenbockin mukaan. Myöhemmin nimi suomennettiin Ristiinaksi. (W I, 39-43, 79-84)

Ristiinan kirkko on sijainnut aina hieman linnasta pohjoiseen. Uusi eli nykyinen puinen **ristikirkko** on rakennettu vuosina 1773-75. Kirkon suunnitteli leppävirtalainen Paavo Koponen, mutta se tehtiin rakennustöitä johtaneen Eskil Colleniuksen suunnitelman mukaisesti aiottua pienemmäksi. Puinen **tapuli** valmistui jo vuonna 1753 kirkkotarhan eteläportin viereen. Nelikulmainen ja kolminivelinen tapulirakennus on kirkonrakentaja August Sorsan suunnittelema. (W I, 263)

Vuosina 1840-44 kirkkorakennuksen sakaroiden väliin tehtiin laajennukset, suurennettiin ikkunoita, uusittiin ovia ja tehtiin uudet ikkunat parven kohdalle. Laajennusten alle jäi ainakin von Fieandtien hautaholvi. Punamullattu kirkko myös vuorattiin ja maalattiin. Peruskorjauksen mestarina oli Taavetti Rahikainen Savitaipaleelta. (W I, 255-264) Tämän jälkeen ei kirkon ulkoasuun ole tehty merkittäviä muutoksia. Ulkomaalaus on uusittu moneen kertaan. Ensimmäisen ulkoverhouksen jälkeen kirkko oli vedenharmaa valkoisin listoin. Keltainen kirkko oli vuodesta 1975 lähtien, mutta sen jälkeen on palattu vaaleanharmaaseen sävyyn. (W II, 333)

Uudessa seurakunnassa hautaukset toimitettiin aluksi kirkon lattian alle ja kirkkotarhaan. Kirkosta hautapaikan saivat pitäjän parempiosaiset. Kirkkoon hautaaminen kiellettiin maassa vuonna 1822 annetulla asetuksella, mutta Ristiinan seurakunnassa tuli jo 1775, nykyisen kirkon valmistuttua, voimaan järjestys, jonka mukaan ruumiita ei saanut haudata kirkon alle eikä vanhaan kirkkotarhaakaan vaan kauempana kirkosta sijaitsevaan paikkaan. Hautausmaa-asiassa tapahtui kuitenkin parannusta vasta 1789, jolloin uusi hautausmaa perustettiin kirkon alapuoliselle rantaniitylle. Kirkkotarha pysyi edelleen käytössä, koska "**alahautausmaa**" osoittautui niin kosteaksi, että keväisin hautauksia ei voinut sinne suorittaa. Se jäikin pois käytöstä vuonna 1844 (käytössä kuitenkin vielä nälkävuosina 1860-luvulla), jolloin käyttöön vihittiin uusi **hautausmaa** Brahelinnan takaa Pökkäänlahden itärannalta (W I, 264-265). Uusi hautausmaa ympäröitiin kiviaidalla. Portti siirrettiin 1858 pohjoisen kiviaitauksen keskelle. **Leikkuuhuone** valmistui 1855, sitä korotettiin 1865. Virkatalolta saatu hautausmaa-alue oli 1, 49 ha. Sitä laajennettiin vuosina 1869 (0,69 ha) ja 1900 (1,34 ha). Molemmilla kerroilla kiviaitaa jatkettiin lisäalueiden ympärille. Vuonna 1939 vihittiin hautausmaaksi hieman yli 2 ha:n suuruinen lisäalue, joka aidattiin puuaidalla. Vuonna 1940 alueella suoritettiin järjestely- ja porrastustöitä taitelija Ilmari Virkkalan laatimien suunnitelmien mukaisesti. Brahelinnan **siunauskappeli** valmistui 1960. (W I, 266, II 351-352, mvp 27)

Kirkkotarhan puuaita korvattiin kiviaidalla vuonna 1806. Aidan luoteissivustalle istutettiin koivuja ja kuusia 1869. Vuonna 1915 ns. kirkkopiirin ympärille rakennettiin puuaitoja ja kirkon sivuitse kulkeville teille portteja. Lisäksi kirkonmäen suojaamiseksi ja kaunistamiseksi istutettiin lukuisia kuusia ja koivuja kirkkopiirin rajalle, maantien varteen ja kellotapulin edustalle. Portit poistettiin vuonna 1926, kun tapoihin ei enää kuulunut antaa kotieläinten kuljeskella vapaana. (W II, 338) Talvisodan aikana vanha kirkon ympärillä ollut hautausmaa otettiin uudelleen käyttöön sankarihauta-alueena. Vuonna 1941 hauta-aluetta laajennettiin Brahelinnan virkatalosta lunastetulle palstalle. Sankarihautausmaa-alue sekä vuonna 1950 pystytetty vaaleanharmaa graniittiristi on taitelija Ilmari Virkkalan suunnittelema. (W II, 352)

Pietari Brahen vuonna 1649 antamalla lahjoituskirjalla muodostettiin uuden seurakunnan kirkkoherran virkatalo eli pappila Vitiäisen järven rannalla sijainneesta autiotalosta. Nimensä pappila sai aikoinaan tilalla asuneiden Tukiaisten mukaan. **Tukialan pappila** ei ollut yhtäjaksoisesti asuttuna. Vuonna 1791 silloinen kirkkoherra asui rakennuttamassaan talossa Mieluanniemessä. 1800-luvun alussa valmistui Tukialaan uusi pappila, ja viimeinen pappilana toiminut rakennus vuonna 1905. Sen suunnitteli arkkitehti Wilhelm A. Tötterström. Vuonna 1911 rakennuksen

järvenpuoleiselle seinustalle rakennettiin kuisti ja ullakotilaan sisustettiin huonetilat. Uusi pakarituoparakennus valmistui 1908. Vuonna 1923 pidetyn katselmuksen aikaan siellä oli 1919 rakennettu puunavetta ja talli, kaksi aittarakennusta, kivikellari ja puinen jääkellari, pari liiteriä, maitohuone, riihi, sauna ja pesutupa sekä laitoja. Ulkorakennuksia uusittiin ja korjattiin 1930-luvulla. Tukiala myytiin 1945 ja tilan nimeksi tuli Tapiola (W I, 266-270) Tukialan osti Karjalasta muuttanut Yrjö Reunanen. Sahanomistaja Reunanen perusti tilalle hedelmäpuutarhan. (R 292; W II, 346-349)

Seurakunta rakennutti vuonna 1946 uuden kirkkoherrapappilan lähemmäksi kirkkoa. Uudisrakennuksen tieltä purettiin arkkitehti C. L. Engelin piirtämä hirsirunkoinen valtion viljamakasiini. **Isopappilan** eli Rantapappilan suunnitteli arkkitehti Martti Välikangas. Yksityisasuntona oleva rakennus toimi pappilana vuoteen 1984 ja ainakin 1990-luvulle saakka kirkkoherranvirastona ja taloustoimistona. Nykyään kirkkoherranvirasto (1971) on seurakuntakeskuksessa Kissalammentien varressa. Edellinen vuonna 1952 valmistunut seurakuntatalo-kanttorila tuhoutui tulipalossa.

Ristiinan seurakuntaan palkattiin ensimmäinen kappalainen vuonna 1655. Kappalaisen virkatalo perustettiin hieman myöhemmin, vuonna 1698. Virkataloksi otettiin verorästinsä maksamatta jättänyt Rahikkalan **Pökkää**. Vuodelta 1825 on laamannioikeuden päätös Pökkään uuden päärakennuksen rakentamisesta. Uudet ulkorakennukset mm. leivintupa, aitta, navetta, sikala, halkovaja, talli, sauna ja riihi rakennettiin samaan aikaan. Vuonna 1891 valmistui uusi päärakennus. Hirsirakennuksen ulkoseinät verhoiltiin laudoituksella 1895. Talon ulkoasuun vaikuttaneita kunnostustöitä tehtiin 1929. Sementtitiilikate tehtiin 1936. Seurakunta myi pappilan Ristiinan kunnalle, joka vuoteen 1975 mennessä kunnosti rakennuksen sairaalaksi. Rakennus on sittemmin myyty yksityiseen asutokäyttöön. (W II, 349-351)

6.4 Kunnan ja valtion rakennukset

Hallintorakennukset

Vuonna 1664 Ristiina itsenäistyi Pellosniemen pitäjästä omaksi hallintopitäjäksi. Tuolloin seurakuntaraja otettiin myös pitäjien väliseksi rajaksi. Ristiinan vanhin kyläkeskus sijaitsee kapean Yöveteen työntyvän niemen harjanteella. Niemellä oli 1600-luvulla Pietari Brahen savolaisläänityksen hallintokeskuksena toimiva Brahelinna sekä Kristina-Katarinan kirkko. 1700-luvulla jo muutamia muitakin julkisia rakennuksia, kuten pitäjätupa, pitäjän viljavarasto ja käräjätupa. (W I, 99)

Brahenlinnasta oli tarkoitus tehdä paitsi asumakartano ja hallintokeskus myös mallitila ja ehkä puolustuslinnakekin. Käytännössä sillä oli puhtaasti hallinnollista merkitystä läänitysvouti Hans Bomgårdin virkatalona. Rakennus varustettiin kivimuurein, mutta ne jäivät keskeneräisiksi eikä linnalla ollut muutenkaan maanpuolustuksen kannalta merkitystä. Kartanosta ei myöskään tullut merkittävää mallitilaa. Viljelykset oli annettu vuokraajien hoitoon eikä viljelymenetelmissä, puutarhanhoidossa tai karjanhoidossa onnistuttu olemaan esimerkkinä paikallisille talonpojille. Ristiinan läänityskauden päättyessä vuonna 1688 Brahelinnasta tehtiin Savon jalkaväkirykmentin komentajan virkatalo, everstin puustelli. Isonvihan aikana 1700-1721 Brahelinna autioitui ja rakennukset rappeutuivat, ja siitä vietiin ajan mittaan rakennustarpeita muihin tarkoituksiin. Lopullisesti vanha Brahelinna purettiin 1802, jäljelle jäi kivijalkaa ja ympärysmuuria. (W I, 89, 93)

Käräjiä varten oli kirkonmälle rakennettu erillinen käräjätupa, joka sijaitsi suunnilleen siinä, missä nykyinen kunnantalo (vuoden 1748 kartta). Käräjätupa purettiin 1847, ja sen hirsiiä käytettiin uuden pitäjätuvan rakentamiseen. Vuoden 1865 kunnallisasetuksessa annettiin määräyksiä kuntakokousten kokoontumistiloista. Koska kirkkoa ei sopinut enää käyttää ja vanha 1847 etäämmälle kirkosta siirretty pitäjätupa oli ahdas ja huonokuntoinen, tehtiin päätös uuden pitäjätuvan rakentamisesta. Pitäjätupa valmistui noin 1870-luvun puolivälissä, mutta jo vuonna 1901 rakennus purettiin ja osittain sen tarpeista rakennettiin uusi **kunnanhuone (myöh. kunnantalo)**, johon tuli avara tupa, kolme kamaria, kaksi lämmitettävää eteistä, keittiö ja huoneisto postikonttoria varten. Rakennussuunnitelman laati kuntakokouksen esimies Aleksander Brunou. Talon vihkiäiset pidettiin vuonna 1901. Päärakennuksen valmistuttua rakennettiin

ulkorakennukset (1902): kolme aittaa, halkovaja, kauhuhuone, hevostalli ja navetta. Kunnantalossa pidettiin myös käräjiä, ja tätä varten eteiseen rakennettiin vankien säilytyskoppi (1923). Paloaseman ja asuntotiloja käsittävä lisäosa rakennettiin 1950-luvulla kunnan rakennusmestari P. Siltasen laatimien piirustuksien mukaan. Tätä ennen, vuonna 1941, oli vanhan puolen ullakolle sisustettu tilat kunnankirjuria varten. (W II, 36-39; RL 1956)

Kunnallishallinnolle kuuluivat myös makasiiniasiat. Ensimmäinen pitäjänmakasiini valmistui kirkkoaukiolle vuonna 1758, ja 1800-luvulla niitä oli kaksin kappalein. Vuodesta 1857 lähtien kunnalla tuli olla sekä siemenjyvästö että apu- eli lainajyvästö. Pitäjänmakasiinien jyväkanta oli varattu lähinnä talollisille itselleen. Maata omistamattomalle väelle järjestettiin apua kruunun viljavarastoista, joita oli rakennettu eri puolille maata. Mikkelin läänin länsiosia varten 1831 perustettu kruununmakasiini rakennettiin Ristiinaan Brahelinnan maalle. Rakennuspaikaksi valittiin ranta kirkon edustalla. Kookas n. 40 metriä pitkä hirsirakennus oli yli 100 vuoden ajan kirkonkylän eräs näkyvimmistä rakennuksista. Se kuten pitäjänmakasiinit purettiin 1940-luvun alkupuolella. Kruununmakasiinin hirret käytettiin mm. uuden kirkkoherrapappilan rakentamiseen.

Sosiaali- ja terveyshuollon rakennukset

Ristiinan kunta osti vuonna 1917 maanviljelijä August Tikalta Lyytikälän kylän Marttilan ja sen kanssa yhteisviljelyksessä olevat tilat perustettavaa **kunnalliskotia** varten. Ostettu tila oli lähes 500 ha suuruinen. Toiminta alkoi 1918 vanhoissa kunnostetuissa tiloissa. Talouskeskuksessa oli kaksi asuinrakennusta ulkorakennuksineen sekä vanha hyvin hoidettu puutarha. Pienemmästä rakennuksesta tehtiin hoidokiasuntola ja suurempaan taloon sijoitettiin johtajattaren, työnjohtajan ja karjakon asunnot sekä keittiö ja käsityöpirtti. Ensimmäinen mielisairasosasto sijoitettiin vuonna 1924 kunnostettuun meijerirakennukseen, vuonna 1929 siitä erotettiin huone tuberkuloosipotilaita varten. Päärakennus valmistui (uudis- tai laajennustyö) vuonna 1931-32. Suunnittelu tilattiin rakennusmestari Martti Vihoselta, talon urakoi rakennusmestari Oskari Hall. (Ristiinan Kunnalliskertomus, 1952) Laajennuksen yhteydessä rakennukseen tuli myös keskuslämmitys, vesijohto ja viemärointi. Kunnalliskodin yhteyteen valmistui erillinen sairaosasto vuonna 1955 (Maaseudun keskusrakennustoimisto, 1953). Myöhemmin sinne rakennettiin myös kehitysvammaisten asuntola, joka sittemmin muutettiin vuokratiloihin kirkonkylään. Kunnalliskodin maatilatoiminta lakkautettiin vuonna 1970. Sairaalasijat lakkautettiin 1985. Vanhainkodin toiminta päättyi Lyytikälän Marttilassa vuonna 1991, ja asukkaat muuttivat samana vuonna valmistuneeseen vanhainkoti-päiväkeskukseen kirkonkylälle. Vanhainkoti myytiin yksityiselle. Tiloissa oli jonkin aikaa motelli, mutta suurimman osan ajasta rakennukset ovat olleet käyttämättöminä. (W II, 187-189)

Erillisen lasten hoitolaitoksen perustaminen tuli ajankohtaiseksi 1930-luvulla, kun lainsäädäntöteitse erotettiin toisistaan kunnalliskoti, lastenkoti, työlaitos ja muut hoitolaitokset. Ristiinan Vitsiälässä sijaitseva säätiöpohjainen **Parikkaniemen lastenkoti** aloitti toimintansa vuonna 1949. Lastenkoti oli perustettu 1915 Uukuniemen kunnassa, alueluovutuksissa Neuvostoliiton puolelle jääneessä Karjalassa. Toiminnan keskittäminen Ristiinaan alkoi, kun orpokotiyhdistys osti Aitoniemen maatilaa Viljo Sirkkiältä, joka oli siirtokarjalaisia ja muuttanut tilalle sodan päätyttyä. Lastenkodin omistukseen ostettiin muitakin alueella sijainneita kiinteistöjä, kuten 1950-luvulla Aitoniemen itäpuolelta Tonttulan hirsihuvila ja pankinjohtaja Kaislinin Koivulan huvila sekä vuonna 1967 Koivuahon tila (ent. Heralasta erotettu Kuoppala). Aitoniemen tilan päärakennus muutettiin lastenkodin päärakennukseksi. Sen laajennusosa valmistui 1960 ja uusi asuntola 1980-luvulla. Vanha riihi kunnostettiin kirkkorakennukseksi ja se toimi usean vuoden ajan rippikoulujen leirikeskukseksi. Alueelle on rakennettu henkilökunnan asuntoja sekä talousrakennus. Maanviljely ja karjanhoito lopetettiin vuonna 1974, minkä jälkeen navetta on kunnostettu uudiskäyttöä varten. Lastenkotia ympäröivät rantapellot ovat edelleen viljelyksessä. (Vitsiälän..., 110-114)

Ensimmäinen kunnan palkkaama terveydenhuollon ammattilainen oli kättilö, joka aloitti toimessaan vuonna 1887. Oma kunnanlääkäri palkattiin 1919 ja sairaanhoitaja 1927. Kunnanlääkäriin asuntona oli vuodesta 1928 Heikkilän kylän Päivälä (purettu) ja vuodesta 1960 uusi kunnanlääkäriin virkatalo Tohtorila (terveysaseman tontilla).

Ristiinan kunnan ensimmäiset terveydenhuollolle hankitut tilat liittyivät kulkutaudeilta suojautumiseen. Heikkilän Hiekkamäeltä vuokrattiin talo kolerasairaalaaksi 1890-luvun alkuvuosina.

Vastaavia tilapäissairaaloita järjestettiin varalle vielä 1900-luvun alkupuolella. Pysyvämpi kulkutautisairaala hankittiin vuonna 1933 Heikkilän kylästä, vanhan Mikkelintien varresta. Siihen perustettiin myös **sairasmaja**. Vuonna 1942 tätä kunnalle ostettua hirsirakennusta laajennettiin, ja sairaumaja oli käytössä aina vuoteen 1975 saakka, minkä jälkeen se muutettiin nuorisotiloiksi. Nykyään rakennus on yksityisasuntona. (W II, 202-204)

Pökkään entinen pappila ostettiin seurakunnalta vuonna 1973, ja kunnostettiin vuoteen 1975 mennessä sairaalaksi. Käyttömuutoksen yhteydessä rakennukseen tehtiin jonkin verran muutoksia. Neuvola toimi vuonna 1949 valmistuneessa Terveystalossa, jonka Mannerheimin lastensuojeluliiton Ristiinan osasto rakennutti ruotsalaisten Värön ja Vettiken kummikunnilta saaduista lahjavaroin kunnan lahjoittamalle tontille; rakennus on sittemmin purettu. Kunnalliset terveyspalvelut keskitettiin 1980-luvulla Brahentien varteen rakennettujen terveysaseman (1983) ja sairaalan (1985) tiloihin. Jälkimmäinen korvasi Pökkään sairaalasijat sekä Ristiinan vanhainkodin sairasosaston. (MLL; W II, 194-210, Vitsiälän..., 110-111)

Ristiinan kunnan hakemuksesta senaatti myönsi kuntaan **apteekin** perustamisluvan vuonna 1892, ja lääkintähallituksen päätöksellä Ristiinan apteekioikeudet menivät proviisori Lindströmille. Apteekin ensimmäinen toimipaikka oli Tukialan pappilaan johtavan kylätien varressa noin puolen kilometrin päässä kirkosta. Ilmeisesti Lyytikälän Marttilan isäntä Juho Tikka rakennutti vuonna 1903 kunnantuvan lähelle talon, johon apteekkari Schnur muutti apteekkeineen Bergströmin talosta Kissalammentien varrelta. Schnur osti vuonna 1908 apteekin vierestä talon, jonka Juho Tikka oli rakennuttanut 1906 tyttärensä Elisa Elovainion perheelle asunnoksi. Schnur muutti samana vuonna Savitaipaleelle ja perusti ostamaansa Rohtolan taloon Savitaipaleen apteekin haaraosaston. Vuodet 1927-1959 Rohtolassa toimi Ristiinan apteekki. Edustavaan lasikuistilla varustettuun puutaloon tehtiin kattoterassi 1920-30-lukujen vaihteen tienoilla, 1930-50-luvuilla rakennettiin laboratoriohuone ja viinikellari sekä piharakennuksia (mahdollisesti pihasauna). (W II, 199-202)

Opetusrakennukset

Ristiinassa tehtiin vuonna 1868 päätös kansakouluasetuksessa mainitun, alkuopetukseen verratun, ”ylhäisemmän kansakoulun” perustamisesta. Seuraavan vuoden syksyllä kunnan ensimmäinen kansakoulu aloitti vuokratiloissa Liikalan Emolassa, ja siirtyi vuonna 1874 kirkolle entiseen everstinpuustellin päärakennukseen. Varsinainen koulutalo rakennettiin 1881-1882 pitäjätupaa vastapäätä. **Kirkonkylän** koulutaloon tuli huoneet poika- ja tyttökoulua varten sekä opettajien asuntoja. Suunnittelutyön teki opettaja Matti Markkunen. Kivijalan kivet kerättiin itse kirkon ympäristöstä ja rakennuspaikalta, joka jouduttiin tasoittamaan. Ulkorakennukset rakennettiin seuraavaksi ja seurakunnan toivomuksesta yhteen riviin saman vesikaton alle; samoin on rakennettu nykyinen 1930-luvun ulkorakennus. (W II, 219-220) Koulun vierelle perustettiin puutarha, jonka hoitoon oppilaat osallistuivat opettajan johdolla. Vuonna 1982 päättyi koulutoiminta vanhassa kansakoulurakennuksessa.

Ensimmäinen alkeisopetusta antava alakoulu perustettiin Kirkonkylän kansakoulupiirissä. Koulu toimi aina sotien jälkeiseen aikaan saakka vuokratiloissa, mm. kunnantalolla. Uusi **koulukeskus** valmistui Kirkonkylälle 1973. Seuraavana vuonna siirryttiin peruskoulujärjestelmään, yhteiskoulun keskikouluaste kunnallistettiin ja lukio muutettiin kunnan omistamaksi yksityiseksi lukioksi. Koulukeskusta laajennettiin vuosina 1993 ja 1996. Viimeinen peruskorjaus ja sisätilojen ajanmukaistaminen tehtiin 2001-04.

Ristiinassa toimi vuosina 1951-1992 valtion omistama **Brahelinnan emäntäkoulu/kotitalousoppilaitos**. Opetusta järjestettiin ensin vanhan puustellin rakennuksessa. Tilanhoitajan asuinrakennus valmistui 1952. Vuonna 1967 rakennettiin uusi päärakennus ja oppilasasuntola samaan pihapiiriin ajalleen tyypillisinä punatiilirakennuksina. Opetuskäytössä ollut navetta rakennettiin 1957 (tulipalo 2011). Emäntäkoulun kasvihuone on ollut koulun lakkauttamisesta lähtien Käräjämiehen Puutarhan myyntipaikkana. Rakennukset ja pellot on koulun lakkauttamisen jälkeen hankittu kunnan omistukseen. Emäntäkoulun päärakennuksen tilat on remontoitu viimeksi Ristiinan päiväkodiksi ja lisätilana toimii samassa pihapiirissä oleva vanha päiväkotitalo eli entinen virkatalon päärakennus.

Vuonna 1898 annettu koulupiiriasetus velvoitti kunnat jakamaan alueensa koulupiireihin. Ristiinassa muodostettiin heti 1900-luvun alussa kuusi kansakoulupiiriä, niistä yhtenä Kirkonkylän koulupiiri.

Vuonna 1911 vahvistetussa uudessa koulupiirijaossa oli mukana myös Pönttilän koulupiiri, jonne valmistui vuonna 1913 oma koulutalo, **Vitsiälän koulu**. Tontti erotettiin Löydön kartanon maista; puolet tontista saatiin lahjana kartanoa omistaneilta Kyyröiltä. Rakennuksen suunnitteli J. F. Roling, joka oli piirtänyt myös Koivakkalan kansakoulun. (W II, 223-225) Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki lisäsi oppilasmääriä. Vitsiälän alakoulu perustettiin 1926, ja opetusta annettiin vuokratiloissa. (V II 228) Koulun keittola aloitti koulun saunarakennuksessa vuonna 1941. Vitsiälän koulu lakkautettiin vuonna 2006, ja rakennukset sekä tontti myytiin yksityiselle.

Viimeisiin perustettuihin kansakouluihin lukeutuu vuonna 1970 Pelloksen tehdasyhdyskunnassa toimintansa aloittanut **Pellosniemen koulu**. Peruskoulujärjestelmään siirryttiin vuonna 1974. Pellosniemen koulurakennuksen suunnittelijana oli arkkitehtitoimisto Toivo Korhonen. Koulu on edelleen toiminnassa.

Muut virastotalot

Postin ja poliisin toimitiloiksi rakennettu kivitalo valmistui Brahentien varteen 1973. Nykyään tilat ovat suurimmaksi osaksi Ristiinan kirjaston käytössä.

6.5 Asutuksen ja kylien kehitys

Vuonna 1541 laadittiin Savosta ensimmäinen maakirja. Verotussyistä talot ryhmiteltiin neljännes- ja kymmenyskunniksi ja lopulta, vuonna 1643, myös kyliksi. (W I, 44-45) Kylät saivat nimensä joko asukkaidensa, vanhojen hallintoalueiden tai luonnonpaikkojen mukaan. Ristiinan kyläjärjestys vakiinnutettiin vuonna 1664, ja tuolloin pitäjään tuli 73 kylää. Isossajaossa yksinäistalokyliä yhdistettiin suurempiin, ja kylien määrä väheni viidellätoista. (W I, 103)

Ristiinan kylät olivat pieniä, niissä oli isojaon jälkeen keskimäärin alle viisi maakirjataloa. Kylät eivät myöskään muodostuneet yhtenäisistä maa-alueista vaan lohkoja jäi myös toisten kylien sisälle. Kylien epäyhtenäisyyden vuoksi tämänkin selvitystyön tarkastelualueelle jää maita ainakin 12 eri kylästä, mutta ne kylät, joiden asutuksen ydinseudut jäävät tarkastelualueelle ovat **Haikola, Laitiala, Puntala, Pönttilä, Rahikkala, Sokkala ja Vitsiälä** sekä kirkonkylätaajamaksi rakentuneet **Liikala ja Heikkilä**. Useimmat kylistä olivat 1600-luvulla 2-4 maakirjatalon kyliä. Hieman suurempia olivat yhdeksän talon Rahikkala ja seitsemän talon kylät, Sokkala ja Vitsiälä.

Savossa ei ollut keskiajalla selviä talorykelmiä vaan mäille keskittyvä asutus pysytteli toisistaan erillään ja hajaantui tilaa vaativan kaskiviljelyn myötä ympäri kylää (W I, 353). 1700-luvun alkupuolelta lähtien syntyi pieniä talorykelmiä, kun kantatalojen osittamisrajoitusten väljentäminen mahdollisti tilojen halkomisen; vuoteen 1865 mennessä oli yli puolet Ristiinan vanhoista kantataloista jaettu kahteen tai useampaan osaan. Asutusta lisäsivät myös torpat, joita ennen olivat perustaneet vain säätyläistilat, mutta 1740- ja 50-luvuilta lähtien myös talonpoikaistalot. Kartanotorpparien rinnalla syntyi uusi torpparikunta, joista suuri osa oli talollisten lähisukulaisia. (W I, 110) Vuonna 1762 talonpojat saivat luvan myös pelkän asuintontin vuokraamiseen ns. mäkitupalaisille. Maatyöläisinä elävien mäkitupalaisien vaikutus pitäjän asukasmääriin kasvoi vasta 1800-luvun jälkipuolelta lähtien.

Ristiinan maaseutualueiden kylät muotoutuivat maarekisterikylien pohjalta. Vaikka vanhoista kantataloista lähes jokainen on nykyaikaan mennessä ositettu useiksi tiloiksi, päätilalla on yleensä edelleen vanha nimensä ja tavallisesti entinen sijaintipaikkansakin. Selvitysalueen maatalouskylille tyypillinen hajakylärakenne ei ole synnyttänyt kyläkeskustoja, vaan kyläalueet ovat enimmäkseen teiden varsille välillä avautuvia viljelymaisemia asutuksineen vailla kylän tunnistettavuuden kannalta tärkeitä rakennuksia, kuten seurantaloa, koulua tai kauppaa. Poikkeuksen tekevät ne asumaryhmät, joissa kylän tuntu syntyy joko saman peltoaukean keskelle tai lyhyelle tieosuudelle ryhmittyvistä maataloista, esimerkkinä Haikola. Maatalouskylien sijaan pientaloasutuksen tehdasyhdyskunnissa kylärakenne on tiivis, kuten vuoteen 1966 toiminnassa olleen sahan ympärille rakentuneessa Löydön kylässä. Vitsiälässä kylämäinen keskusta on muodostunut koulun ympärille.

Kirkonkylä

Ristiinan kirkonkylän nauhataajamarakenne pohjaa sen sijaintiin pitkässä niemessä, mutta historiallisia syitä ovat matkustustapojen kehittyminen, jatkuvasti lisääntynyt liikkuminen ja sen myötä liikenneverkkojen kehittyminen, asutuksen keskittyminen sekä kaupallisen elämän tapa hakeutua liikenteellisesti edullisille paikoille. Kirkon ja hallintokeskuksen perustaminen niemelle oli luonteva ratkaisu 1600-luvulla, jolloin ensisijaisesti tehtiin matkaa vesitse ja talvisin tasaisia jääteitä pitkin. Alkuun yleinen maantie kiersi kirkon ja Brahelinnan kautta, mutta Heikkilän kylän läpi kulkeva kärrytie rakennettiin yleiseksi maantiekseksi 1840-luvulla. Ensimmäiset kauppaliikkeet perustettiin tienristeyksiin, Mestausaholle sekä Heikkilän kylän puolelle ”ohitustien” ja kirkolta tulevan tien risteykseen. Kun keskusten välille tuli uusia liike- ja palvelurakennuksia sekä asutusta sai rantatie vähitellen raittimaisen luonteen. Pökkäänlahti vahvistui kaupallisena keskuksena pikatien valmistumisen jälkeen.

Ristiinan **vanhassa pitäjänkeskuksessa** Linnaniemellä oli ensi alkuun vain läänityskeskuksen hallinnon ja seurakunnan käytössä olevia rakennuksia: Brahelinna ja Kristiina-Katarinan kirkko. Julkisten rakennusten määrä kasvoi läänitysajan päättyessä. Vuoden 1748 kartan mukaan kirkonaukion ympärillä oli kirkon lisäksi pitäjätupa, käräjätupa, vankikoppi, viljavarasto ja erinäisiä ulkorakennuksia. Asutus muodostui everstinpuustellin virkatalosta, joka oli kirkon pohjoispuolella, ja parista niemelle perustusta puustellin torpasta, toinen pitäjätuvan lähellä ja toinen hieman etäämpänä vanhan Brahelinnan takana. Vuosisadan lopulla asuivat puustellin mailla mäkituvissaan myös ensimmäiset ammattimaiset käsityöläiset. (W I, 156) Kirkonmäellä oli aidattujen puustellin peltojen ja niittyjen lisäksi myös melko paljon puustoa. Mikkelistä johtava maantie saapui kirkolle pohjoisesta. Mestausahon kohdalla tie ristei vanhan rantatien kanssa. Kirkolta Tuukkalan pappilaan kuljettiin Kissalammen sivuitse (W I, 105).

Yli 100 vuotta myöhemmin kirkonkylän keskus oli edelleen samalla paikalla, mutta asutusta oli tullut lisää ja rakennuksia uudistettu. Vanha Brahelinnalle johtanut tie oli kylän palveluja ja asutusta keskittävänä raittina. Kirkonkylä rajoittui edelleen varsin pienelle alueelle, joka pohjoisessa päättyi everstinpuustellin tienoille ja etelässä Linnamäelle, jonne oli perustettu uusi hautausmaa. Kirkonseutu oli aikaisempaa avoimempi, metsät olivat hävinneet laiduntamisen sekä kaskeamisen myötä. Läänityshallinnon keskuksesta oli jäljellä rauniot. 1860-luvulla raunioiden ympäristöä alettiin kohentaa ja sinne istutettiin metsää ja raivattiin kulku-uria kävelijöitä varten. (W I, 105) Varsinaisen kirkonkyläkeskustan ulkopuolella, pohjoisessa oli sekä puustellin että Heikkilän kylän kantatalojen torppia. Heikkilän kantatalojen keskittymä oli Pökkäänlahden koillispuolella. Brahelinnan mäkitupia, joita mäkitupalais-alueiden lunastustoimien alkaessa vuonna 1922 oli 29 kpl, oli kirkolta säteittäin erkanevien teiden varsilla (W II, 95)

Ristiinan kylätaajamakuvan periaatteet luotiin vuonna 1944 vahvistetussa asemakaavassa. Ristiinan rakennussuunnitelma –niminen kaava ohjasi rakentamisen painopisteen Kääriäisenkulman ja Mestausahon väliselle alueelle. Kaava vahvistettiin lääninhallituksessa 14.2.1944. Sen suunnittelijana oli arkkitehti Salme Setälä (sign. 1939) Yleisten rakennusten ylihallituksesta. Setälä hoiti virassaan kaavoitustehtäviä ja laati yli kolmekymmentä rakennuskaavaa eri puolille Suomea. Salme Setälä on piirtänyt ne lukuisat pienten taajamien ja yhdyskuntien asemakaavat, joille ovat tunnusomaisia pitkät, loivasti kaartuvat katulinjat. Ristiinan kirkonkylän kaava noudattelee tielinjausten osalta tätä ”meurmanilaista” linjaa sisältäen myös aikakauden omakotilähiöajattelun mukaiset asuntoalueet, joissa oli sekä omakotitontteja että pieniä viljelystontteja ohjeellisin rakennusaloin.

Uuden tieyhteyden rakentaminen Pökkäänlahden kapeimman kohdan yli vanhasta keskustasta Rahikkalaan oli esillä 1960-luvulla, ja uudella tiellä olisi jälleen ohjattu taajaman rakentamisen suuntaan. Toteuttamatta jäänyt arkkitehti Toivo Korhosen ehdotus tuli esille Ristiinan tehdasalueen suunnittelukilpailussa, joka sisälsi myös yleispiirteisen suunnitelman Ristiinan tulevalle kasvulle ja ratkaisua Ristiinan keskustan tulevalle asemakaavoittamiselle. Keskustan yleispiirteisellä suunnitelmalla haettiin ratkaisuesityksiä kirkonkylän ja Pellosniemen teollisuusalueen välisestä etäisyydestä mahdollisesti aiheutuvaan kahden keskuksen ongelmaan. Korhosen suunnitelmassa uusi taajama esitettiin rakennettavaksi Pökkäänlahden länsipuolelle vanhan kirkonkylän ja tehdasalueen puoliväliin, jolloin vanha kirkonkylä olisi jäänyt alakeskuksen asemaan.

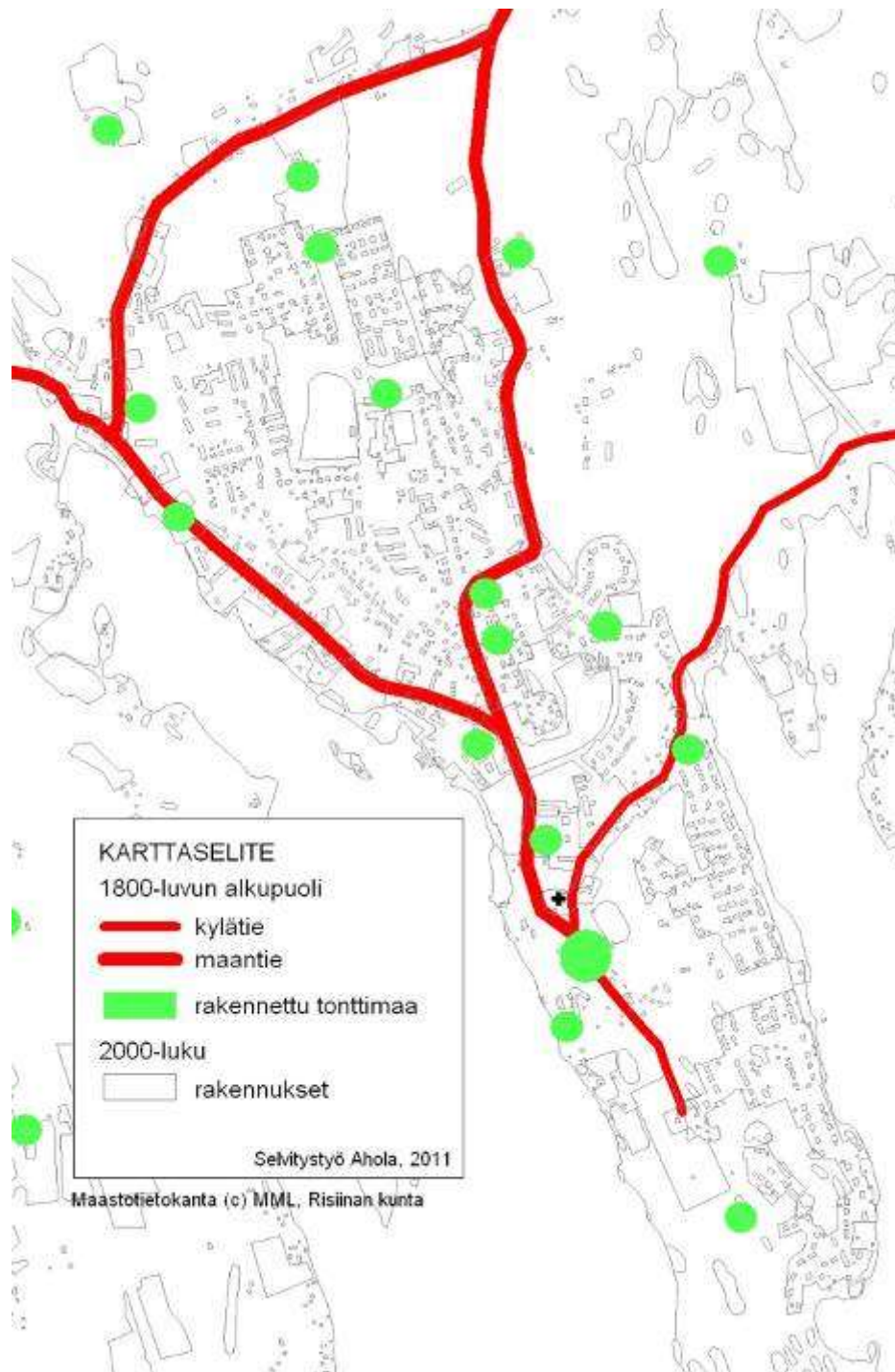
Ristiinan taajamassa rakentaminen kiihtyi Pelloksen perustamisen jälkeen. Näihin aikoihin alkoi myös maalta muuttaa asukkaita palvelujen ääreen. Kirkonkylälle rakennettiin yhdyskuntatekniikkaa ja katuja valaistiin Brahentien ja Fieandtintien osalla. Ensimmäinen kerrostalo valmistui Kääriäisenkulmalle vuonna 1968, rakennuttajana Mikkelin Seudun Osuuskassa. Seuraavalla vuosikymmenellä valmistui Kääriäisenkulman lähelle uusia kerrostaloja ja kokonaisia omakoti- ja rivitalokortteleita Martheikkilän-Arpialan asuntoalueelle. Rakentaminen perustui vuonna 1977 vahvistettuun Mart-Heikkilän – Arpialan asemakaavaan. Samana vuonna kunta osti asuntotuotantoa varten myös Muurikin tilan, vuonna 1981 sen vieressä olevan alueen ja vuonna 1989 Huumon alueen. Uusimmat 2000-luvun asuntoalueet on kaavoitettu ja rakenteilla Linnaniemen kärkeen.

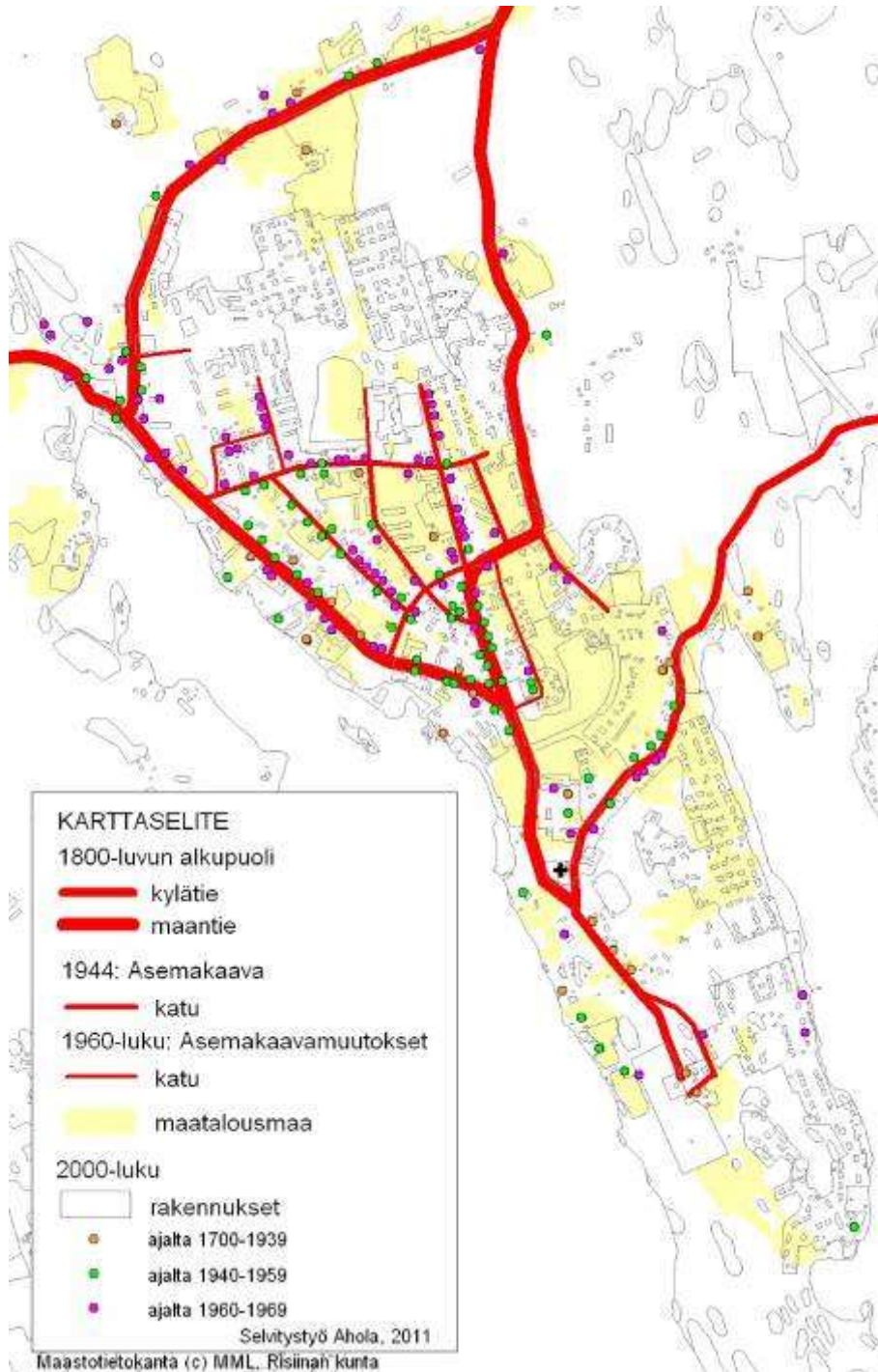
Kuva: Mestausahon liikekeskustaa. Kuvassa vasemmalla näkyvän rapatun liiketalon rakennutti Etelä-Savon Osuusliike 1950-luvulla. Talossa oli päivittäistavarakaupan lisäksi kirja-, kangas-, paperi- ja kemikaliokauppa.

Seuraavassa karttasarjassa (1-3) on tarkasteltu keskustaajaman aluerakennetta tie- ja katuverkon kehittymishistorian kautta.

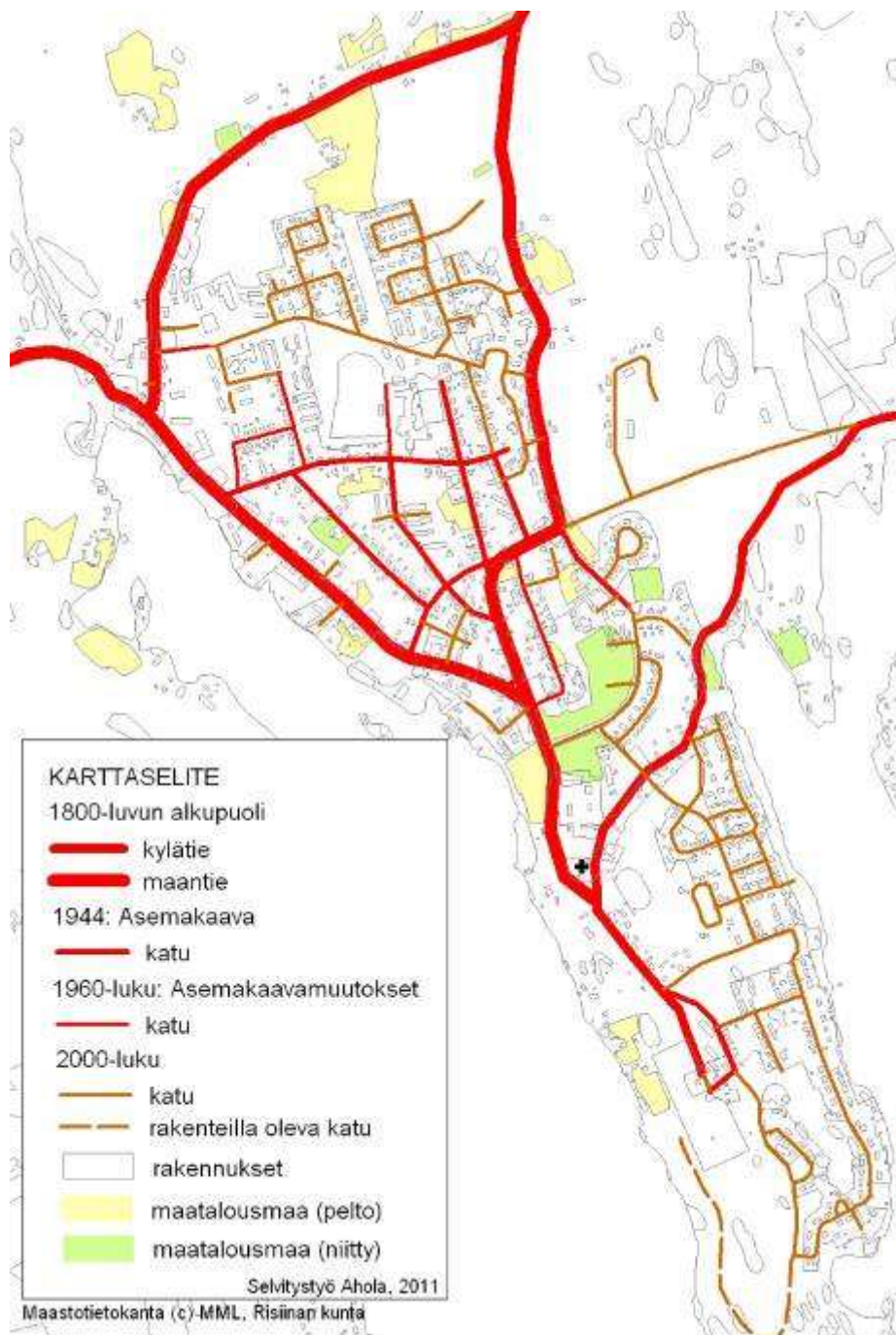
Kuva 1: KYLÄASUTUSVAIHE: Rakennetun ympäristön nykytilannetta kuvaavaan karttaan on merkitty 1800-luvun alun talot ja torpat sekä päätiet, jotka pitkälti edelleen ovat olemassa katuina tai maanteinä. / Lähtöaineistona *Isojakokartta Pyrhölä, Brahelinna nro 1. 1781, 1835. MML ja Ristiinan pitäjänkartta, 1848 (myöhempiä muutoksia).*

Kuva 2: SUUNNITELMALLISEN RAKENTAMISEN ALKUVAIHE: Kuvassa ensimmäisen asemakaavan (1944) sekä 1960-luvun kaavamuutosten mukaan toteutuneet kadut sekä 1800-luvun tiet, jotka jäivät käyttöön; teiden geometria on muuttunut alkuperäisestä. Lisäksi karttaan on merkitty 1960-luvun puolivälin tilanne keskustan maatalousmaiden osalta sekä näihin päiviin säilyneet ennen vuotta 1970 rakennetut rakennukset. Harmaana pohjakarttana on 2000-luvun maastotietokanta. / Peruskartta 1:20 000, 1970, kartoitus 1964-66.

Kuva 3: NYKYAIKA: 2000-luvun katu- ja tieverkko sekä rakennuskanta ja maatalousmaat (pellot ja niityt). Linnanniemen kärkeen on kaavoitettu asuntoalue 2010-luvulla.

Vitsiälän koulun seutu ja Parikanniementie

Vitsiälän koulun seudulle ja Parikanniemeen vievän tien varteen keskittynyt pieni kylämäinen asumusrhyhmä on Vitsiälän ja Pöntilän kylien rajalla, vanhan Mikkeli-Lappeenranta maantien varressa. Löydön kartano vaikutti tonttilahjoituksen myötä siihen, että Pöntilän koulupiirin perustettava koulu rakennettiin nykyiselle paikalleen 1913.

Vitsiälä ja Pöntilä ovat Ristiinan vanhoja kyliä. Pöntilässä kantatalojen määrä on pysynyt kolmessa aina vuodesta 1664, jolloin pitäjän kyläjako vakiinnutettiin, Vitsiälässä kantatalojen määrä väheni isossajaossa seitsemästä kahteen. Löydön kartano (nro 1) muodostettiin isossajaossa entisistä Vitsiälän taloista nro 1, 5, 6 ja 7. Kylän talojen vanhoista paikoista kertovat tiluslohkojen nimet: Vitsiänsuu ja Maantienmaa. (W I, 411-412) Jälkimmäinen tiluslohkon nimi kertoo osan taloista sijainneen lähellä Mikkelistä Viipuriin vienyttä vanhaa maantietä. Molempien kylien maille on nähtävästi 1940- ja 50-luvuilla muodostettu pienviljelysmaakoja. Näitä vanhempi on Mäkelän paikka, koulua vastapäätä.

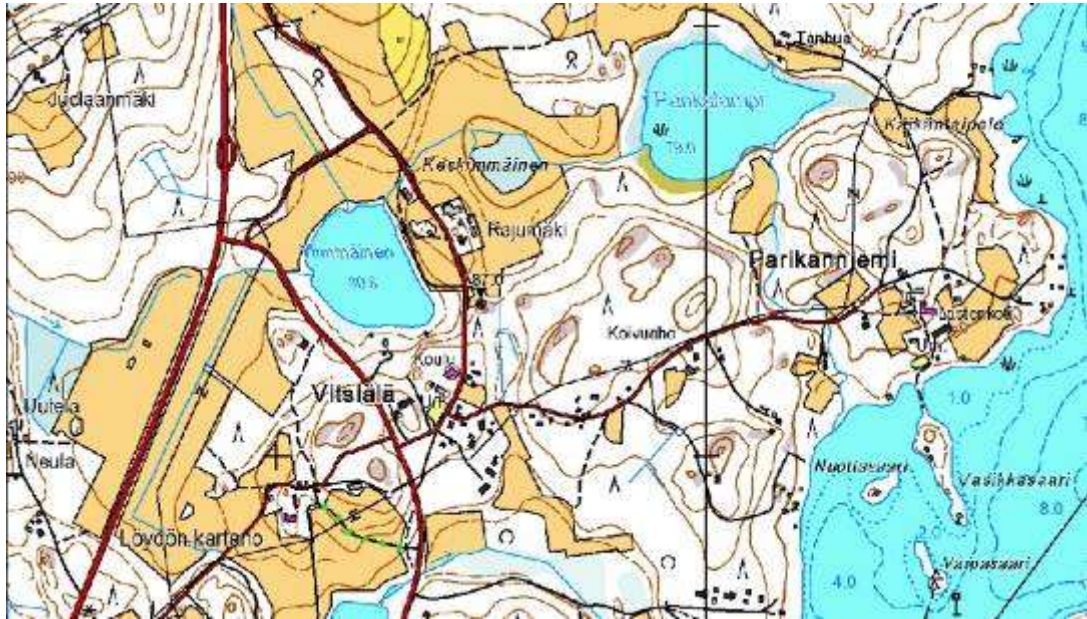
Parikanniemi on kuulunut Juvelan kylään. Isossajaossa maat luovutettiin Pöntilän kylään ja niemeen vanhan Heralan torpan paikalle muutti Hiismäeltä Pöntilän kantatalo nro 1 (Keskitalo). Myöhemmin pankinjohtaja Kaislinin omistuksessa tilan nimeksi tuli Aitoniemi. Tilasta on erotettu Kuoppala, nykyinen Koivuaho, 1910-luvun alussa. Aitoniemessä omistajat vaihtuivat jonkin kerran ennen vuotta 1944, jolloin silloiset omistajat Heporaudat joutuivat luovuttamaan tilan asutustilaksi. Vuodesta 1949 tila on ollut Parikanniemen lastenkodin käytössä.

Vanhan yleisen tien varrella sijainnut Vitsiälä sai oman postitoimipaikan 1930-luvulla. Mitään yhtä pysyvää toimipaikkaa postilla ei ollut. Ensimmäinen toimipiste oli Männikön talossa Vitsiälän koulun lähellä ja viimeksi posti toimi Vartiaisen tiilitalossa Parikanniementiellä. Postipankin palvelut tulivat kylälle 1959 tuolloin postitoimistona olleeseen Kihirinteen taloon Parikanniementien varteen. Sieltä posti ja pankki muuttivat 1960-luvulla rakennettuun Vartiaisen taloon. Vitsiälän posti lakkautettiin 1991. (Kaskisavuista..., 134-135)

Kuva: Vitsiälän koulun seutu sijaitsee loivapiirteisellä seudulla, lampien, purojen ja moreenimäkien keskellä. 1960-luvulla koulun lähellä on vajaa kymmenen taloa lastenkotiin kuuluvien rakennusten sekä ympäristön maatalojen lisäksi. / Peruskartta 1:20 000, 1970 (kartoitus 1966).

Kuva: Vitsiälässä oli edelleen 1990-luvulla koulu. Uusi liittymä ja tie on rakennettu Ylimmäinen -lammen länsi- ja eteläpuolella. Parikanniementien eteläpuolelle on tullut loma- ja vakituista asutusta.
/ Peruskarttarasteri 1:20 000, 1990-luku / MML

Löydön kylä

Vitsiälän ja Kosolan maarekisterikylän alueella sijaitseva Löydön kylä on entinen tehdasyhdyskunta. Saha-alueen yhteyteen 1900-luvun alkupuoliskolla rakentunut kylätaajama sisältää yhtiön rakennuttamia työväenasuntoja, johtajan ja sahanhoitajan asunnot sekä yksityisten rakentamia asuintaloja. Maat ovat olleet sahan perustamisen aikoihin Löydön kartanon omistuksessa.

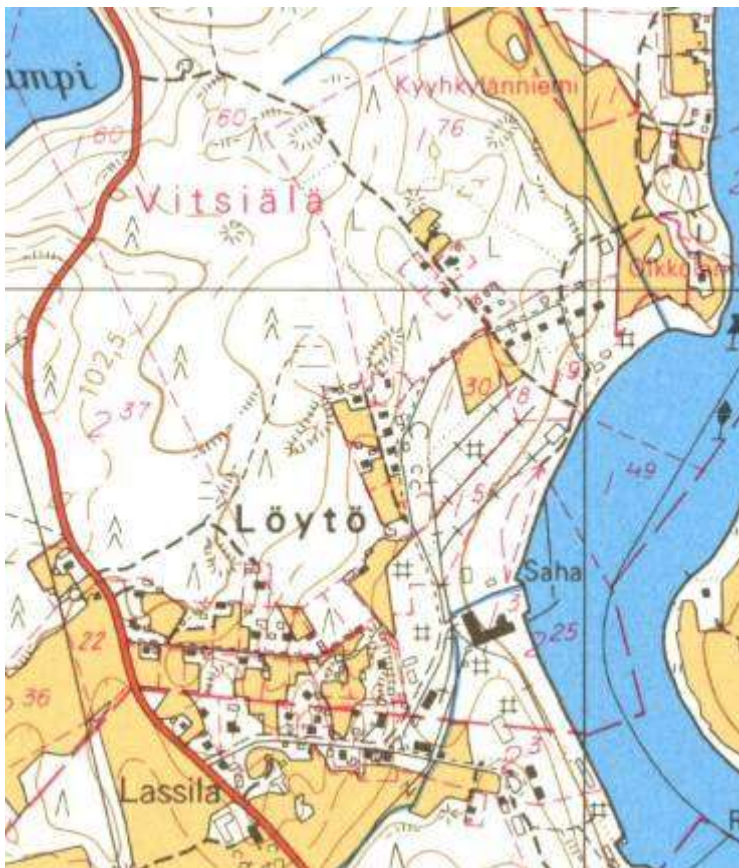
Ensimmäiset sahalaisten asunnot sijaitsivat sahan välittömässä läheisyydessä konttorin ja sahan pohjoispuolella sijainneen laiturin välillä. Taloja oli noin kymmenkunta, niistä ilmeisesti suurin osa F. A. Juseliuksen aikana työväkeä varten rakennettuja tai yhtiölle ostettuja. Sahan eteläpuolella oli sahan konttori ja johtajan asunto; 1930-40-luvuilla talon rantaan viettävälle etelärinteelle perustettiin puutarha. Konttorin vieressä oli pienempi asuinrakennus, jossa asui sahanhoitaja. Muissa rakennuksissa, joista muutamat olivat kasarmityyppisiä, asui etupäässä ammattimiehiä, työnjohtajat, konemestarit, asettajat ja laivojen päälliköt. Sahan lähiympäristössä oli yksittäisiä sahalaisten rakentamia asumuksia. Tähän ensimmäiseen rakennusvaiheeseen liittyy myös kaupanmäellä toiminut Mikkelin Työväen Osuuskauppa (myöh. Osuusliike Savonseutu), joka oli sahan toiminta-aikana kylän keskus. (Löytölapset; Heikkinen, K)

Sahayhdyskunta alkoi kasvaa jo ennen viime sotia. Sahalaiset uusivat vanhoja rakennuksia 1930-luvulta lähtien sahalle vievän tien varressa, myös Ruijantien asuntoalueen rakentaminen alkoi, kun Löydön kartanon silloinen omistaja pankinjohtaja Pursiainen myi alueelta tontteja palstasuunnitelman pohjalta. Suunnitelma käsitti suoran Ruijantien ja tontteja molemmin puolin tietä. Alueen ensimmäisiin taloihin lukeutuva Liukkosten talo rakennettiin 1938 Sattilasta siirretystä vanhasta hirsiaitasta. (Löytölapset, 51)

Vuonna 1945 oli Vitsiälän maarekisterikylän alueella 55 taloa ja 225 asukasta, jälkimmäisistä suurin osa asui Löydön tehdasyhdyskunnassa. Löydön saha oli tuolloin käkisalmeilaisten veljesten Kaarlo ja Yrjö Reunasen omistuksessa. Yhtiö rakennutti työväelleen uusia asuntoja 1940-luvulla. Ensimmäinen kuuden puutalon ryhmä valmistui sahan pohjoispuolelle vanhan laiturin lähelle. Alue nimettiin Koivulaksi (alueella sijainneen huvilan mukaan), mutta siitä alettiin käyttää nimeä Torala. Rauhan tultua rakennettiin Päivärannan talot. Tästä neljän talon ryhmästä käytettiin nimeä Sopula. Rakennukset suunnitteli Reunasten luottohenkilö rakennusmestari Antti Kuutti, joka oli mukana myös sahan saneerauksessa. (Löytölapset, 7-8)

Yhtiö uusi konttorinsa ja verstasarakennuksensa 1950-luvun alussa. Kaupanmäeltä sahalle johtavan tien varteen rakennettiin tiilestä ja puusta rakennus, johon tuli sahan verstaas-, paja- ja autonhuoltotilat sekä yksi asunto. Sen eteläpuolelle pystytettiin puurakenteinen varastorakennus. Uusi konttorirakennus valmistui samoihin aikoihin konttorinmäelle johtavan tien alkupäähän. Sen suunnitteli mikkililäinen arkkitehti Eero Jokilehto; todennäköisesti hän laati myös verstaan piirustukset. Kaksikerroksiseen puurunkoiseen, julkisivuiltaan rapattuun taloon tuli myös asuntoja. Valtatien ja sahalle johtavan tien risteykseen rakennettiin samoihin aikoihin kaksi taloa, joista toisessa aloitti yksityinen sekatarakauppa ja toisessa kahvila-baari (1960). Löydön kylän tieverkko kehittyi sahalle vievää tietä lukuun ottamatta poluista, joista pikkuhiljaa sotien jälkeen kunnostettiin kapeita hiekkateitä. Sähkövalo alueelle saatiin vuoteen 1949 asti omalta voima-asemalta.

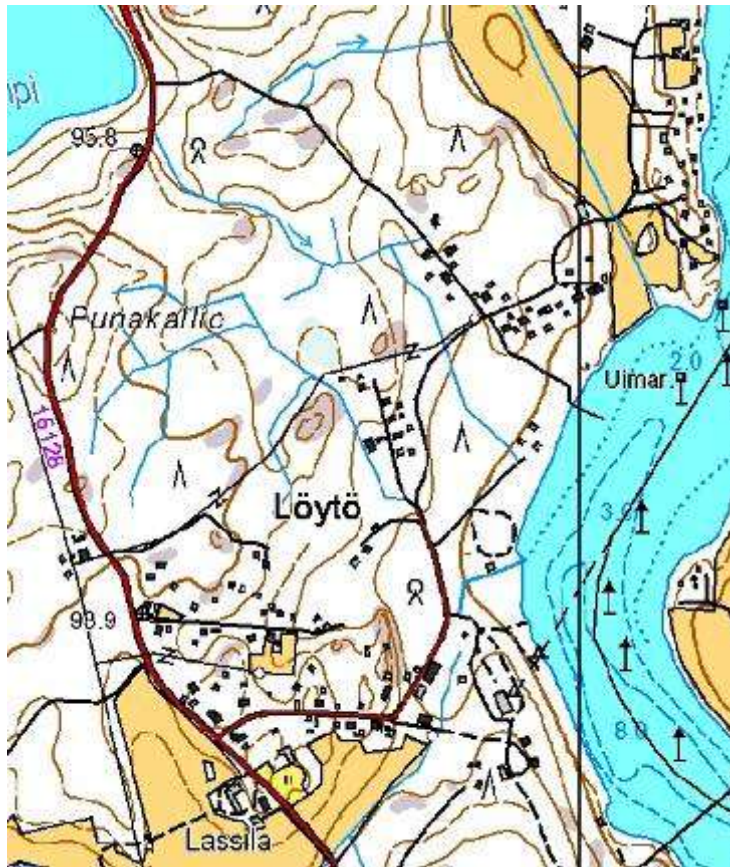
Sahan vuonna 1966 tapahtuneen lakkauttamisen jälkeen kylälle ei ole tullut uutta teollisuutta. Kylältä on hävinnyt myös kaupat, ja vuonna 1997 lopetti Löydön Baari, silloiselta nimeltään Nalle-Baari. Ensimmäisen rakennusvaiheen rakennuksista osa on hävinnyt, etenkin sahan alueelta. Yksityisten rakentamista pientaloista suurin osa on säilynyt joko vakituisena tai vapaa-ajan-asuntona. Vanhan rakennuskannan lomassa on muutamia sahan toiminnan päättyminen jälkeen rakennettuja pientaloja.

Peruskartta 1:20 000, kartoitus 1966, 1970

Löydön kylän ja saha-alueen tilanne 1960-luvun jälkipuolella, sahatoiminnan loputtua. Yhtiön perustamat työväenasuntoalueet erottuvat saha-alueeksi merkityn alueen pohjoispuolella. Konttorinmäki on sahan eteläpuolella. Nk. kaupanmäki on hajanaisen kylän ja saha-alueen väliin jäävän tienristeyksen kohdalla.

Sahayhdyskunnan lähelle jäävä Lassila, on ollut itsenäinen tila 1920-luvulta. Sitä ennen se oli välillä Löydön kartanon sivutilana. Asuinpaikka on merkitty jo 1700-luvun kartoille. Tuolloin Vitsiälässä oli Lassila-niminen kantatalo, joka isojaon jälkeen yhdistettiin Kosolan kylään. Toisella puolen tietä, Ruijantien kohdilla on nähtävästi ollut torppa.

Löydön kylä 1990-luvulla
/ Peruskarttarasteri © MML

Saha on purettu. Kylän maisemat ovat umpeutuneet puuston vallattua rannan ja lautatarha-alueet sekä asuntoalueiden pienet peltolohkot.

Pähkeenselän rantaan on rakennettu loma-asuntoja vanhan asutuksen lomaan.

Vanha sahan ranta on kunnostettu kyläläisten toimesta uimarannaksi.

Pelloksen asuntoalue

Toisin kuin kirkonkylä vuosisatojen aikana kehittyneenä taajamana, Pellosniemi on lyhyessä ajassa ja kokonaissuunnitelman mukaan rakennettu metsälähiötyyppinen sivutaajama, alun perin Pellos Oy:n tehdasyhdyskunta.

Pellosniemeksi rakennushankkeen aikana nimetty tehdas- ja asuntoalue kuuluu Heikkilän, Liikalan ja Rahikkalan kyliin. Alue tunnettiin vanhastaan Karsikkoniemenä. Siellä veneellä kulkenut ruumissaattue poikkesi tekemään karsikon, eli muistopuun, joka 1800-luvulla ja vielä 1900-luvun alussa tarkoitti käytännössä ristin tai vainajan nimikirjainten kaivertamista puuhun. Alueen päätie, Pellosniementie, on vanhaa maantietä Mikkelistä Lappeenrantaan. Lännessä alueen ohittava vt 13 on 1950-luvun lopulla valmistunut pikatie.

Karsikkoniemen seudulla harjoitettiin maataloutta jo 1700-luvun lopulla. Asutus lisääntyi 1800-luvun alkupuolella. Ensimmäiset asumukset olivat kylän kantatilojen torppia, mm. Brahelinnaan kuuluneet Ostolahti ja Yökallio. Isossajaossa Ostolahden torpan paikalle siirtyi Kurvis-niminen kantatalo (nro 7) Rahikkalasta. (Mustavalkoinen., 46-47) Kilpison talo (Kaivanto) sekä niemessä entiset torpat, Pöntinen ja Kyllönen, ovat ilmeisesti 1800-luvulla tullutta asutusta. Peltomaata on jäljellä edelleen alueen eteläosassa sijaitsevan Ostolahden talon luona, Tuomelantien notkelmassa sekä pohjoisessa Kilpison maatalon ympärillä. Tehdastontin paikalla on ollut pieni pelto, jonne johti tie Yökalliolta, myös asuntoalueen kohdalla kulki kärrytie, joka Pöntisen torpan kohdalla yhtyi vanhaan maantiehen. Kyllösen ja Ostolahden pihapiirit ovat säilyneet paikoillaan. Pöntisen torppa joutui väistymään uuden asutorakentamisen tieltä vanhan tien varrelta. Yökallion päärakennus paloi 1970-luvulla. Riku Laitaisen ”joenvarsimökki” on tyhjiällä Kaivannon lähellä. (Mustavalkoinen., 46)

Pellos Oy:n tuotantolaitokset rakennettiin alueelle, josta kaikki infrastruktuuri puuttui. Turvataksaan ammattitaitoisen työvoiman saannin ja viihtymisen joutui yhtiö toimimaan vanhaan tapaan eli vastaamaan asuntojen ja välttämättöimpien palveluiden tuottamisesta työväkensä tarpeisiin. Rakentamisessa sovellettiin aluerakentamisen periaatteita, tosin Pellosniemessä kunta ensi hankki maa-alueen, jonka luovutti yhtiölle, ja toteutti kunnallistekniikan. Rakennustöistä vastasi yhtiön

osake-enemmistön omistaneen Aarne J. Aarnion rakennusliike Palkki Oy. Kunta rakennutti syväsataman, joka valmistui vuonna 1969. Pelloksen tehtaiden omistukseen satama siirtyi 1994 tehdyllä kaupalla. Teollisuusrata Mäntyharjun Mynttilästä Pellosniemelle valmistui valtion työllisyyystöinä vuosina 1973-1979. (Mustavalkoinen., 32)

Pelloksen aluerakentaminen tapahtui lyhyessä ajassa 1960- ja 1970-luvuilla:

- asuntoalue I ja paikallisjohtajan työsuhteasunto	1963-64
- lastulevytehdas, korjauspaja, höyryvoimalaitos	1963-64
- edustusauna	1964
- ostoskeskus	1965
- asuntoalue II (Kiinteistö Oy Pökkäänlahti)	1967-68
- vaneritehdas ja varasto	1968
- pintakäsittelyosasto	1969
- asuntoalue III (Kiinteistö Oy Karsikkoniemi)	1970
- pelloksen koulu	1970
- urheilutalo Kisakaari	1971
- lastulevytehdas II	1972
- asuntoalue IV (Kiinteistö Oy Karsikkomäki)	1974

(Mustavalkoista..., UPM:n www-sivut)

Tehdasalueella on ollut tasaisesti rakennustoimintaa 1970-luvun jälkeenkin, mm. vaneritehtaan laajennus vuonna 1983, Pellos 2 valmistui entisen lastulevytehtaan tiloihin 1994, uusi voimalaitos 2000-luvun alussa ja uusi vaneritehdas Pellos 3 otettiin käyttöön 2002.

Vuoden 1970 alkupuolelle saakka kaikesta arkkitehtuurisuunnittelusta vastasi arkkitehtitoimisto Toivo Korhonen, joka oli voittanut rakennushanketta varten järjestetyn asemakaavakilpailun. Arkkitehtitoimistossa laadittiin asemakaavaluonnos tehdas-, asunto- ja omakotialueelle. Alue asetettiin kuitenkin rakennuskieltoon kaavan jäädessä vahvistamatta, minkä vuoksi alueen jokainen hanke vaati erillisen poikkeusluvan Mikkelin lääninhallitukselta. Asemakaavan Pellosniemen taajama sai vasta 1975. Kaava käsitti Korhosen alkuperäisen kaavan mukaisen alueen aina Pellos Oy:n omistamilta asuntoalueilta kunnan maille perustettuun omakotialueeseen.

Korhosen arkkitehtitoimisto vastasi myös rakennussuunnittelusta: tehdasrakennusten julkisivut, konttori, edustusauna, viisitoista kerrostaloa I-III-alueille, paikallisjohtajan asuintalo, ostoskeskus ja kansakoulu sekä urheilutalo Kisakaari. Tehdasrakennusten suunnittelu niin rakenteiden kuin ulkoasunkin osalta siirtyi vuoden 1970 lopulta lähtien kokonaan Palkki Oy:n ja Pellos Oy:n omille suunnittelutoimistoille. Viimeisin asuntoalueista, vuonna 1973 valmistunut IV-alue, on Arkkitehtitoimisto Mikko Honkasen käsialaa (työskennellyt Korhosen arkkitehtitoimistossa). (Mustavalkonen..., 93-95)

Asemakaavakilpailussa palkitut periaatteet muuttuivat rakennussuunnittelun aikana. Tehdasalueella luovuttiin rannan suuntaisesta teollisen prosessin kulun mukaan järjestäytyneestä rakentamisesta. Tehdasrakennukset sijoitettiin seuraavassa suunnitelmassa rinnakkain ja etäämmälle itärannasta; tosin tämäkin suunnitelma muuttui II-rakennusvaiheessa ja vaneritehdas valmistui osittain vanhemman jatkoksi. Kaivannon eteläpuolinen luonnonkaunis mäenrinne jäi edustavaan asuinkäyttöön, kun rautatie ja paikallistie rakennettiin toisaalle. Myöhemmät muutokset asuntoalueen osalta muuttivat sen luonnetta kerrostalovaltaisen metsälähiön suuntaan, mutta alueen rakennusten korkealaatuinen suunnittelu kertoo rakennuttajan kunnianhimoisesta tavoitteesta luoda korkeatasoinen teollisuusyhdyskunta palveluineen. Pelloksen alueesta kirjoittanut tutkija Kaarin Kurri toteaa, että *laadukkaan suunnittelun ja inhimillisen mittakaavan ansiosta alueesta tuli kuitenkin viihtyisä ja miellyttävä* (Mustavalkoinen..., 98).

Pelloksen rakentaminen tapahtui aikana, jolloin kaupunkisuunnittelussa jo kritisoitiin modernia metsäkaupunki ja -lähiöideologiaa ja puolustettiin aikaisempaa kompaktin kaupunkirakenteen ruutukaavaa. Pelloksessa toteutettu eri osien toiminnallinen eriyttäminen (kerrostaloryhmät, omakotialue, palvelut, teollisuus) on vielä modernin suunnitteluideologian mukainen. Samoin tavoite luonnonläheisyydestä (ilmansuunta, valo, luonnonympäristö) ja avoimesta kaupunkirakenteesta (avoin kortteli) näkyy etenkin I- ja II-alueiden väljässä ja maaston mukaan tapahtuneessa rakentamisessa. Sen sijaan pyrkimys tehokkaampaan ja kaupunkimaisempaan rakentamiseen tulee esille kerrostaloalueiden säännönmukaisuudessa, ruutukaavan käytössä omakotialueella ja etenkin

asuntoalueiden rakennustyyppivalinnassa. Pienkerrostaloilla (2,5, 3 ja 3,5-kerroksiset pistetalot) korvattiin ensimmäiseen aluesuunnitelmaan sisältyneet yksikerroksiset rakennustyypit, atrium-tyyppiset omakotitalot ja matalat pihamaisiin ryhmiin sijoitettavat rivitalot.

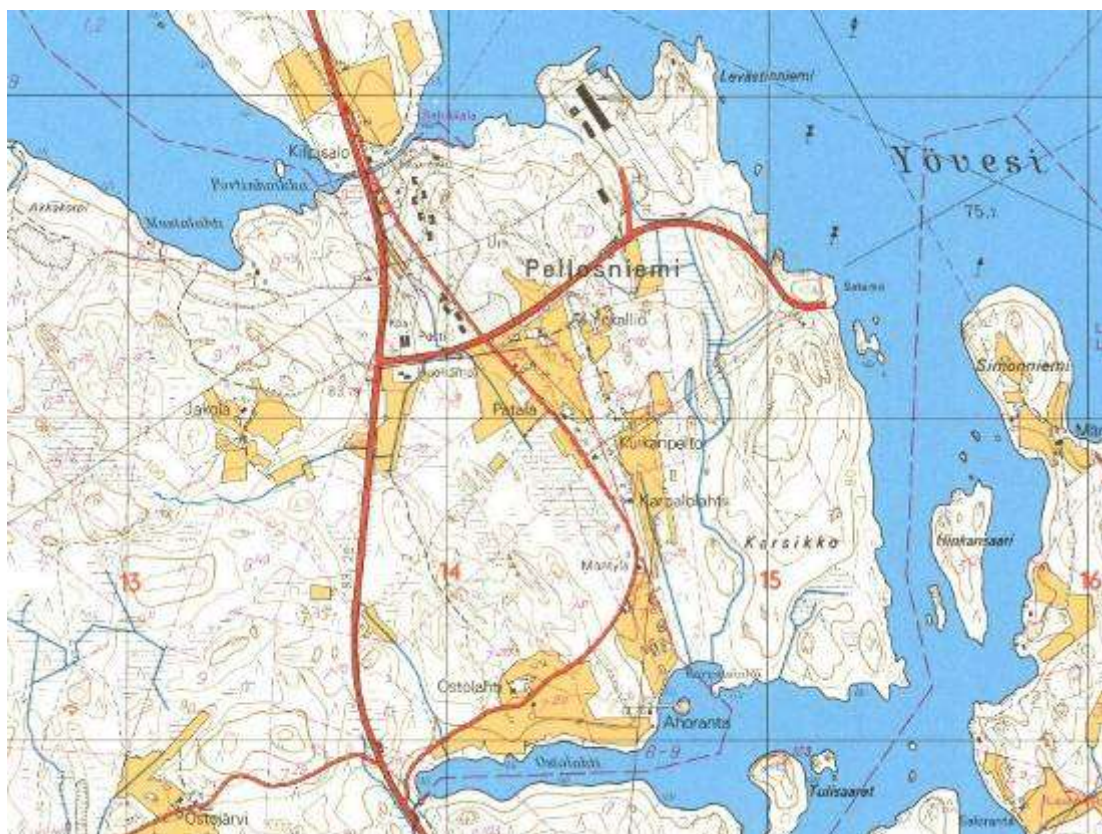
Arkkitehti Toivo Korhonen oli tehnyt yhteistyötä Aarnion omistaman Palkki Oy:n kanssa jo ennen Pellosta. Korhonen kokeili suunnittelussaan usein uudenlaisia rakennusmateriaaleja ja oli mm. betonielementtirakentamisen puolestapuhuja. Hän toimi useilla kokeiluillaan yhtenä rakennussuunnittelun edelläkävijänä. Työssään hän suosi rakennustekniikan asiantuntijoiden konsultointia (SRM). Pelloksen asuntoalueen rakennuksissa on valettu teräsbetonirunko ja julkisivuissa kantavien rakenteiden osalta kalkkihiekkatiili puhtaaksimuurattuna. Tehdasalueella oli käytössä teräsbetonirunko, betonielementti- ja teräspalkkirakenne. (Mustavalkoinen..., 61, 67).

Tehdasalueen ja asuntoalueiden rakennuksissa julkisivumateriaalit ovat samat – vaalea kalkkihiekkatiili ja mustaksi käsitelty lauta; puuta käytettiin myös asuinrakennusten tuuletusikkunoiden ritilöissä. Rakennukset olivat valmistuessaan kuutiomaisia, räystäättömiä, tasakattoisia ja niiden mustavalkoisella värityksellä saatiin asuinkerrostalojen julkisivuihin voimakasta vertikaalisuutta ja vastavuoroisesti tehdasrakennusten ja paikallisjohtajan asuintaloon horisontaalista vyöhykkeisyyttä. Muista rakennuksista poiketen on edustussaunan sekä ostoskeskuksen julkisivumateriaalina tummaksi käsitelty puu. Asunto- ja tehdasalueiden värimaailmasta poikkeavat hieman myös 1970-luvun alkuvuosina rakennetut koulu ja urheilutalo. Molemmat ovat vaaleita ja suoraviivaisia arkkitehtuuriltaan, mutta puupinnoissa on mustan sijaan käytetty muita värejä, urheilutalossa kirkasta sinistä ja punaista, koulussa vaalean vihreää.

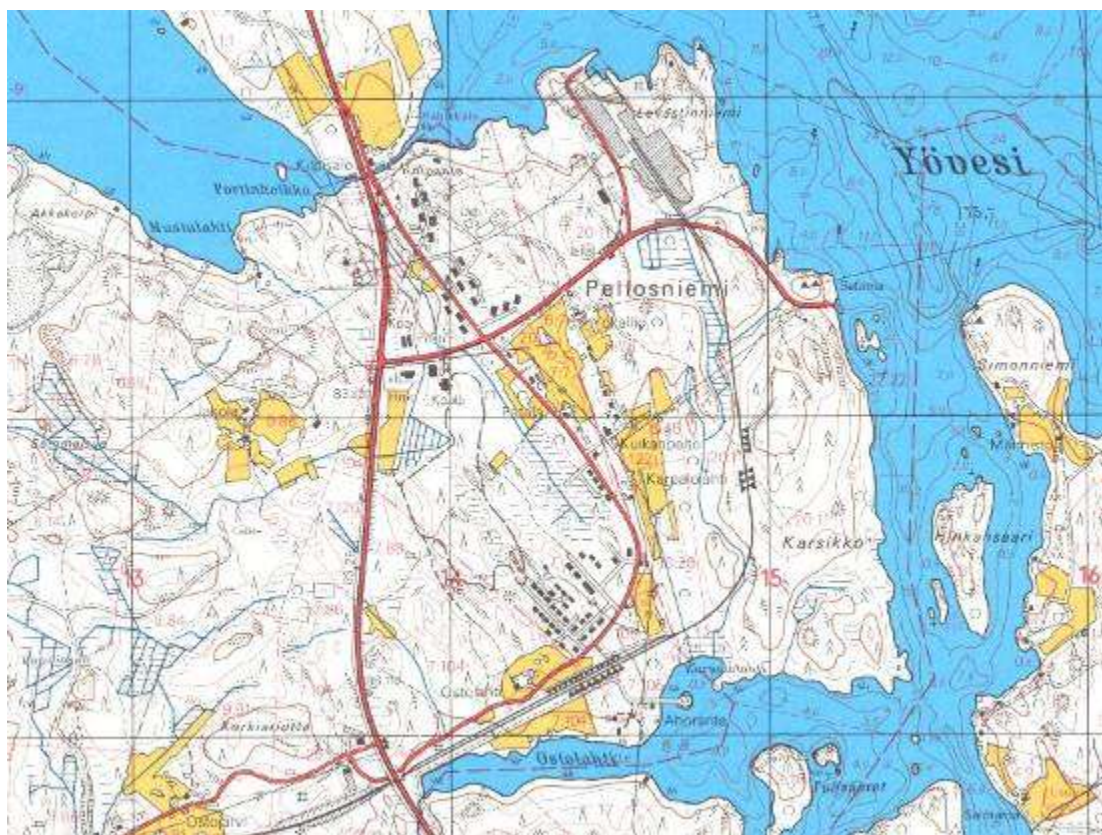
Kun Ristiinan kunta osti 1980-luvun puolivälissä 12 vuokrakerrostaloa eli alueet II-IV, muutti taloihin asukkaita, joille ei välttämättä ollut työsuhdetta tehtaaseen. Yhtiön omistukseen jäänyt I-alue muutettiin yksityiseksi asunto-osakeyhtiöksi. Jo ennen kuin talot myytiin, olivat ne olleet vuosia vajaakäytössä. Asukkaiden väheneminen vaikutti palveluiden lakkauttamiseen. Ensin lopettivat pankki, posti ja parturi, sitten hiipuivat kauppa ja huoltoasema. Elintarvikekioskilla vahvistettu Baari oli liikekeskuksen viimeinen yritys. Urheilutalon omisti alkuun Uimahalli- ja urheilusäätiö, jolta rakennus siirtyi kunnan omistukseen vuonna 1978. (Mustavalkoinen..., 36) Vuoden 1975 asemakaavassa osoitetut uudet liike-, kerros- ja rivitaloalueet ovat jääneet toteutumatta.

Kuva: Pellos Oy:n tehdas- ja asuntoalueet (vasemmalta oikealle I-IV) 1970-luvun puolivälissä. Etualalla ostoskeskus ja huoltamo. / Ristiinan kunta.

Kuva: Peruskartta 1:20 000, julkaistu 1970, kartoitus 1966.

Kuva: Peruskartta 1:20 000, julkaistu 1987, täydennyskartoitus 1984

Kartta: Pellosniemen rakennuskannan ikäjakauma ja peltoalat. /Rakennus- ja huoneistorekisteri (muutamien pisteiden kohdalla virheellinen tieto korjattu) / Maastotietokanta © MML

6.6 Liike-elämä ja teollisuus

Kirkonkylän kauppaliikkeet, pankit ja posti

Ristiina, maalaispitäjänä, sai ensimmäiset maakauppansa 1860-luvulla. Luvan saaneet kaupat aloittivat toimintansa kirkonseudulla, toinen kirkonkylässä nk. **Mestausaholla**, toinen Heikkilän kievaritalossa (eli Aholassa nk. Kääriäisenkulmalla). Niirasan ja Parkkosen hoidossa puodit pysyivät aina 1800- ja 1900-lukujen taitteeseen saakka, jonka jälkeen ne saivat uudet yrittäjät, 1896/98 Edvard ja Emmi Liukkosen ja 1903 Lauri Lappalaisen. Juho Tikka perusti ensimmäisen kauppansa Mestausaholle vuonna 1885. Kaupanpitoa jatkoi Juho Tikka nuorempi, joka vuonna 1903 perusti kirkonkylälle paikkakunnan ensimmäisen kirjakaupan sekä yhdistetyn vakuutusasioimistomiston. August Romo avasi kauppapuodin lukkari Elovainion talossa 1910-luvun alussa. Heikkilän kylän puolella aloitti uutena puodinpitäjänä Vilho Särkkä vuonna 1913. (W II, 137-148)

Ristiinassa oli ennen osuuskauppalaian voimaantuloa ostajapiirin yhteisiäkin kauppayrityksiä. Ristiinan kauppa-osakeyhtiö perustettiin 1892. Päämyymälä aloitti Niirasan lesken puodissa kirkonkylässä, mutta saman vuosikymmenen jälkipuolella kauppa siirtyi edellä mainitulle Edvard Liukkoselle. Heikkilän Aholassa aloitti n. 1906 Ristiinan Osuuskauppa r.l., joka hieman myöhemmin muutti lähemmäksi kirkkoa, Mestausaholla sijainneeseen vanhaan Tikan kauppapuotiin. Vuoden 1926 jälkeen Ristiinan Osuuskauppa liitettiin Mikkelin maalaiskunnan Hietasen Osuuskauppaan (vuodesta 1933 Etelä-Savon Osuusliike r.l., myöhemmin Suur-Savo). Vanhassa kuntakeskuksessa, apteekin vieressä, toimi 1920-luvulta lähtien myös Mikkelin Työväen Osuuskauppa r.l.:n myymälä (myöh. Osuusliike Savonseutu). (W 142-148)

Vanhat kauppaliikkeet olivat sekatavarakauppoja. Juho Tikan kirjakauppa oli kirkonkylän ainoa erikoisliike vuoteen 1945 saakka, silloin keskustaan perustettiin myös kangas- ja lyhyttavaraliike. Viime sotien jälkeen uudet liikerakennukset keskittyivät nk. Mestausaholle, Mikkelistä ja Pökkään sillalta kirkolle johtaneiden teiden risteykseen. Osuusliikkeiden ja pankkien rakennuttamat liikeytalot valmistuivat vuosina 1954-1956. Apteekki muutti kirkonmäeltä säästöpankin uuteen kiinteistöön vuonna 1959. (W 149)

Kaupan keskittyminen lähemmäksi Pöykkään aluetta tapahtui vähitellen 1960-luvun lopulta lähtien, uuden pikatien valmistumisen jälkeen. Pankeilla oli edelleen merkittävä rooli uusien liikeyritysten rakentamisessa. Kääriäisenkulmalle valmistui vuonna 1968 Mikkelin Seudun Osuuskassa kiinteistö, johon tuli Osuuskassan Ristiinan konttorin lisäksi paikkakunnan ensimmäinen ravintola Pietari Brahe ja K-valinta Paintola. Brahentien ja Mäkätien risteykseen valmistui 1980-luvun alussa Etelä-Savon Osuuspankin liikeyritys, johon tuli tilat Ristiinan aluekonttorille, ravintola, metsänhoitoyhdistys ja muita erikoisliikkeitä. Samoihin aikoihin Saimaantien ja Brahentien risteykseen valmistui Etelä-Savon Säästöpankin kiinteistö, johon pankin lisäksi tuli posti, linja-autoasema, taksiasema ja T-valintamyymälä. Osuuskauppa rakensi Brahentien ainoa marketin, nykyinen Suur-Savon S-market, vuonna 1986 (Mustavalkoinen..., 299; W II, 460-461; Jalas, 2008)

Sivukylien kauppiaat

Löydön sahakylässä toimi vuodesta 1908 Ristiinan Osuuskauppa. Se oli ensin vuokralla Ristiinan Työväenyhdistyksen omistamassa rakennuksessa (entinen seppä Rahikaisen talo) nk. kaupanmäellä, mutta joutui vuonna 1917 aatteellisten erimielisyyksien vuoksi siirtymään toisaalle ja luovuttamaan tilat Mikkelin Työväen Osuuskaupalle. Työväen Osuuskauppa lunasti kaupakiinteistön 1922, minkä jälkeen remontoitiin ja laajensivat vanhaa rakennusta. Noin vuonna 1950 liikkeen nimeksi tuli Ol. Savonseutu. Myymälä suljettiin 1967 ja talo myytiin asuntokäyttöön. Kaupan hirsirunkoinen tavaramakasiini sijaitsi kaupan tiehaarassa. Kaupparakennuksessa oli liiketilojen lisäksi kauppiaan asunto. (Löytölapset, 122-126; W II, 146)

Löydön kylän toinen kauppa perustettiin 1950-luvun puolivälissä sahalle vievän tien ja vanhan maantien risteykseen. Yksityistä sekatarvikaupaa ja elintarvikekauppaa pitivät vuoteen 1962 Veikko ja Elli Ahonen, heidän jälkeen kauppiaina oli Erkki Liukkonen 1970-luvulle asti. (Vitsiälän..., 106-107; Löytölapset, 126-127). Kaupan viereen, Lassilan talon maista erotetulle tontille valmistui vuonna 1960 kaksikerroksinen asuinliikeyritys, jonka alakerran liiketiloissa toimi kahvila-baari 1960-1997. (Kaskisavuista..., 123)

Löydön puhelinkeskus sijaitsi Vihkon tilan eteläpuolella, Keskus-nimiselle kiinteistölle rakennetussa rakennuksessa 1928-1951, minkä jälkeen keskus siirtyi valtiolle ja sijoitettiin Kirkonkylälle (Vitsiälän..., 108, 109).

Löydöstä häädetty Ristiinan Osuuskaupan sivumyymälä siirtyi **Puntalaan Juurisalmelle**, salmen länsirannalle, Kylänlahdentien varteen. Salmen itäosalle oli perustettu ensimmäinen kauppa-yritys jo 1898 Löydön Höyrysaunan perustajan G. W. Karhun toimesta. Löydön suunnalta Juurisalmen kaupoille kuljettiin rantapolkua pitkin (nk. Voudin polku). Osuuskaupan jälkeen länsirannan kauppatalossa toimi n. 1920-luvulta vuoteen 1945 yksityinen Herman Laitisen sekatarvikauppa. Kauppias Antti Halonen oli ensin Laitisella vuokralla, kunnes vuonna 1950 muutti omaan kiinteistönsä salmen länsipuolelle kookkaan Sillankorvan kauppartanorakennukseen, jonka oli rakennuttanut kauppias Aukusti Romo vuonna 1927 Karhun vanhan kauppahuoneen paikalle. Halosen tytär piti kauppaa vuoteen 1969 saakka. (Heikkinen, 2006, 88-93; W II, 141-148)

Vitsiälään perustettiin postitoimipaikka 1930-luvun puolivälin jälkeen. Se toimi eri paikoissa, mutta vakinaisemmin Männikön talossa, Kihinrinteen talossa sekä viimeksi Vartiaisen talossa. (Kaskisavuista..., 126)

Pellosniemelle tehtaan asuntoalueen yhteyteen rakennettiin pieni ”ostari” vuonna 1965. Siihen tuli aluksi posti, osuuspankki, K-valinta Ruokolainen, parturi-kampaamo, erikoisliike sekä Punaisen ristin ylläpitämä kahvilabaari, jonka tilalla aloitti vuonna 1970 Kahvila-ravintola Kärrynpyörä. (Mustavalkoinen..., 286-289)

Teollisuuslaitokset

Alkuun tehdaslaitokset, kuten myllyt, piensahat ja meijerit, perustettiin maaseudulla alkutuotannon jalostukseen liittyvänä teollisena toimintana. Toiminnassa olleet tiilitehtaatkin olivat pieniä käsiteollisuuden perustuvia tuotantolaitoksia.

Vanhimmat tiedot pitäjän vesimyllyistä löytyvät 1640-luvulta. Brahelinnan vesivoimalla käyvä mylly oli rakennettu 1644 Haikolan Kaitakoskeen (selvitysalueen ulkopuolella) (W I, 94). Selvitysalueelta

tunnetaan Liikalan Kilpikosken mylly (1849-1920-l) ja Puntalan Myllyojan (Liko-oja) mylly (1856-1918). Myllyt olivat toiminnassa vain keväisin ja syksyisin. Rakennukset on purettu kummaltakin myllypaikalta; Likojoen rannalla on jäljellä myllyn kiviperustus. Pieni mylly on sijainnut isonjaon aikoihin myös Saarisesta Ostojärveen laskevassa purossa. Löydön kartanossa oli pitäjän ainoa ansiojauhatusa suorittava tuulimylly (1863-1878). Rakennus purettiin kohta toiminnan päättymisen jälkeen. Ainoa jäljellä oleva myllyrakennus on kirkonkylässä, Heikkilässä. Sähkökäyttöisen vehnämyllyn perusti A. Turkia 1950-luvun alkuvuosina. Myllyrakennuksen vieressä sijaitsevan puisen pienkerrostalon alakerrassa oli myllyn toimisto. Myllyn toiminta päättyi 1970-luvulla, sen jälkeen tiloissa oli jonkin aikaa leipomo. Rakennus on sittemmin kunnostettu liikerakennukseksi, ja sen yhteyteen on rakennettu lisätiloja. ((W II, 162; Ristiinan Mieluan...; W II, 161)

Ristiinan ensimmäinen varsinainen tehdaslaitos oli kauppias G. W. Karhun ja E. G. Eleniuksen vuonna 1898 perustama Löydön höyrystys Laidon kartanon maalla Vitsiälän kylässä. Saha oli viime sotia edeltäneellä kaudella paikkakunnan suurin yksityinen työnantaja, ja sen vaikutuksesta ympäristöön kasvoi pieni tehdasyhdyskunta liike- ja palvelurakennuksineen. Vastaavanlainen vaikutus on ollut myös 1960-luvulla perustetulla Pellosniemen tehtaalla. Kirkonkylän lähellä, Rahikkalan kylässä, toimi vuodet 1926-1930 Löydön sahaa paljon pienempi Koskenahon saha, joka oli ristiinalaisten R. G. Särkän ja O. V. Pöntisen omistama. Konkurssin jälkeen sahaa omisti Nurmeksen Saha Oy ja sitten vuodet 1934-52 Ristiinan Saha Oy (W II, 167).

Löydön sahan perustaja sahanomistaja Karhu oli vuonna 1897 ostanut Löydön kartanon. Löydön sahasta tuli osakeyhtiö vuonna 1902. Samalla yhtiön aikaisempi toiminimi Löydön Höyrystys Karhu & Elenius lakkautettiin ja uudeksi nimeksi tuli Oy Löydön Höyrystys. Vuorineuvos, valtiopäivämies F. A. Juselius oli yhtiön enemmistöosakas (-1930), ja vuonna 1923 hänestä tuli sahan prokuristi. Parhaimmillaan, 1920-30-luvulla, saha työllisti yli sata henkilöä. Vuonna 1935 uusiksi omistajiksi tulivat käkisalmelaiset sahanomistajat Kalle E. Reunanen ja hänen veljensä Yrjö Reunanen. Yhtiön nimeksi tuli Löydön Saha. Viime sotien jälkeen Reunaset muuttivat Ristiinaan. Heidän aikanaan sahan tiloja ja tuotantoa laajennettiin ja uudistettiin, heti vuonna 1936 sekä varsinkin 1950-luvun alussa. Loppuaikoina yhtiön nimenä oli Löydön Saha K. E. Reunanen & pojat sekä Löydön Saha Reunanen & Reunanen. Saha toimi vuoteen 1966, minkä jälkeen koneet ja rakennukset myytiin, osa purettiin. Saharakennus tuhoutui tulipalossa 1980-luvulla. (Löytölapset, 9; W II, 164-167).

Vuonna 1963 toimintansa aloittaneen **Pellosniemi Oy:n** (myöh. Pellos Oy) vaneri- ja lastulevytehdas kasvoi nopeasti kunnan suurimmaksi työnantajaksi, joka se on edelleen. Tehtaalla henkilökuntaa oli parhaimmillaan 1970-luvulla yli 700. Pelloksen pääkonttori sijaitsi alusta alkaen pääjohtaja Arne J. Aarnion toisen yhtiön, Palkki Oy:n, tiloissa Helsingissä. Tehtaan toiminta laajeni Pelloksen syväsataman (1969) ja teollisuusradan (1979) valmistuttua sekä Puhoksen tehtaiden aloitettua toimintansa (1971 ja -72). Vuonna 1983 tehtaiden perustaja, vuorineuvos Arne J. Aarnio myi yhtiön osakekannan Oy Wilh. Schauman Ab:lle. Toiminta jatkui uuden omistajan tytäryhtiönä, vuonna 1985 nimeksi tuli Pellos-Puhos Oy, joka fuusioitui osaksi Kymmene Oy:tä. Vuodesta 1990 lähtien Ristiinan Pelloksen tehtaat kuuluivat Kymmene Oy:n tytäryhtiön Schauman Wood Oy:n hallintaan, nykyään tehtaan nimenä on UPM-Kymmene Wood Oy Pelloksen vaneritehtaalla (Pellos 1, 2 ja 3). Henkilöstöä on n. 670. Tehtaiden päätuotteena ovat havuvanerit parketti-, muottivaneri- ja kuljetusvälineiteollisuuteen sekä jakelukauppaan. Lastulevyn valmistus loppui Pelloksella vuonna 1998.

Pelloksen lastulevy- ja vaneritehtaan ja 1960-luvulla laajentuneen Kuomiokoski Oy:n vaikutuksesta kunnan elinkeinorakenne muuttui viime sotien jälkeen hyvin lyhyessä ajassa; vuonna 1980 teollisesta toiminnasta sai ansionsa 37,9 % kunnan asukkaista, kun luku vuonna 1960 oli ollut 9,2 %. Tuona aikana maa- ja metsätaloudesta ansionsa saavien määrä väheni noin 40 % (II 457-459). Nykyään alkutuotannon osuus on 10 % ja jalostuksen eli teollisuuden 48 % ja palvelujen 42 %.

Kuva: Pelloksen tehtaat.

6.7 Suurtilat ja sotilasvirkatalot

Luvussa käydään läpi selvitysalueella sijainneet suurtilat, joista käytettiin myös kartano-nimitystä, kruunun virkatalot (puustellit) ja ratsutilat (rusthollit).

- Brahelinna, Pyrhölä, v:sta 1855 Liikala säterikartano, puustelli, eversti
- Martheikkilä, Heikkilä puustelli, välskäri
- Mutti, Haikola puustelli, katselmuskirjuri
- Puntala 2 eli Vihko, Puntala puustelli, majoittaja, kestikievari
- Peltola, Liikala rustholli
- Löytö, Vitsiälä suurtila
- Puntala 1, Puntala suurtila

Pietari Brahen savolaisläänityksen hallintokeskuksena ja säterikartanona olleesta Pyrhölä kylän (vuodesta 1855 Liikala nro 3) **Brahelinnasta** tuli Ristiinan läänityskauden päättyessä vuonna 1688 Savon jalkaväkirykmentin komentajan virkatalo, everstin puustelli. Brahelinnan asuinrakennuksen tuhouduttua isonvihan aikana oli virkatalona kartanon lampuotien aikanaan rakentama tuparakennus. Uusi virkatalo valmistui 1739 kirkon pohjoispuolelle. Puustellin tiloissa toimi Yrjö Maunu Sprengtportenin perustama Suomen ensimmäinen sotakoulu 1777-1780. Virkatalossa on asunut useita 1700- ja 1800-luvun alun sotilasmerkkihenkilöitä. (W I 386) Puustellin päärakennus (Uusi Brahelinna) siirrettiin sotakoulutoiminnan jälkeen hieman idemmäksi nykyiselle paikalleen 1799. Vuonna 1802 rakennus vuorattiin pystylaudilla, ja sinne muurattiin takat Brahelinnan purkumateriaalista. Virkatalokausi päättyi 1810, ja talo annettiin vuokralle. Yksi pitkäaikaisemmista vuokraajista oli tuomari Liukkonen (1873-1916). Brahelinna oli 1800-luvulla alkupuoliskon ajan Kirkonkylän kestikievaritalona. Valtion omistamalle tilalle perustettiin 1951 Brahelinnan emäntäkoulu (myöh. kotitalousoppilaitos). Opetusta järjestettiin ensin vanhan puustellin rakennuksessa, mutta 1950- ja 60-luvuilla rakennettiin oppilaitoksen käyttöön uudet opetus-, asunto- ja talousrakennukset. Brahelinnan rakennukset ja peltomaat hankittiin vähitellen emäntäkoulun lakkauttamisen jälkeen Ristiinan kunnan omistukseen. (W II, 340; liikastensukuseura.fi; W I 105) [ks. s. 27 opetusrakennukset]

Heikkilän kylän **Martheikkilä** (kantatila nro 2) oli Savon jalkaväkirykmentin esikunnan välskärin puustellina. Virkatalokautta kesti vv. 1695-1810. Martheikkilä toimi 1850-luvulta lähtien kestikievarina. (W I, 359) Talouskeskus sijaitsee vanhalla paikallaan, viljelysten reunalla. Päärakennus on pitkänomainen talonpoikaistalo vuodelta 1825. Rakennuksen ulkoasu uudistui

1960-luvun peruskorjauksessa. Talousrakennuksista ainakin kivi- ja puurunkoinen navetta sekä aitta ovat 1800-luvulta. (Suomen pienviljelijät,...)

Haikolan kylän **Mutti** (kantatila nro 3) oli Savon jalkaväkirykmentin katselmuskirjurin puustelli. Virkatalokautta kesti vv. 1695-1810, minkä jälkeen se annettiin vuokralle. (W I, 355). Vanha nimensä säilyttänyt päätä sijaitsee vanhalla paikallaan "Kilpijärvenmaalla". Maatilan nykyinen päärakennus on vuodelta 1974.

Puntalan kylässä peräti kolmesta¹ kantatalosta tehtiin sotilasvirkataloja vuonna 1695. Näistä **Vihko** (kantatila nro 4, myöh. nro 2) oli Savon jalkaväkirykmentin majoittajan puustellina (mm. muonittaja Fredrik Hoffren). Virkatalokautta kesti vv. 1695-1810, minkä jälkeen talo annettiin vuokralle (W I, 397). Vihkon vanha asuntontti on mahdollisesti sijainnut hieman eri paikassa kuin nykyään; isojaon aikaisessa kartassa talon nro 4 tonttimaa sijaitsi vajaa 100 metriä etelämpänä, myös nykyisen Pajakujan ja Parkkilantien välisellä mäellä on isojaon aikoihin ollut asutusta (ilm. Rätys ja Pukki). Juurisalmen kestikievari perustettiin 1860-luvulla Puntalan Vihkoon (W, I, 340). Kievari toimi koko 1800-luvun jälkipuolen aina 1920-luvun alkupuolelle saakka, ja vielä 1930-luvun alkupuolella tilalla majoitettiin matkalaisia. Vuonna 1895 isännäksi tuli Taavetti Heinikainen, jonka poika lunasti tilan itsenäiseksi. (Kaskisavuista..., 67-68)

Liikalan kylän **Peltola** (kantatila nro 4) on entinen Rikantilan rustholli eli ruotujakolaitoksen aikainen ratsutila. Tosin tämä tila, silloinen Rikantilan kylän kantatalo nro 1, oli jo ennen ruotujakolaitoksen perustamista toiminut ratsutilana, ja varustanut ratsumiehiä verohelpotusta vastaan. Ristiinan seurakunnan perustamisen aikoihin tilaa omisti ratsumies Antti Hane. 1700-luvulla tilalla oli eri omistajia. 1800-luvun alkupuolelta lähtien tilaa omistivat Lavikat, joiden aikana rakennettiin nykyinen vuonna 1831 valmistunut päärakennus, jota on myöhemmin 1800-luvun jälkipuolella laajennettu. Vuonna 1897, sen jälkeen kun taloon oli liitetty lisämaita Peltolan, Tantolan ja Emolan tiloista, otettiin rustholli nimeksi Peltola. Tila jaettiin myöhemmin Brunoun perillisten kesken. Toisen puolen omistajaksi tullut kruununvouti K. Freyberg rakennutti 1940-luvulla Rantapeltolaan uuden päärakennuksen. (Ristiina 1649-1949, 291-297)

Puntala (entinen Sinkola) on Puntalan kylän kantatalo nro 1. Vuonna 1664 silloisen isännän asuinpaikkana oli Kotijärvenmäki, kuten kaikilla Puntalan taloilla. Isonvihan aikaan Simo Puntasen hallussa ollut talo joutui taloudellisiin vaikeuksiin ja merkittiin autiotaloksi. Vuonna 1725 sen uudeksi viljelijäksi tuli Matti Sinko, jonka suvulla talo oli pitkään. Kihlakunnantuomari G. W. Brander osti talon 1830-luvulla, ja 1835 lunasti talon perintötilaksi ja kunnosti rakennukset sekä tilan viljelykset. Hän rakennutti myös uuden päärakennuksen. Tilaan kuului pieni vesimylly Kitereestä Saimaaseen laskevan puron varressa (Puntalan mylly, nyk. Liko-oja). Branderin jälkeen tilaa isännöi makasiininhoitaja O.M. Forstadius sekä kultaseppä Hiskias Pöntinen, jolta laamanni K.F. Forsström osti talon vuonna 1864. Puntalan talo eli loistoaikaa suomenkielen puolustajana ansioituvan laamannin isännöidyssä. Tytär Anna Forsström myi vuonna 1930 vanhan Puntalan maanviljelijä Eino Wickströmille. (Ristiina..., 285-287) Vuonna 1867 Puntalassa pidettiin maamme ensimmäiset suomenkieliset käräjät. Vuosina 1944-1968 Puntala toimi Mäntyharjun tuomiokunnan Ristiinan käräjien pitopaikkana; vanha käräjä rakennus purettiin 1950-luvun alussa, minkä jälkeen käräjä istuttiin Puntalan päärakennuksen salissa (ESI; Vitsiälän..., 56, W, I, 227)

Vitsiälän kylän **Löydön kartanon** historiaa tunnetaan 1700-luvun alusta, jolloin isäntänä oli siltavouti Särkkä. Vuonna 1752 tilan osti majuri Gustaf Fredrik Duncker, jonka poika, J. Z. Duncker, esiintyy Vänrikki Stoolin tarinoiden runossa "Heinäkuun Viides Päivä". Dunckerin jälkeen Löytöä isännöi Ristiinan seurakunnan kappalainen S. Calonius ja hänen perillisensä. Insinöörimajuri G. E. Tuderus osti Löydön kartanon 1854. Viljelykset olivat tuolloin melko vähäiset nykyisiin verrattuna. Luonnonniittyjä oli paljon. Näistä ajoista alueen lammet ovat pienentyneet ja Keskinen kokonaan hävinnyt. Löydön kartanoon liitettiin 1800-luvun puolivälissä osa Vitsiälän Matilaisen kantatalosta nro 2 sekä entinen Vitsiälä nro 3 eli Lassila, joka muutama vuosikymmen aikaisemmin oli yhdistetty Kosolan kylän Rahulaan.

¹ Muut kaksi olivat isossajaossa Laurikkalan kylään liitetty Pukki ja Yöveden kylään liitetty Rätys, molemmat talot sijaitsivat 1800-luvun alkupuolelle saakka Puntalan Kotijärvenmäellä, kuten Vihko ja Puntalakin. Rätys oli osoitettu majoitusmestarin puustelliksi, Pukki lippumiehelle. Paikallishistorioissa mainitaan Puntalan talo sotilaspuustellina, tarkoittaen sillä nykyisen Puntalantien varressa olevaa taloa, mutta Wirilanderin historian mukaan Puntala nro 1 ei ole ollut puustellina.

Kirjallisuuslähteiden mukaan G. E. Tuderus rakensi Löytöön uuden päärakennuksen 1860-luvulla, mutta rakennusta laajennettiin myöhemmin; vuoden 1932 maatilakirjan mukaan kartano valmistui 1885 eli todennäköisesti päärakennuksen nykyinen hahmo on tältä ajalta. Tuderus perusti myös tiilitehtaan ja tuulimyllyn. Uutta peltoa raivattiin runsaasti, ja aloitettiin peltojen salaajitus tiiliputkilla; Tuderus oli edistysellinen säätyläisviljelijä ja eräs maanviljelysseuran perustajista. Tuderus erosi armeijasta kenraalimajurina. Hän kuoli vuonna 1877 ja tällöin Löydön kartano oli sekä viljelyksiltään että rakennuksiltaan erinomaisessa kunnossa. Löydön kartano jäi lesken ja vuodesta 1890 pojan Viktor Edvard Tuderuksen hoitoon. Viktor Edvard toimi mm. reservipataljoonan komentajana Tuukkalassa. (Ristiina..., 287-290)

1800- ja 1900-lukujen vaihteessa Löydön kartanosta tuli kauppatalo, omistajat vaihtuivat lähes joka vuosi. Liikemies G. V. Karhu, joka perusti kartanon maille Löydön sahan yhdessä ravintoloitsija Emil Eleniuksen kanssa, omisti kartanoa vain noin vuoden, minkä jälkeen kartano oli Eleniuksen omistuksessa vuodet 1898-1903. Herastuomari Ananias Kyyrö omisti tilaa vuodesta 1908 pulavuosiin 1933 saakka, jolloin Löytö sivutiloineen pakkohuutokaupattiin. Kansallis-Osake-Pankin muodostama Kangasoja Oy osti tilan, ja vuonna 1936 Löydön kartano siirtyi osakekaupassa pankinjohtaja Wäinö Pursiaiselle. Vuodesta 1951 tila on ollut Alangon perheellä. He aloittivat 1970-luvulla kartanossa majoitus- ja matkailuyrityksen. (Ristiina., 287-290; Löydön kartanon kotisivut 4.7.2011)

Kuva: Entinen Uusi Brahelinnan sotilavirkatalo Kellarinmäellä; paikannimi juontaa talon alapuolella rinteessä sijaitsevasta tilan kolmesta maakellarista. Kirkonmäelle nousevan Brahentien varren vanhimmat kuuset kuuset on istutettu 1900-luvun alkupuolella.

Kuva (oikea): Martheikkilän talouskeskus. Kirkonkylän pohjoisreunan 1980-luvun omakotialue rajautuu pohjoisessa Heikkilän kylän Martheikkilän peltoihin. Vanhan päärakennuksen ulkoasussa on korjausten tuomaa kerroksellisuutta.

Kuva: Vihkon päärakennus. Talo sijaitsee vanhan Lappeentien varrella.

Kuva (oikea): Peltolan päärakennus. Talo sijaitsee samalla peltoaukealla kuin Ristiina seurakunnan ensimmäinen pappila, nykyinen Tapiola.

Kuva: Löydön kartanon päärakennus. Talo sijaitsee Löydönlammen ja vanhan Lappeentien tuntumassa.

Kuva (oikea): Puntalan päärakennus. Talo sijaitsee vanhan Kylänlahdentien varrella.

6.8 Huvilat ja lomakodit

Ristiinan seudulla ensimmäiset kaupunkilaisten kesähuvilat rakennettiin yli 100 vuotta sitten isojen järvien, kuten Louhiveden ja Yöveden sekä Kuonojärven rannoille. Rakentaminen tapahtui yksittäisille eri maataloista ostetuille palstoille yksityisten toimesta. Tiiviitä huvila-alueita tai laajempia huvilayhdyskuntia ei vielä muodostunut. (Vk 24) Suurin osa vanhoista huviloista sijaitsi Saimaan Yövedeltä Kirkkotaipaleen ja Varkaantaipaleen kanavien kautta Louhivedelle, Pähkeenselälle ja siitä Mikkeliin johtavan vesi- ja laivareitin varrella. (W II, 527)

Seuraavaksi käydään läpi selvitysalueella vielä säilyneet 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkuvuosien huvilat, jotka on esitelty Wirilanderin Ristiinan historia II-osassa tai Vitsiälän perinnekirjassa tai ne ovat tulleet esille muista käytetyistä lähteistä. Omistajatiedot ovat vain huviloiden varhaisajoilta, lähinnä ajalta ennen viime sotia.

Esittelyssä huvilat on ryhmitelty niiden sijainnin mukaan kolmelle osa-alueelle:

Ukonvesi-Pähkeenselkä –laivareitin alue

- Sarviniemi
- Sarvenranta
- Aurala
- Rantala

Pähkeenselän ja Yöveden välinen kapeikko

- Onnela
- Salovaara
- Pyöräsalmi
- Luhtaranta
- Ylä-Puntala (ja Honkaharju)

Yöveden pohjukka ja Juurilahti

- Päivärinne (Krank)
- Muistola
- Rauhaniemi (Karhulinna)
- Rauhalanranta

Ukonvesi – Pähkeenselkä –laivareitti

Sarviniemi (2:5) sijaitsee Ukonveden etelärannalla. Huvilapalsta on erotettu viereisestä Sarvenrannan tilasta. Tontilla on kolme loma-asuntoa. Vanhimman rakennutti Mikkelin pormestari, valtiopäivämies Gerhard Peter Alopaeus 1891-92. Vuodesta 1927 sitä omisti varatuomari V. Sahlstén. (W I, 527)

Sarvenranta (2:45) on ollut alun perin maanviljelyspaikka. Päärakennus on pitkänomainen hirsitalo, mahdollisesti 1800-luvun lopulta. Vuodesta 1952 vuoteen 1998 tila oli Sotainvalidien Veljeskunnan kesäkotina.

Samassa niemessä, Muropohjanlahden etelärannalla, sijainnut lautarunkoinen 1930-luvun huvila Kirmukivi (2:15) on purettu äskettäin ja tilalle on rakennettu uusi ympärivuotiseen käyttöön sopiva loma-asunto.

Auralan (1:14) huvilan tarkka rakennusaika ei ole tiedossa, todennäköisesti rakennettu 1800- ja 1900-luvun taitteessa, (ESI, 1914 RHR), rakennuttajana Vaskilinna (mikkeliläinen kauppias). Postivirkamiesliitto osti huvilakiinteistön pakkohuutokaupassa vuonna 1950.

Postivirkamiesliitto oli jo vuonna 1922 hankkinut Heimarin tilan ja perustanut sinne lepo- ja vanhainkodin. Samalla paikalla toimi aikaisemmin, 1910-1920-luvuilla, Heimarin puutarha- ja talouskoulu. Heimari-nimisen tilan omisti tuolloin maanviljelijä Heikki Niskanen. (W II, 132).

Pähkeenselän länsirannalla sijaitsevan **Rantalan** (1:3) tilalla on alun pitäen ollut Mikkelin varuskunnan komentajan asunto sekä toinen samankaltainen asuinrakennus. Päärakennus oli kenraalin leski Matilda Savanderin huvilana 1800-luvun lopulta vuoteen 1918. Savanderin jälkeen huvila oli kahdellakin eri omistajalla ennen kuin se 1925 siirtyi helsinkiläiselle maisteri Toivo Tuukkaselle. Vanha huvila paloi 1926, ja uusi rankorakenteinen huvila valmistui 1927. Nykyiseen kokoonsa rakennus laajennettiin 1936. (W II 527; Halonen; ESI).

Pähkeenselän ja Yöveden välinen kapeikko

Sillan itäpuolella, metsäympäristön keskelle jäävä **Onnela** (5:8) on erotettu Vihkon sotilasvirkatalon maista. Pieni hirsirakennus on ollut kesähuvilana vuodesta 1944, jolloin se ensin oli helsinkiläisen Kerttu Lehtikankaan ja sitten vuodesta 1946 lähtien Kannakselta tulleen prokuristi, opettaja Anto Anttilan omistuksessa. Alun perin tämä ilmeisesti 1900-luvun alussa rakennettu Vihkon torppa oli kirvesmies Villehard Tuukkasen asuntona. (W II, 528)

Juurisalmen sillan eteläpuolella jyrkässä rinteessä sijaitseva **Salovaara** (11:00) on helsinkiläissisarusten, lehtori Aune Hedbergin ja piirustuksenopettaja Katri Hedbergin rakennuttama. Pieni kaksikerroksinen puuhuvila valmistui noin vuonna 1920. (W II 528)

Laamanni Forsströmin n. 1885-90 rakennuttama kaksikerroksisen asuintalo, **Ylä-Puntala**, toimi ensimmäiseen sukulaisten kesähuvilana. Vuonna 1942 sen osti rouva Elin Stenberg. Rakennuksen suunnittelijaksi mainitaan O. Linqvist tai Oscar Lindberg (ESI). Puntalan maista erotetulle **Honkaharjun** huvilatilalle, Koiravuorensalmen länsirannalle, valmistui vuonna 1912 hovioikeudenneuvos Emil Forsströmin rakennuttamana kookas puuhuvila. Karjalaistaloja muistuttaneen kaksikerroksisen huvilan suunnitteli viipurilainen arkkitehti Uno Ullberg (julkisivupiirustus, 1912). Vuonna 1934 omistajaksi tuli suomalaisen siviili-ilmailun uranuurtaja, lentokapteeni Väinö Bremer. Rakennus siirtyi Ristiinan kunnan omistukseen vuonna 1956, ja sinne sijoitettiin Vitsiälän koulun opetustiloja. Huvilan pihapiiriin valmistui 1959 lisärakennus koulua varten (W II, 530). Huvila tuhoutui käyttökelttomaksi tulipalossa vuonna 1970.

Kosolan kylässä sijaitseva **Pyöräsalmen huvila** (1:1) sijaitsee kapeikossa ennen Louhivedenselkää. Huvilapalsta on muodostettu 1800-luvun lopulla, ensimmäisiä omistajia olivat mikkeliläiset opettajat Alexandra ja Alina Antell, jotka olivat perustaneet Mikkelin ensimmäisen ruotsinkielisen tyttökoulun 1854. Huvilan perustamisvuosi ei käy ilmi käytetyistä lähteistä, mutta kirjassa *Militär och målare* on kuva V. Tuderuksen Pyöräsalmesta vuonna 1880 maalaamasta taulusta, jossa näkyy jo huvilan huvimaja. Vuonna 1899 huvilapalstan omistajaksi tuli mikkeliläinen kruununvouti Georg Oskar Sahlstén, joka rakennutti nykyisen huvilarakennuksen. Sahlsténien jälkeen vuosina 1924-35 huvila kuului helsinkiläisille Fagerströmeille, heidän jälkeensä mikkeliläiselle kapellimestarille ja opettajalle Titus Mäntyselle. Kirjallisuuslähteiden ja rakennuksesta löytyneen vuosiluvun (1909) perusteella rakennus on valmistunut viimeistään 1914 (Wirilander, 1994, 530). Mikkelisiin menevät laivat pysähtyivät Pyöräsalmen yksityislaiturissa. (W II, 530)

Yöveden pohjukka ja Juurilahti

Jo hävinneet Toivo ja Iloranta sijaitsivat Pötkäänlahden itärannalla Liikala nro 3:n mailla, samoin edelleen loma-asuntokäytössä oleva **Muistola** (10:2). Nämä kolme rakennusta oli alun perin rakennettu ympärivuotiseen asuinkäyttöön. Muistola on perimätiedon mukaan rakennettu noin 1850 vt. nimismies Simon Wallénin toimesta. Rakennuksessa on asunut myös kappalaisen rouva Fanny Wikman. (W II, 533) Ilmeisesti jo ennen sotia talo jäi kesähuvilaksi.

Kirkonkylän vanhimpiin huviloihin lukeutuu myös **Päivärinne** eli paremmin **Krankin** talona (10:47) tunnettu puurakennus Linnaniemessä Pyrhölänmäen kupeella. Tiettävästi talon paikalla oli vielä 1910-luvulla Ristiinan apteekin sauna, jota proviisori Fanny Krankin aikana 1920-luvulla laajennettiin nykyiseen kokoonsa. Kaksikerroksisessa rakennuksessa on erkereitä ja parveke. Tontilla on ollut mm. navetta ja liiteri. Pötkäänlahden puolelle, nykyiselle Korpisalon kalliolle, oli rakennettu kookas uimakoppi, joka 1940-luvulla siirrettiin huvilan piha-alueelle kesäpaviljongiksi. Fanny Krankin jälkeen Päivärinne oli Krankin sisarusten kesäkotina. Sota-aikana talon yläkertaa käytettiin Ristiinan ilmavalvontalottien toimistona. Päivärinne siirtyi 1900-luvun jälkipuolella kotiseutuneuvos Olli Kervisen omistukseen, ja se muutettiin vuokra-asunnoksi.

Liikalan kylään kuului myös lännessä Juurilahden itärannalla sijaitseva **Rauhalanrannan** (4:149) huvila. Se rakennettiin 1905 Peltolan isännän, tilanomistaja Alexander Brunoun toimesta. Vuoteen 1938 talossa asui hänen sisarensa Ingrid Brunou, ja hänen jälkeensä huvila oli kihlakunnantuomari K. Freybergin perheen kesäkotina. Myöhemmin leski Helmi Freyberg Heljä-tyttärensä kanssa muutti asukkaaksi Rauhalaan.

Rahikkalan kylässä, Pötkäänlahden länsirannalla, sijaitseva **Rauhaniemi** (1:4) oli alkuaan maatalo, yksi kylän kantataloista, jossa 1800-luvun lopulla asui lukkari G. Järnström perheineen. Hänen aikanaan Rauhaniemi toimi mm. käräjien istuntopaikkana. Järnströmiä jälkeen tilalla asui jonkin nimismies Bromsin perhe, mutta jo vuosisadan vaihteessa (1899) valokuvaaja Otto W. Lindqvist omisti tilan ja rakensi sinne uuden päärakennuksen sekä pikkuhuvilan Lukkosaareen (huvila purettu 1986). Rauhaniemen päärakennus on siten valmistunut ennen vuotta 1905, jolloin Lindqvist myi tilan maanmittausinsinööri E. von Fieandtille, joka heti laajensi ja peruskorjasi rakennuksen nykyiseen asuunsa isoine verantoineen. Perhe asui talossa ja tilalla harjoitettiin maataloutta. Vuonna 1927 tilan osti agronomi Kalle Sipilä, joka asui Rauhaniemessä kesät. Sipilän aikana uusittiin ja korjattiin maatalousrakennuksia, asennettiin taloon vesijohto ja toteutettiin piha- ja puutarhasuunnitelma, salaajitettiin pellot ja rakennettiin peltokivistä metrin korkuinen kivialta peltojen ympärille. Sipilällä oli kesäisin täysihoitolatoimintaa. Laurikkalan leskiemäntä Elsa Särkkä osti Rauhaniemen 1936 ja jatkoi Sipilän aikana aloitettua täysihoitolatoimintaa. Sota-aikana talo oli tyttären perheen omistuksessa. Viime sotien jälkeen Rauhaniemen tilasta erotettiin viljelysmaat ja talouspihan rakennukset karjalaisperheelle. Huvila jäi entisille omistajille.

6.9 Yhdistystoiminnan rakennukset

Ristiinan ensimmäinen seurantalo valmistui vuonna 1923 Himalansaarelle Himalansaaren nuorisoseuran ja maamiesseuran yhteisenä hankkeena. Kirkonkylän suunnalla toimi vuonna 1910 perustettu Ristiinan nuorisoseura, jonka vuosikymmenen keskivaiheilla vireillä laittama talohanke raukesi talkoohengen puutteeseen. Vuonna 1927 Ristiinan nuorisoseura, paikallinen maamiesseura, Suojeluskuunta ja Lotta-Svärd-yhdistys perustamansa Valistustalo Oy:n nimissä ostivat leipuri R. Bergströmin kirkolla olleen talon seuratoiminnan keskuspaikaksi. Tämä Kissalammentien varrella sijaitseva "Valistustalo" myytiin taloudellisista syistä 1964 ja myöhemmin purettiin. Jäljellä on pihapiiriin kuulunut hirsinen aitta, johon on jälkeen päin tehty isot tallinovat (W II, 374-378).

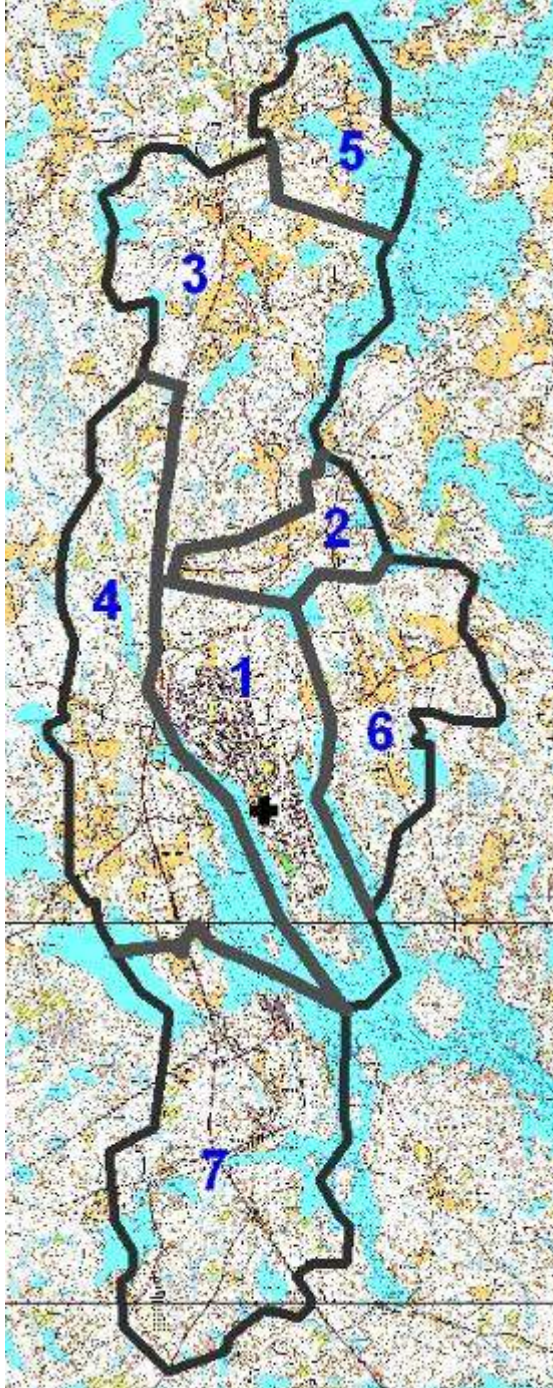
Ristiinan nuorisoseura ry:n Linnankorvan näyttämö on valmistunut 1992 ja sen perustajana on ollut ristiinalainen harrastajanäyttelijä Toivo Pettinen. Seuran pääaktiviteettina on **kesäteatteri**.

Ristiinan ensimmäinen ja ilmeisesti ainoa työväentaloksi rakennettu kokoontumISRakennus otettiin käyttöön samaan aikaan kuin Himalasaaren seurojentalo. Ristiinan työväenyhdistyksen ensimmäinen oma kokoontumISRakennus sijaitsi Löydön sahan läheisyydessä. Yhdistys myi sen melko pian Mikkelin Työväen Osuuskaupalle. Uusi tontti ostettiin 1922 vanhan Mikkelin-Ristiinan tien varrelta nk. Pylkkälänmäeltä, ja nimettiin Rientolaksi. Myyjänä oli Löydön kartanon isäntä Ananias Kyyrö. **Löydön työväentalona** tunnettu hirsirakennus valmistui 1923 suurelta osin talkootyönä. Pohjapiirustuksen laati Antti Rantalainen. Yhdistyksen toiminta ja talon käyttö hiljeni sahan lopetettua toimintansa. Rakennus myytiin 1967. (Vitsiälän..., 122; W, II, 405)

Ristiinalainen urheiluseuratoiminta, joka käynnistyi 1910-20-luvulla sai varsin kauan toimia ilman kunnollisia harjoitus- ja kilpailupaikkoja. Kirkonkylälle rakennettiin **urheilukenttä** kunnantalon takana olevalle alueelle vuonna 1951. Samalla vuosikymmenellä valmistui myös **Sikosaaren uimala** (1956-57); puusilta saareen ja uimalan laiturit hyppytorneineen eivät ole alkuperäiset. Nykyinen urheilukeskus sekä keskusurheilukenttä valmistuivat koulukeskuksen lähelle 1980-luvulla. Pellosniemen koulun yhteyteen rakennettiin 1970-luvulla ajanmukaiset liikuntapaikat sekä Kisakaaren uimahalli.

7 Kulttuuriympäristön nykytila

Rakennetun ympäristön nykytilakuvausta varten on tarkastelualue jaettu seitsemään osa-alueeseen.

Osa-alueilta on valittu alueita ja kohteita tarkempaan esittelyyn.

KARTTA: OSA-ALUEET

1 Ristiinan Kirkonkylä

2 Vihko – Puntala – Juurisalmi

3 Löydöntie – Vitsiäläntie:
Löytö – Vitsiälä – Sokkalanmäki

4 Mikkelin tien länsipuoli – Rahikkala

5 Laitiala

6 Juuritaipale

7 Pellosniemi

Pohjakarttana Peruskarttarasteri 1:20 000
© Maanmittauslaitos

Ks. karttaliitteet:

6: Nykytilanne ja asutuksen laajeneminen, rakennuskanta ajalta 1700-1969

7: Nykytilanne, rakennuskannan ikäjakauma 1700-1990->

9: Kulttuuriympäristövyöhykkeet ja herkkyysanalyysi

7.1 Osa-alue 1: Ristiinan kirkonkylä

7.1.1 Yleistä osa-alueesta

Ristiinan keskusta on aluerakenteeltaan nauhamainen. Rantakylän pääraitti kulkee pitkän niemen suuntaisesti Pökkäänlahden itärannalla. Satama löytyy vanhasta kirkkorannasta, muut vene- ja asioimislaiturit keskittyvät rantaraitin kauppaympäristöihin.

Keskusta-alue on liike- ja palveluympäristöjen osalta jossakin määrin kolminapainen. Vanhin keskusta on taajaman eteläpäässä kirkonaukion luona. Kaupat ovat alueelta hävinneet, mutta edelleen on seurakunnan ja kunnan palveluja sekä kesäisin matkailua palvelevaa yritystoimintaa, kuten teatteri ja kahvila. Toinen selkeämmin kaupan ympäristöksi luonnehdittava alue sijaitsee nk. Mestausaholla, joka kuuluu kirkonseudun vanhimpiin kauppapaikkoihin. Päivittäistavarakaupat ovat hävinneet, mutta liiketoiminta käsittää edelleen pankin sekä ravitsemus- ja erikoisliikkeitä. Lisäksi alue kytkeytyy mäen alapuolella Saimaantien risteuksen luona sijaitsevaan torin seutuun.

Nykyinen kaupan keskus alkaa valtatie 13 ja Brahentien liittymästä ja jatkuu jonkin matkaa Brahentietä etelään, Mäkitien risteykseen. Alueelle keskittyy päivittäistavarakauppa sekä kunnalliset terveyspalvelut. Erikoisliikkeitä on osuuspankin liiketalossa Mäkitien luona. Valtatie ja Brahentien liittymä sijaitsee nk. Kääriäisenkulmalla, jossa yhtyi ennen Lappeen, Mäntyharjun, Mikkelin ja Anttolan suunnalta tullut liikenne. Nykyään tämä huoltamotoimintoja keskittäneen liikennealueen ja keskustarakentamista edustavien kauppa- ja asuntorakennusten korttelialueiden yhtymäkohta on taajamakuvallisesti hajanainen. Rakennuksia jää rannan puolella katutasoa alemmaksi. Alueelta on purettu niin 1800- ja 1900-luvun alkupuolen kuin viime sotien jälkeen rakennettuja palvelu- ja liikerakennuksia, mm. terveystalo, Lotta-kahvila ja Shell-huoltamo. Tilalle on tullut 1960-, 70- ja 80-luvun liike- ja asuinkerrostaloja sekä terveyskeskus.

Kohdealueiksi on valittu Ristiinan vanha kuntakeskus kirkon luona, Mestausaho ja kirkonkylän ranta-alue.

Yleiskuvia alueelta:

Kuva: Hieman ennen valtatieliittymää Brahentiehen liittyy pohjoisesta tuleva Kitereentie. Nk. Kääriäisenkulma on yksi keskustan vanhimmista kauppapaikoista. Kuvassa oikealla näkyvän pitkän liiketalon rakennutti Mikkelin Seudun Osuuskassa vuonna 1968 vanhan puurunkoisen kauppatalon paikalle. Kiinteistöön tuli pankin sivukonttorin lisäksi paikkakunnan ensimmäinen ravintola Pietari Brahe ja K-valinta Paintola.

Kuva: Brahentien pohjoispään tienympäristöä. Alueella on yksittäisiä jälleenrakennuskauden puutaloja, 1960-, 70- ja 80-luvun kerrostaloja, rivitaloja sekä terveysasema ja 1960-luvun lääkäritalo. S- ja K-markettien välillä Brahentie on katutilaltaan leveä.

Kuva: Sokos-markettia vastapäätä on puistoalue ja asiomislaituri, aikaisemmin rannassa oli tukinpudotuspaikka; mistä juontaa puistikon nimi Kaukaanranta. Ristiinan osuuskauppa toimi 1910-luvulla Päivärannan puutalossa, jonka tilalla on kuvassa vasemmalla näkyvä 1970-luvun tiilitalo. Nykyinen S-Market -rakennus on rakennettu vaiheittain 1980- ja 90-luvuilla.

Kuva (oikea): Osuuspankin Pankinkulman liiketalo valmistui 1982. Siihen tuli pankkikonttorin lisäksi ravintola, metsänhoitoyhdistys ja muita erikoisliikkeitä; Etelä-Savon Osuuspankki uusi samaan aikaan myös Anttolan, Puumalan ja Mäntyharjun aluekonttoreidensa liiketalot.

Kuva (yllä): Saimaantien ja Brahentien risteyksen kyläkuvaa hallitsee keltatiilinen kivitalo, jonka rakennutti Etelä-Savon Säästöpankki 1980-luvun alkupuolella; samaa postmodernistista henkeä on myös Osuuspankin Pankinkulman liiketalossa. Säästöpankin entisissä konttorin tiloissa on nykyään Savenius Oy:n Martan Baari. Matkakeskus on pysynyt sisäpihan puolella.

Kuva: Metsäyhtiö Oy Kaukas Fabrik Ab:n Mäntykallio sekä räätäli Pettisen entinen Hakala ovat Brahentien harvoja ennen viime sotia rakennettuja puutaloja, molemmat ovat vuodelta 1914. Talojen väliin jäävä kirjasto on 1970-luvulla rakennetussa poliisin ja postin toimitalossa, jossa alun perin oli tasakatto.

Kuva: Kirkonkylän ensimmäisessä asemakaavassa hyödynnettiin olemassa olleita teitä, mm. kuvassa näkyvä Otto v. Fieandtin tie pohjautuu vanhaan Mikkelin suunnalta tulevaan tiehen. Omakotitaloja rakennettiin sotien jälkeen ensimmäisen asemakaavan mukaisille tonteille. Kaavassa ei ohjattu rakennusten sijoittelua mutta talot on pääsääntöisesti rakennettu pitkä sivu tien suuntaisesti.

Kuva: Brahentienä nk. Laukkasen korven kohdilla katuosuuden itäreunan yhtenäisen ilme muodostuu samankaltaisesta 1950–60-luvun pientalorakentamisesta sekä rakennusten sijoittumisesta säännönmukaiselle etäisyydelle kadun reunasta.

Kuva: Yksikään ensimmäisen asemakaavan mukaisista korttelialueista ei valmistunut pelkästään nk. rintamamiestalon tyyppisellä omakotirakentamisella. Alueella on osa-alueittain rakennustyyppillistä yhtenäisyyttä, mutta lähes aina samassa katunäkymässä on myös eri aikakauden pientalotyyppisiä.

Kuvat: Yhtenäisiä katunäkymiä syntyy lyhyellä aikavälillä rakennetuista yksikerroksisten loivaharjaisten pientalojen kortteleista, esimerkkeinä 1970-luvun matalien vaaleiden talojen korttelialue Otto v. Fieandtin tien pohjoispäässä ja 1980-luvun tiilitalokorttelit Kievarintiellä ja siihen liittyvillä lenkkikaduilla.

Kuvat: Kirkonkylässä tilattomien asutus keskittyi rannoille sekä vanhojen teiden varsille. Vasemmanpuoleisessa kuvassa yksinäinen kansanomaista kirvesmiesperinnettä edustava Raitalan talo Kirkonkylältä Tuukkalan pappilaan johtaneen tien, nykyisen Kissalammentien varrelta. Sen läheltä löytyy aitta, joka toimi viime sotien jälkeen sotilaiden asevarastona. Aitta kuului tuolloin sotilaiden kokoontumispaikkana olleeseen suojeluskuntatalon pihapiiriin (myöh. nk. Valistustalo, alkujaan Bergströmin yksityistalo).

7.1.2 Ristiinan vanha kuntakeskus

Ristiinan kuntakeskuksessa on säilynyt kirkon ja pitäjänhallinnon historiasta kertova vanha keskusta. Aluekokonaisuus, joka käsittää kirkollisten rakennusten lisäksi hallinto- ja palvelurakennuksia ja muuta rakennuskantaa eri vuosisadoilta, on arvotettu valtakunnallisesti arvokkaaksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi. Vanha pitäjänkeskusta käsittää entiseltä sotilasvirkatalolta aina hautausmaalle jatkuvan rakennetun alueen sekä kokonaisuuden kannalta tärkeän avaran maiseman Mestausahon ja puustellin välillä. Alueen ydinaluetta on kirkonaukio sitä reunustavine rakennuksineen. Kirkon edustalla Pökkäänlahden rannassa sijaitseva laivaranta on historiallinen satamapaikka, joka on kokenut kehityksen kirkkoveneiden rantautumispaikasta ensin höyrylaivakauden matkustajasatamaksi ja sen jälkeen huviveneiden vieras- ja kotivenesatamaksi.

Kulttuuriympäristönä vanha kuntakeskus ja siihen liittyvä hautausmaaympäristö saa erityistä ilmettä Brahenlinnan raunioita ympäröivästä kulttuurivaikutteisesta viheralueesta. Maisemapuistoksi voi luonnehtia myös entiseltä kansakoululta Linnamäelle jatkuvaa viheraluetta, jonka tasaisemmat alueet kallioiden väleissä ovat olleet alun perin peltomaata. Avoimilta tiloiltaan vanhaan maankäyttöön perustuva viheralue on tärkeä osa raitin kyläkuvallista viehättävyyttä.

Puustelli eli entinen virkatalo

Entinen sotilasvirkatalon päärakennus 1700-luvulta on kirkonkylän vanhimpia rakennuksia. Rakennuksen ja vanhan tien välinen eduspiha on puistomainen, entisestä pihaa reunustaneesta kiviaidasta on jäljellä rippeet. Talon ulkoasussa on paljon vanhaa, mutta ulkoverhous on ollut aikaisemmin kokonaan pystysuuntainen ja katon lappeella olevat ikkunat korkeammat ja kattomuodoltaan kaarevat. Tienpuoleisella pitkällä sivulla on säilynyt vanha kuistimalli I. monilapainen avokuisti

Kuva: Puustellin päärakennus (Uusi-Brahelina) on kunnallisen päiväkodin tiloina.

Kuva: Emäntäkoulun aikana rakennettuja 1950- ja 60-luvun asuntorakennuksia. Keltaisen puutalo on päätetty hävittää vuoden 2011 aikana. Emäntäkoulun opetusikäikässä olleessa navettarakennuksessa syttyi tulipalo syyskuussa 2011.

Kirkkomaan ja pappila

Nykyinen 1770-luvulla rakennettu kirkko sijaitsee alkuperäisellä, kiviaidan ympäröimällä nurmipintaisella kirkkomaalla, jossa alueen aikaisempaa hautausmaakäyttöä ei enää havaitse. Tilalla on viime sotien sankarihauta-alue. Brahentietä reunustavat korkeat kuuset vanhalta puustellilta kirkolle. Tien ja järven väliin kasvanut puusto on sulkenut kirkkomaan kohdalla järvinäkymiä. Läheltä rantaa, vanhan kansakoulun alapuolelta, löytyy 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella käytössä ollut nk. alahautausmaa. Alueen ympärillä on kivipilareihin kiinnitetty kettinkiaita. Hautausmaata reunustavat kookkaat vanhat kuuset, hautarivit muodostavat rannansuuntaisia syviä painaumuksia. Hautamuistomerkkejä ei ole säilynyt.

Kuva: Kirkko ja tapuli. Kirkkopihaa ja kunnan vanhinta hautausmaata ympäröi kiviaita. Vanha hautausmaa on tasattu ja istutettu nurmelle. Kirkkotarhassa on viime sodissa kaatuneiden sotilaiden sankarihautausmaa.

Kuva: Entinen kirkkoherran pappila I. Isopappila on nykyään yksityisomistuksessa.

Kirkon alapuolella rinteessä on entinen pappila, jota ei juuri havaitse rinteeseen kasvaneen puuston takaa. Paikka on nykyään yksityisomistuksessa. Funktionalistiset tyylipiirteensä säilyttänyt päärakennus on maalattu siniseksi muuttuneen käyttötarkoituksen myötä. Kansanomaisen puurakentamisen perinteitä jatkavista piharakennuksista, aitta-verstas-rakennuksesta sekä rantasaunasta, löytyy samaa selkeälinjaista modernia muotokieltä kuin päärakennuksesta; rakennukset muodostavat tyyllisesti eheän kokonaisuuden.

Kirkkoranta

Kirkkorantaan ohjaava Laivaranta -kyltti kertoo aikaisemmasta matkustajalaivaliikenteestä. Alkujaan paikka oli ollut kirkkovenerantana, jossa 1800-luvulla oli myös valtion viljavaraston laituri. Kirkkorannassa rantaviiva on siirtynyt ulommaksi 1990-luvulla. Nykyinen veneiden talvisäilytyskenttä on tehty osin ruoppausmaista. Osa laitureista on 2000-luvulta.

ks. liite 10.

Kuva: Kirkonkylän kirkkoranta on nykyään koti- ja vierasvenesatamana.

Hallinto- ja palvelurakennukset

Kirkonaukion reunalla on säilynyt hirsirunkoinen kunnanhuone eli kunnantalo, johon liittyy 1950-luvulla rakennettu rapattu paloasemarakennus torneineen ja autotalleineen. Takapihalla on säilynyt vanha hirsirunkoinen ulkorakennus. Kunnantalo on nykyään käyttökiellossa sisäilman homeongelmien vuoksi. Toimistokäytössä on tontilla sijaitseva keltainen parakkimainen rakennus 1980-luvun alusta.

Kunnantalo on säilynyt laajennusosasta huolimatta kokonaishahmoltaan alkuperäisenä. Vanhaa on luonnonkivinen perustus, hirsirunko ja kattomuoto, pystyikkunoiden muoto ja korkeat profiloituneet otsalaudat sekä julkisivujen vuoraustapa, joko kerroslistoin erisuuntaisiin laudoituskenttiin. Kuisteista suurempi on hahmoltaan entinen, mutta uudistunut kattomuodoltaan ja yksityiskohdiltaan. Pieni avokuisti palautuu hahmoltaan 1920-30-luvulle. Aikaisemmin paikalla oli kookas harjakattoinen umpikuisti. Ikkunoiden ruutujako on yksinkertaistunut sitten 1900-luvun alun, jolloin ikkunat oli jaettu T-karmilla ja puulistoin kuuteen ruutuun. Ullakkopäädyissä on alun perin ollut vain yksi ikkuna.

Entinen kirkonkylän kansakoulutalo on hieman etäämpänä raitista rantaan viettävän rinteen reunalla. Koulun ja pitkän ulkorakennuksen rajaama piha aukeaa raitille päin. Arkkitehtonisesti hyvin säilynyt puukoulu edustaa varhaista maalaiskansakoulurakentamista. Kiinteistö on nykyään yksityisomistuksessa.

Kuva: Rapattu paloasema on vanhan kunnantalon (kunnantupa) jatkona, julkisivu kirkonaukion suuntaan.

Kuva (oikea): Entinen kirkonkylän kansakoulutalo 1880-luvulta.

Kyläraitti

Vanhalla raitilla on kaksi sinne 1900-luvun alkuvuosina rakennettua harjakattoista puutaloa, joista pienempään rakennukseen on käyttötarkoituksuu muutosten yhteydessä tehty ulkoasullisia muutoksia, mm. 1950-luvun lopulla, kun aikaisemmin Ol. Savonseudun myymälänä toiminut rakennus uudistettiin Ristiinan kirjastoa varten. Suurempi taloista I. Rohtola oli vuosikymmenet Ristiinan apteekin toimipaikkana. Rakennuksen ulkoasussa on korjausten tuomaa kerroksellisuutta, mm. katolta on purettu kaksi pientä kolmiopäätyistä poikkipäätyä ja kulmikkaan lasikuistin päälle on tehty parveke sekä taitekattoinen poikkipääty.

Vaiherikkaan historian läpikäynyt kaksikerroksinen huvila I. Krankin talo on tunnusrakennuksena vanhan kuntakeskuksen eteläpäässä, Linnaniemeen vievien teiden risteyksessä.

Kuva: Päivärinteen eli Krankin talo on omintakeinen, vaiheittain rakennettu kaksikerroksinen puuhvila 1900-luvun alkupuolelta. Tonttia ympäröi kiviaita.

Kuva: Kuvassa on kyläraitin liiketalot 1900-luvun alkuvuosilta. Vasemmanpuoleisessa talossa on toiminut osuuskauppa ja kirjasto, nykyään kunnan työntekijän asuntona. Oikeanpuoleinen talo, Rohtola, on toiminut apteekkina, nykyään yksityisasuntona.

Kyläraitin vanhoja liiketaloja vastapäätä sijaitsevalla viheralueella on vuodesta 1992 toiminut harrastajanäyttelijä Toivo Pettisen perustama kesäteatteri. Alueella on myös väljästi sijoiteltuna Ristiina-Seuran toimesta paikalle siirrettyjä vanhoja maatalousrakennuksia: tuulimylly Liiansaaresta, riihi Simolan talosta ja kaksikerroksinen aitta Marttilan talosta (ent. kunnalliskoti). Ne sekä kotiseutuneuvos Olli Kervisen siirättämät, Krankin talon ympäristössä olevat, hirsirakennukset muodostavat vanhan keskusta-alueen matkailullisesta perinteestä kertovan rakennuskerrostuman.

Kuva: Vanhan kirkonkylän uudempaa rakennuskerrostumaa ovat alueelle asunto-, matkailu- ja kotiseututoimintaa varten 1970, 80- ja 90-luvuilla siirretyt vanhat hirsirakennukset. Rakennushankkeen toteutti kotiseutuneuvos Olli Kervinen. Kuvassa vasemmalla näkyvä Natulinin talo on siirretty 1990-luvun alussa Mikkelistä, Vuorikadun ja Mikonkadun kulmauksesta. Rakennuksessa on kesäisin kahvila. Kuvassa näkyy myös Kervisen siirättämä Taipaleen kylän Biljamin talon vanha päärakennus. Oikeanpuoleisessa kuvassa näkyvä entinen ravintolarakennuskin (ravintola Brahenlinna) on rakennettu purkutavarasta. Tontilla on myös muualta siirrettyjä vanhoja hirsirakennuksia.

Kuva: Kesäteatteri ja vanha aitta.

Kuva (oikea): rannanpuoleisella reunalla on pitkä rivi (8 kpl) vanhoja juureskuoppia.

Alueelle on pystytetty myös muistomerkkejä. Vanhan kunnantalon vierisellä kalliolla sijaitsee graniittiin veistetty ja 1976 paljastettu Ruotsin vallan aikaisen Saimaan laivaston muistomerkkitykki. Ristiinan eskaaderiin kuului kahdeksan tykkijollaa. Samaisella kalliolla sijaitsee myös Loisto, Saimaan purjehtijain muistomerkki vuodelta 1972. Loisto on siirretty Liiansaaren kärjestä (Lammaskiven loisto). Brahelinnan raunioiden vierisellä näköalakalliolla sijaitsee ristiinalaisen Suomen sodan sankarin J. Z. Dunckerin (1744-1809) muistokivi. Samaiselta kalliolta on purettu puinen huvimaja, nk. lystihuone.

Linnamäki ja hautausmaan seutu

Vanha raitti jatkuu ylös Linnamäelle ja kulkee vanhan Brahelinnan raunioiden ohi hautausmaan portille, jonka edustalla on säilynyt pieni asumusryhmä, Linnaniemen talo sekä pari mäkitupalaisasumusta. Puustellin torppana olleen Linnaniemen pihapiiri on uudistunut 1900-luvun alkupuolella ja sen jälkeenkin. Vanhoista mäkituvista toinen on äskettäin peruskorjattu, toinen on tyhjiällä. Siunauskappeli on rakennettu suurin piirtein Linnaniemen torpan vanhalle paikalle. Kiviaidan ympäröimällä hautausmaalla on säilynyt iäkäs hirs- ja lautarunkoinen leikkuuhuone.

Kuva: Siunauskappeli (1960) ja taustalla kirkonkylän vesitorni 1980-luvun alkupuolelta.

Kuva (oikea): Hautausmaan leikkuuhuone 1800-luvulta.

Kuva: Hautausmaan luona sijaitseva asumusryhmä on säilyttänyt alkuperäistä ilmettään ja edustaa paikan vanhaa maankäyttöä. Taustalla näkyvä Linnamäki on entinen puustellin torppa; vanha torpanaikainen pihapiiri sijaitsi nykyisen siunauskappelin paikkeilla. Keskellä kuvaa on vastikään korjattu perinteikäs Paasolan pienasumus ja oikealla sivussa näkyy autiona olevan Halilan asuinrakennuksen päätyä.

Kuva: Puistopolku kulkee Linnaniemen länsirannalla korkean kallion ja Pökkäänlahden välissä hautausmaan suuntaan. Puistopolun varrelta löytyy pienialainen rantapeltomaisema yhtenäisenä säilynein jälleenrakennuskauden tilakeskuksin.

7.1.3 Vanha liikekeskusta, Mestausaho

Brahelinnan virkatalon peltojen pohjoisreunalla siirrytään jälleenrakennuskauden luonnehtimaan kyläosaan, nk. Mestausaholle, jossa liiketoimintaa on harjoitettu 1860-luvulta lähtien.

Risteysalueen vanhimmat kauppapaikat ovat Brahentien länsireunalla. Kaupparakennuskaudella kiinteistöllä on säilynyt kookas hirsirunkoinen kauppatalo, jossa on toiminut kylän ensimmäisiin kauppiaisiin lukeutuvan Niirasen maakauppa ja myöhemmin, 1890-luvulta 1970-luvulle, Liukkosen sekatavarakauppa, jossa hoidettiin myös luvanvaraista ruutikauppaa. Kaupparakennuksen vanhempi osa lienee 1860-luvulta. Rakennusta on myöhemmin jatkettu, mahdollisesti vuoteen 1906 (rhr) mennessä tai hieman aikaisemmin. Kauppatalo on kokonaisuutena hyvin säilynyt, ulkoasussa on paljon vanhaa ja alkuperäistä. Uudemman vinkkelin pihapuoleinen lasiveranta korvattiin nykyisellä umpinaisella sosiaalitalat käsittävällä umpikuistilla 1970-luvulla. Päärakennuksen kanssa samassa pihapiirissä on kaupan vanha makasiini sekä 1950-luvulla rakennettu piharakennus. Viereisellä tontilla sijaitseva matala lautaseinäinen kioskirakennus on rakennettu 1963 ja siinä toimi 1963-83 Anneli Liukkosen Kahvi-Baari. Vuonna 2011 rakennus kunnostettiin ja maalattiin punaiseksi uusien yrittäjien toimesta. Vanhalla Tikan kauppapaikalla, Linnanojan kiinteistöllä, on nykyään kaksikerroksinen, harjakattoinen ja julkisivuiltaan rapattu lautarunkoinen liiketalo, jonka Etelä-Savon Osuusliike r.l. rakennutti 1956 (piirustukset SOK:n rakennusosastolta, sign. P.T.). Rakennuksessa on nykyään kirpputori ja nuorisotiloja. Edellisten väliin jäävälle tontille valmistui nykyinen liikerakennus 1955, rakennuttajana Osuusliike Savonseutu. Monimuotoisen rakennuksen sisältämät asunto-, myymälä- ja varastotilat erottuvat hyvin kokonaisuudesta, mikä on hyvin tyyppillistä sotien jälkeiselle rakentamiselle. Tässäkin rakennuksessa on nykyään kirpputori.

Y-risteykseen muodostuvan aukion reunalla ja Otto v. Fieandtin tien reunalla olevat tontit perustuvat Setälän asemakaavaan. Säästöpankkitalo on massoiteltu kulmatontille kahteen kulmittain olevaan harjakattoiseen osaan. Rakennuskompleksi on vaikuttava tienäkymän pääte sekä kaupunkimaista katutilaa itsenäisesti muodostava kokonaisuus. Siinä toimii edelleenkin säästöpankin konttori sekä erikoisliikkeitä. Aukion itäpuolella on mittakaavallisesti ja tyyliään edellistä täydentävä osuuspankkitalo Kassala. Molemmat rakennukset ovat valmistuneet 1954.

Kuva: Mestausaholla kyläkuvan yhtenäisyys perustuu jälleenrakennuskaudelle tyyppilliseen rakennustapaan. Keskellä ja oikealla näkyvät rakennukset ovat 1950-luvulta: säästöpankkitalo, sen takana entinen Metsätalo (sininen) ja oikealla osuuskassan talo. Kuvan vasemmalla reunassa näkyy 1960-luvun kahvila-kioski ja 1800-luvun kauppatalo.

Kuva: Sampola, entinen Osuusliike Savonseutu. Takana näkyy kirkonseudun viimeisiä rakentamattomia peltomaita.

Kuva: Kauppamäen tontilla on säilynyt 1800-luvun kauppatalo, makasiini, 1950-luvun talousrakennus ja 1930-luvun leikkimökki.

Kuva: Kuvassa vasemmalla Rientolan kiinteistö (1958 RHR), jossa on toiminut kampaamo sekä myöhemmin paikallisen Saveniuksen Leipomon kahvila Martta, nykyään Vanha Martta –niminen kahvila-lahjatavaramyymälä.

7.1.4 Kirkonkylän ranta-alue

Ristiinan kirkonkylän kulttuurimaisemaan liittyy olennaisesti vesistö. Näkymät järvelle avautuvat venerantojen, rantapuistojen ja rakentamattomiksi alueiksi jääneiden entisten peltojen luota. Vesistö on vahvasti läsnä myös pitkän taajama-alueen liikenteellisissä tai historiallisissa solmukohtissa. Pökkäänlahden pohjukassa jyrkkää rinnettä laskeutuvalta valtatieltä avautuu pitkä näkymä Yöveden suuntaan. Brahentiellä merkittävin järvinäkymä avautuu Mestausahon ja Kirkonmäen välillä säilyneiden peltomaiden yli; avoin tila on tärkeä senkin vuoksi, että se erottaa vanhan kuntakeskuksen muusta taajamasta. Toinen tärkeä järvinäkymän sisältävä ja keskusta-alueetta jäsentävä solmukohta on syntynyt Brahentien ja Saimaantien risteuksen kohdalle uimalan ja venesataman edustalle.

Kirkonkylän rannat kauempaa vesiltä tarkasteltuna muodostavat kesäkaudella lähes yhtenäisen vihreän maiseman, vasta entisen meijerinrannan pohjoispuolella ranta-alueen metsäisyys vaihtuu rakennetuksi ympäristöksi, ja aivan lahden pohjukassa rantarakentaminen on hyvinkin tehokasta. Sitä ennen taajaman merkkeinä ovat vierasvenesatama ja muut pienemmät pienvene- tai asioimislaiturit sekä 1950-luvulla perustettu uimala. Ennen maamerkinä ollut kirkko jää piiloon puuston taakse. Rantapeltojen avaamille näkymäalueille jää mm. punatiilinen koulukeskus sekä Linnamäen alapuolella rannassa sijaitsevat jälleenrakennuskauden pientilat. Siellä täällä rannalla näkyy rantasaunoja ja muutamia puutaloja.

Uimalan itäpuolella, ruoppausmaista muodostuneen pikkusaaren takana on yksi ranta-alueen vanhimmista säilyneistä asumuksista. Perimätiedon mukaan on **Kiesilänrannan** asuinrakennuksen vanhin osa 1870-luvulta, nykyiseen kokoonsa rakennus on joka tapauksessa valmistunut 1800-luvun puolella. Kiesilänrannassa on asunut kaksikin nahkuria, molemmat Kiesilä-nimisiä, vaikkakaan eivät sukulaisia. Nahkurinverstaita ei ole jäljellä. Viimeinen käsityöläinen oli puuseppä-veneenrakentaja, jonka verstaas oli talon vanhassa tuvassa. Taloa vastapäätä on matala aittarivi, muut piharakennukset ovat selvästi nuorempaa rakentamista. Vanha talo jäi asumattomaksi vuonna 1980, kun tontin pohjoiskulmaan, vanhan pihapiirin ulkopuolelle valmistui uusi asuinrakennus. Rantatontti on pistotien päässä, rakennukset alavalla maalla. Naapurusto muodostuu lähinnä 1900-luvun jälkipuolen rivi- ja omakotitaloista.

Kiesilänrannan ja Uimalan luoteispuolella Brahentiestä erkanee pistoteitä rantaan. Yhden tien päästä löytyy **Muistolan** kesähuvila. Se on punaiseksi maalattu harjakattoinen puurakennus aivan rannan tuntumassa, metsikön ympäröimänä. Todennäköisesti rakennus, joka kirjallisuuslähteiden mukaan on vanhimmilta osin vuodelta 1850, on rakennettu vaihteittain nykyiseen kokoonsa ja asuunsa. Rakennuksessa on leveä päätyveranta sekä rannan puolella avokuisti. Tontilla on myös rantasauna. Huvilalle vievän pistotien varrella on rivitaloja. Niiden takana on Lahtelan pieni hirsitalo, ja sen takana tontti, josta 1980-luvulla purettiin Ilorannan kesähuvila.

Meijerinrantana tunnettua niemi sijaitsee Kilosaarta vastapäätä Pökkäänlahden itärannalla. Nimi juontaa niemessä **Mäntyranan** tontilla vuosina 1914-49 toimineesta Ristiinan osuusmeijeristä. Hirsirunkoinen meijerirakennus on ollut yli puolen vuosisataa Suur-Savon Sähkön asunto- ja varastotilana; nykyään lähinnä varastona. Mäntyranan tontilla on asunto- ja varastorakennuksen lisäksi rantasauna ja lautaseinäinen ulkokuone. Pihaan johtaa ajotie, tontti on suurelta osin metsäpohjalla, rannassa on komea petäjikkö. Brahentieltä Meijerinrantaan haarautuvan pistotien varrella on Liukkosen pieni tyhjiällä oleva puutalo 1900-luvun alusta sekä Asunto Oy Pökkäänrannan pitkä rivitalo 1970-luvulta.

Kuva: Kellarinmäki. Brahentien ja Kellarinmäen korkeaa puustoa sataman ja virkatalon välissä. Taustalla näkyy kirkko.

Kuva: Uimalan seudun rantamaisemia.

Kuva: Kiesilänrannan käsityöläisen asuintalo Pökkäänlahden itärannalla. Matala pitkänomainen asuinrakennus on 1800-luvun jälkipuolelta. Vanhan tuvan päätyseinään tehty oviaukko johtaa veneverstaaseen.

Kuvat: Muistola on Pökkäänlahden 1800-luvun jälkipuolen ranta-asutusta.

Kuva: Mäntyranan kiinteistöllä sijaitseva entinen meijerirakennus on peruskorjattu ja uudistettu asunto- ja varastokäyttöön 1940-luvun lopulla, päätyyn on tehty laajennusosa. Rantaa kutsuttiin meijerinrannaksi, ja siellä sijaitsevilla loivilla rantakallioilla oli pyykkipaikka.

Kuva: Ristiinan osuusmeijeri 1910-luvun alussa. (Perinnealbumi, kuvan om. Lempi Kurvinen).

7.2 Osa-alue 2: Vihko - Puntala – Juurisalmi

7.2.1 Yleistä osa-alueesta

Vihkon, Puntalan ja Juurisalmen seutu kuuluu Puntalan kylään. Mikkelintieltä (vt 13) erkaneva Parkkilantie 4321 kulkee kylän vanhimman kyläasutuksen ja peltomaiden halki Juurisalmele ja edelleen Hangastenmaan kautta Anttolaan. Tie on rakennettu viime sotien jälkeen 1960-luvulle mennessä. Tarkastelualueella Parkkilantie korvasi aikaisemman Kylänlahdentien sekä yhdystien Puntalasta Vihkoon eli nykyisen Pajapolun. Puntalan talon ja Juurisalmen välillä Parkkilantie kulkee vanhaa Kylänlahdentietä korkeammalla, kalliomaen rinteessä.

Kylän talojen sijaintipaikaksi on vanhimmissa maanomistusasiakirjoissa todettu Kyläjärvenmäki. Nimi juontaa varmaankin Kiteren järvestä, jonka pohjoispuolella vaihtelevat kallio- ja moreenipohjaiset mäki-alueet kohoavat kohden Pylkkälänmäkeä, joka on lähialueen korkein mäki. 1800-luvun alkupuolella Puntalaan jääneet kaksi kantataloa, Puntala ja Vihko, sijaitsevat edelleen kyseisellä mäki-alueella. Suurin osa talojen vanhoista rintapelloista on viljelyksessä, Vihkossa osana laajemmaksi raivattua viljelyaluetta. Parkkilantien ja Pajatien välisellä mäellä on hävinneestä asutuksesta merkinä kiviaitaa ja rakennusten perustusten jäänteitä. Torpan paikka on autioitunut Pajapolun varressa sijaitsevien pientalojen väliseltä pellolta. Erityisen komeasti ladottua kiviaitaa on Pajatien itäpäähän jäävän tilan 1:23 itäreunalla.

Puntalan Liko-ojan vesimyllystä on säilynyt sen korkea kiviperustus. Puntalan maista erotetulla Honkaharjun huvilatilalla, Koiravuorensalmen länsirannalla, on edelleen pystyssä vuonna 1912 valmistunut hirs- ja lautarunkoinen kaksikerroksinen huvila. Rakennus on ollut käyttämättömänä vuodesta 1970, jolloin se tuhoutui pahoin tulipalossa.

Kohdealueiksi on valittu Vihkon kulttuurimaisema, Juurisalmi, Rientola sekä Puntala.

Kuva: Honkaharjun tulipalossa vahingoittunut huvila. Vesikatko on tehty palon jälkeen.

Kuva (oikea): Liko-ojan (Li(i)kajoen eli Myllyojan) vesimyllyn (1856-1918) kiviperustusta Puntalantien itäpuolella.

7.2.2 Vihkon kulttuurimaisema ja Rientola (Löydön työväentalo)

Kitere-nimisen järven pohjoispuolella Parkkilantien ja Löydöntien risteyksen ympärillä on yksi vanhan Lappeentien maatalousmaisemista. Metsään rajautuva peltoalue sijaitsee Pylkkälänmäen etelärinteelle. Vanha maantie kulkee viljelymaiseman halki pohjois-etelä suunnassa. Sen varteen jää Puntalan **Vihkon** talo, entinen sotilasvirkatalo ja kestikievari. Risteyksen luona peltomaiden ja metsän reunavyöhykkeellä on muutama sotien jälkeen rakennettu puutalo sekä entinen Löydön puhelinkeskuksen tontti, jolla sijaitseva asuinrakennus on rakennusrekisterin mukaan 1980-luvun alusta.

Vihkon tilan nykyinen päärakennus ja tuotantorakennukset on rakennettu 1900-luvun jälkipuolella. Vanha majatalona käytetty asuinrakennus seisoo kunnostettuna vanhan tien reunassa. Rakennuksen rakensi tilan vuokramieheksi vuonna 1895 tullut Taavetti Heinikainen, joka uudisti

tilan rakennukset valtion antamien piirustuksien mukaisesti. Talon seinähirrestä löytyy vuosiluku 1904. Talon iso umpikuisti on vuodelta 1953.

Kestiekievarirakennus on maisemakohdan keskipiste siitä huolimatta, että tilakeskuksessa on kookkaita maatalous- ja hallirakennuksia. Vanhan talon maisemallista asemaa vahvistaa sen vieressä sijaitseva korkea kuusirivi. Lisäksi taloa ympäröivä piha-alue on avara ja rajautuu keskeisen näkymälinjan osalta peltomaihin. Nykyinen 1970-luvulla rakennettu päärakennus sekä talousrakennukset muodostavat uuden pihakeskuksen hieman sivummalle.

Kuva: Pylkkälänmäen pohjoisrinnettä Rientolan edustalla.

Pylkkälänmäeltä löytyy mäkitupa-asutustyyppinen taloryhmä. Jo kaukaa erottuvat mäellä rakennusten ja tien välille istutetut korkeat kuuset ja lehtipuut.

Pylkkälänmäen asuntontit sijaitsevat Vihkon peltomaiden pohjoisreunalla, pareittain tien vastakkaisilla puolilla. Yksi vanha pienviljelyspaikka sijaitsee kauempana tiestä, taloryhmästä lounaaseen. Neljästä tienvarsitalosta kolme on 1900-luvun alkupuolelta, yksi on uudistettu tai rakennettu kokonaan uudelleen 1970-luvulla. Pienissä, vaatimattomissa asuinrakennuksissa on harjakatto, lautaverhous ja pieni runkosyvyys. Kuisti- ja ikkunaratkaisuissa näkyy ajallista kerroksisuutta.

Rientola eli entinen **Löydön työväentalo** sijaitsee Pylkkälänmäen pienen asumusryhmän takana mäen pohjoisrinteessä. Edelleen seurantaloksi tunnistettava kookas puutalo on ollut vuodesta 1967 yksityisomistuksessa. Hirsitalo on ullakkopäätyjen pystylaudoitusta lukuun ottamatta verhoiltu yhtenäisellä vaakalaudoituksella. Salin sekä ullakkopäätyjen ikkunat ovat alkuperäiset, muiden huonetilojen ikkunamalli on uudistunut ilmeisesti 1970-luvun korjauksissa.

Kuva: Rientola eli entinen Löydön työväentalo on ollut yksityisomistuksessa jo yli 40 vuotta.

Kuva: Vihkon tilakeskus ja vanha kievaritalo.

7.2.3 Puntala

Puntalantie on pitäjän vanhimpia paikallisteitä. Lähestyttäessä Puntalan vanhaa asutusta saavutaan ensin pohjois-etelä suuntaiselle, metsän sisään jäävälle Puntalan peltoaukealle. Tie päättyy asutusta ylempänä kulkevaan Parkkilantiehen. Viljelykset on raivattu kumpareille, koillisessa on Koiravuoden kalliomäet. Viljelymaiden eteläpäässä tie ylittää Liko-ojan (Myllyojan), jonka varrella toimineesta myllystä on säästynyt korkea kiviperustus. **Puntalan ja Ylä-Puntalan** pihapiireistä muodostuu tien varteen pieni kylämäinen miljö. Tie kulkee käytännössä pihapiirin halki, mutta asuntopiha on rajattu tiestä pensasaidalla sekä kiviaidalla. Rakennukset on kunnostettu viimeisen vuosikymmenen aikana.

Vanhat yksittäispuut, pensasistutukset ja puutarhat tekevät rakennetusta ympäristöstä puistomaisen. Päärakennukset ovat hieman tien yläpuolella. Puntalan aumakattoinen päärakennus edustaa 1800-luvun alkupuolen klassisismia. Rakennuksessa on säilynyt myös uusgoottilaiseen tyyliin rakennettu lasikuisti. Puntalan pihakokonaisuuteen kuuluu päärakennuksen lisäksi kookas kala- ja liha-aitta, pitkäaitta (1823), sepän paja, pihasauna, holvikellari ja kaksi muuta kellaria, jääkellari, talli ja navetta sekä kolme kivikaivoa. Traktorivaja on nykyisten omistajien ajalta. Rakennusten käyttötarkoitus on muuttunut, mm. hevostalli on verstaana. Navettaan, josta oli jäljellä vain alakerran kiviseinää, rakennettiin uudelleen veistetyistä hirsistä yläkerran vintti. Talon vanha sauna on palanut nk. Saunamäeltä, joka jää pihapiirin ja eteläisen peltoaukean välille.

Ylä-Puntalan huvila/vieraspytinki on kaksikerroksinen talon keskiakselilla olevan poikkipäädyn osalta. Rakennus edustaa ajan huvilarakennuksissa suosittua nikkarityyliä. Kuisti, jossa keskellä on avoveranta ja sivuilla umpinaiset eteistilat, on samankaltainen kuin Puntalan päärakennuksessa. Pihapiirissä on kookas päätyparvellinen aittarakennus vuodelta 1929.

Kuva: Puntalan päärakennus (1836-39) ja ulkorakennuksia Puntalantien varressa. Ylä-Puntalan päärakennus on taempana lehtipuiden takana.

Kuva: Puntalan navetta ja talli.

Kuva (oikea): Ylä-Puntalan huvilarakennus (1885-90) sekä talousrakennus, jonka päädyssä on aittahuoneita.

7.2.4 Juurisalmi

Parkkilantie ylittää Juurisalmen korkeata kaarisiltaa myöden. Sillan alapuolella molemmin puolin salmea sijaitsevat 1920-luvun kaupparakennukset näkyvät hyvin vesille ja muodostavat entisen laivalaiturin lähelle vesiliikenteen merkityksestä kertovaa rakennettua ympäristöä. Luhtarannan vanha kauppatalo on ajalleen tyypillinen taitekattoinen lautavuorattu hirsitalo, jossa on myös kesähuvilamaisia piirteitä, kuten rannanpuoleisen päädyn leveä avoveranta. Pihassa on säilynyt kaupan ajoilta hirsi- ja lautarakenteinen vaja. Rannassa on sauna.

Talon vierestä kulkeva tie päättyy autojen kääntöpaikalle, jonka vieressä on laivalaiturille vievä lyhyt koivukuja. Luhtarannan lähellä rinteessä on 1970-luvun alun hirsimökki. Etäämpänä rannasta sijaitsee Salovaaran kesähuvilaksi rakennettu kaksikerroksinen puutalo 1900-luvun alkupuolelta. Huvilatilaan kuuluva hirsirunkoinen sauna on alempana rinteessä.

Salmen länsirannalla ollut siltavahdin mökki purettiin nykyisen sillan rakennustyömaan tieltä. Sen takana jyrkässä rinteessä on 1900-luvun alkupuolen pieni puutalo, jonka rakennusmestari Oskari Hall oli kunnostanut 1930-luvun alkupuolella Saima Lokalle talviasuttavaksi huvilaksi. Rakennus on uudistunut ulkoasultaan myöhemmin tehdyissä korjauksissa. (Kaskisavuista., 88)

Juurisalmen sillan lähiympäristössä sijaitseva Onnela on metsän keskellä, pihapiirikin on vanhojen puiden vuoksi puolivarjainen. Entinen Vihkon puustellin torppa on ollut 1940-luvulta lähtien loma-asuntona. Pihapiirissä on kirvesmies Villehard Tuukkasen aikaisia rakennuksia 1900-luvun alkupuolelta ja loma-asuntokäyttöä varten rakennettuja sauna- ja majoitustiloja sekä leikkimökki.

Vanhassa tuparakennuksessa on lautaseinäinen edushuone sekä avokuistin tilalle 1950-luvulla rakennettu lasikuisti. (Kaskisavuista..., 78-81)

Kuva: Juurisalmen silta.

Kuva: Salovaaran huvila.

Kuva: Onnelan vanha tuparakennus.

Kuva: Luhtarannan vanha kauppatalo.

7.3 Osa-alue 3: Löydöntie-Vitsiäläntie: Löytö – Vitsiälä – Sokkalanmäki

7.3.1 Yleistä osa-alueesta

Vuosisatojen ajan yleinen maantie Mikkelin ja Ristiinan välillä kulki nykyisen vt 13:n itäpuolella Puntalan, Vitsiälän ja Pöntilän kylien kautta. Koska tie jäi jo 1950-luvulla paikallistieksi, eivät siihen tehdyt perusparannukset ehtineet merkittävästi muuttaa vanhaa profiilia eikä tien geometriaa, ja näin ollen tie onkin myöhemmistä perusparannuksista huolimatta edelleen pienipiirteiden ja linjauksen maastoa myötäilevä.

Osa-alueella tiemaisemat ovat enimmäkseen kulttuurivaikutteisia. Tien varteen jää vanhaa erillistaloasutusta viljelysmaineen, kuten Lassila, Vitsiälän kartano, Rajumäki, Hiismäki ja Sokkalanmäki, sekä Vitsiälän ja Löydön pientalovaltaista kyläasutusta. Pisin metsätaipale on Löydön sahakylän ja Löydönlammen väliin jäävällä ylämaasuudella.

Kohdealueiksi on valittu Lassila, Löydön kylä, Löydön kartano, Vitsiälän koulunseutu ja Hiismäen seutu.

7.3.2 Lassila

Kosolan kylän Lassila (aik. Vitsiälää) sijaitsee entisen Löydön sahayhdyskunnan vieressä. Lassila on ollut yksi Löydön kartanon sivutiloista. Sen omistajaksi tuli 1920-luvulla Toivo Kyyrö, joka oli Löydön kartanon omistajan Ananias Kyyrön poika.

Tilan pellot on raivattu loivapiirteiseen hietamulta- ja savipohjaiseen maastoon Pylkkälänmäen ja Punakallion väliselle alueelle. Löydön sahakylän reunalla on niitty- ja laidunmaata, reunoiltaan paikoin jo metsittyneenä. Etenkin etelästä saavuttaessa Lassilan talo on tieltä avautuvan näkymän keskipiste, jota ympäröi avaralta vaikuttava viljelymaisema. Päärakennus sijaitsee maantien reunassa ja sen suuntaisesti. Pihan istutuksissa näkyy suunnitelmallisuutta. Säännöllisen muotoista piha-alueita rajaa Siperianhernepensasaita. Haavat ja vaahterat reunustavat maantietä talon edustalla, koivut pihatietä. Keskellä pihaa on mm. hopeakuusi ja sembrämänty.

Pihapiiri on muotoutunut 1920-luvulla, jolloin rakennettiin päärakennus (1924) ja erilaiset karjasuoja- ja varastotilat käsittänyt kivi- ja betonirunkoinen maatalousrakennus (1928). Pienehkö ulkoasultaan kokonaisuuteen hyvin asettuva pihamökki on rakennettu 2000-luvulla muualta tuoduista vanhoista purkuhirsistä. Lassilan pihasauna on purettu, myöskään pajaa, riittä ja kuivuria ei enää ole tai niistä osaa ollaan rakennusten kunnan vuoksi purkamassa.

Kuva: Lassilan talonpoikainen päärakennus (1924) on säilyttänyt alkuperäisen tyyliinsä. Kookkaan hirsitalon pihanpuoleisella sivulla on kaksi kivistä, joista toinen on ns. mutterikuisti. Julkisivulaudoitus on jaettu kerros- ja pystylistoin erisuuntaisiin kenttiin. Rakennuksen ikkunat ovat 1900-luvun alkupuolella suosituista jugendista vaikutteita saanutta mallia, joka on tavallinen hyvin monissa selvitysalueen vanhoissa rakennuksissa.

7.3.3 Löydön kylä

Löydön kyläasutus nousee näkyville vanhan Lappeentien maisemassa Lassilan peltojen pohjoisreunalla. Koska merkittävä osa sahan tuotanto- ja varastorakennuksista on hävinnyt ja muut merkit jääneet saha-alueelle kasvaneen metsän sisään, on asutuksen teollisuushistoriasta viitteenä lähinnä kylänasutuksen laajuus, muutama samankaltaisten rakennusten säännönmukainen taloryhmä sekä selvästi teolliseen toimintaan liittyvät rakennukset, kuten saha-alueella sijaitseva entinen paja- ja verstaserakennus, uusi konttori, palokoppi, pieni veturitalli ja tietenkin rannassa seisovat hakekuljettimen betonipylväät. Rannassa nk. konttorimäellä on sahan johtajan asuintalo sekä mm. sahanhoitajan asuntona ollut toinen puutalo. Sahan konttori on ollut sijoitettuna kumpaankin rakennukseen ennen viimeistä 1950-luvun konttorirakennusta. Hirsitaloista vanhempi on perimätiedon mukaan rakennettu Juseliuksen aikana Terijoelta siirretystä huvilasta. Rakennuksen seinäkirjeen on merkitty vuosiluku, jonka mukaan talo saattaisi olla 1910-luvulta (n. 1914). Punaiseksi maalattu talo on valmistunut vuonna 1926 sahan johtajan asuintaloksi, jonka pohjoispäätyyn tuli tilat myös konttorille (erillinen sisäänkäynti purettu). Rakennus on asutokäytössä.

Kyläraitin eli Löydöntien alkupäässä eräänlaisena porttirakennuksena on valkoinen aumakattoinen jälkifunktionalistiseen tyyliin koruton asuintalo (1957, piirt. rkm. P. Siltanen), jossa toimi alkuun kauppa, myöhemmin baari. Talon kulmalla on matala lautaseinäinen laajennusosa, kaupan sisäänkäynnin kohdalle on tehty avokuisti. Löydön kylän pientalot ryhmittyvät sahalle vievän Löydönraitin sekä sitä lyhyemmän Ruijantien varteen.

Sahalle johtavasta tiestä kyläraitiksi rakentunut tieympäristö on pienipiirteinen ja epäyhtenäinen; tonttien vaihteleva koko ja muoto sekä rakennusten sijoittelu tonteille ja suhteessa tiehen on tyyppillistä suunnittelelmattomasti syntyneille asuinalueille. Suurin osa Löydönraitin taloista on rakennettu ennen sotia, vanhimmat 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa. Taloja yhdistää lähinnä pieni mittakaava, puurakentaminen, harjakattoisuus ja julkisivuissa lautaverhouksen käyttö. Ruijantien alue on rakentunut suunnitelmallisemman tonttimyynnin pohjalta, mutta alue ei koskaan rakentunut täysin valmiiksi. Alueen ominaisuus perustuu puolitoistakerroksiseen harjakattoiseen puutalotyyppiin, vanhimmat talot ovat 1930-luvun loppupuolelta.

Edempänä vanhan saha-alueen reunoilla säilyneet yhtiön 1940-luvulla rakennuttamat työväenasuntoalueet, Torala ja Sopula, muodostavat kaksi erillistä lyhyellä ajalla rakennettua taloryhmää, joissa rakennusten samankaltaisuus ja asuntoalueen luonne on edelleen havaittavissa talojen ulkoasuihin tehdyistä muutoksista huolimatta.

Sahakylä ei ole sahan lakkauttamisen jälkeen juurikaan laajentunut. Muutama rakennus on purettu, ja jokunen uusi asuintalo rakennettu vanhaan pihapiiriin. Useimpia taloja on uudistettu tai laajennettu vaihtelevassa määrin. Kylän eri osa-alueita löytyy myös hyvin luonteensa säilyttäneitä asuinrakennuksia, mm. Tuomela (2:52), Haapala (1:17), Rajala (1:15) ja Löytölä (2:60). Kokonaisuutena rakennettu ympäristö on edelleen pienipiirteinen ja rakennusten ulkoasussa näkyy niiden rakennusajankohdalle luonteenomaisia piirteitä. Muuttavalla korjaamisella on ollut suurimmat vaikutukset alun pitäen samankaltaisten rakennusryhmien, kuten Toralan kohdalla.

Kuvat: Konttorinmäellä sijaitsevat asuinrakennukset ovat säilyneet suuremmilta julkisivumuutoksilta. Puutarhat ovat hävinneet. Vanhimmissa työläisten itse rakentamissa taloissa, etenkin ikkunatyypeissä ja koristeaiheissa näkyy konttorinmäen rakennusten vaikutusta.

Kuvat: Sahan alueella säilynyt paloasema sekä hakekuljettimen betonipylväät.

Kuva: Sahan alueella, vanhan portin paikan lähellä, on ryhmä 1950-luvun rakennuksia. Kuvassa on verstaas-, paja- ja asuntoholtotilat sekä asunnon käsittänyt rapattu rakennus sekä lautaseinäinen tarvikevarasto. Niiden taakse jää uudempi kaksikerroksinen rapattu konttorirakennus, jonka, mahdollisesti myös verstaan, suunnitteli mikkeliäinen arkkitehti Eero Jokilehto.

Kuva: Toralan asuntotaloryhmän taloja 1940-luvulta. Rankorakenteiset talot on rakennettu samankaltaisina, mutta kahdessa eri koossa. Alkupäässä on pari isompaa taloa, ja sitten 3-4 pienempää vain yhdellä päätykuistilla varustettua asuintaltoa, joista etenkin pienempiä on uudistettu ja laajennettu melko voimaperäisesti. Alkuperäisiin piirteisiin on kuulunut harjakatto, yhtenäinen pystylauditus, sisäänkäynnit päädyissä ja pystyjakoiset ikkunat (tienpuoleisella seinällä pieni neliönmuotoinen ikkuna tai kaksi, järven puoleisella sivulla ikkunat lähellä talon ulkonurkkia).

Kuva: Tuomelan talo on rakennettu vaiheittain, vanhin osa on 1800-luvulta.

Kuva (oikea): Entinen kaupparakennus Kallionkulmalla.

Kuvat: Löydönrainin ympäristössä säilyneitä 1900-luvun alun työväenasuntoja: Rajala ja Päivärinta.

Kuvat: Järven rannalla sijaitsevilta pienviljelyspaikoilta käytiin töissä sahalla. Vanhimmat rakennuksista ovat vähintään 1900-luvun alusta. Vasemmanpuoleisessa kuvassa on Kumpuniemen korjauksissa muutoksia kokenut pientalo ja ulkorakennus. Oikeanpuoleisessa kuvassa on perinteikkäässä asussaan säilynyt Haapala.

7.3.4 Löydön kartanoympäristö

Opastaulut johdattavat Löydön kartanolle, jossa toimii juhla- ja pitopalvelutoimintaan keskittyvä Alangon matkailualan perheyrittys. Päärakennuksen yläkerrassa sekä piha- ja rantarakennuksissa on myös majoitustiloja. Lisäksi alueella on leirintäalue karavaanareille. Löydön kartano peltomainen jää vanhan ja uuden maantien väliin. Maiden ja talouskeskuksen halki kulkee sorapintainen kylätie, joka rakennettiin sotien jälkeen perustettuja karjalaistiloja varten. Kartanon talouskeskus on loivalla kumpareella viljelymaiden keskellä. Pellot rajautuvat etelässä Löydönlampeen. Vanha koivujen reunustama paraatitie tulee lampeen rajautuvien peltöjen poikki kartanolle. Päärakennus on mäenkumpareella, puutarhaa ympäröi syreenipensasaita. Pääsisäänkäynnin edustalla oli aikoinaan istutuksin somistettu keskusympyrä, jota kiersi hiekoitettu käytävä. Nykyään piha-alueella näkyy jo vuosikymmeniä jatkunut matkailutoiminta, joka on edellyttänyt paikoitusalueita ja uusia pihateitä.

Talusrakennukset ryhmittyvät väljästi päärakennuksen pohjoispuolelle. Niistä osa on 1980- ja 90-luvuilla kunnostettu majoituskäyttöä varten. Kartanon miespihan reunalla on pitkä muonamiesten asunnon ja varastot käsittävä hirs- ja lautarunkoinen rakennus. Kylätien varteen jää 1900-luvun alussa rakennettu pihamökki, sekä entinen työväenasunto, sekä kookas hirsirunkoinen vilja-aitta. Löydönlammen rannalla on entinen kartanon sauna (1880-luvulta), joka on kunnostettu ympärivuotiseen käyttöön, sekä kartanon maille vuonna 1999 siirretty ja kesäkäyttöön kunnostettu 1700-1800-luvun taitteen hirsirakennus (trumpetinsoittajan asunto Brahenlinnan virkatalon mailta). Kivi- ja puurunkoisesta navetasta (1921) on jäljellä kivirauniot. Navetan tavoin vanha hevostalli (1900) tuhoutui tulipalossa. Kookas entinen riihirakennus on toisen jo 1800-luvun alun kartassa näkyvän tilustien varressa.

Päärakennuksen ristipäätyinen osa on eri ajalta kuin matala vinkkeli, mutta kokonaisuus on saanut 1800-luvun lopulla yhtenäisen uusrenessanssia edustavan ulkoasun. Julkisivuissa on runsas listoituskoristelu, erilaisia jakolistoja, rintapaneeli koristepeilein, leveään jalkalistaan ulottuvat ikkunoiden vuorilaudat ja voimakkaan plastiset ikkunoiden otsikot. Katon lappeita koristavat pienet poikkipäädyt. Vuonna 2011 on käynnissä kartanon päärakennuksen kunnostustyöt. Kartanon alapohjaa ja vesikattoa kunnostetaan ja vanhan puolen sisääntulokuisti rakennetaan uudestaan (palautetaan vanhaan asuun). Kartanon nykyiset sisääntulokuistit on mahdollisesti rakennettu pankinjohtaja Wäinö Pursiaisen aikaan n. 1936-1938. Vanha tiilikate on vaihdettu äskettäin konesaumattuun suoraprofiliseen peltikattoon.

Kuva: Löydön kartanon päärakennus puutarhan ja viljelysten keskellä.

Kuva: Ennen kartanolle kuljettiin peltojen poikki koivukujaa pitkin. Tie saapuu pihaan päärakennuksen ja piharakennuksen välistä. Pitkässä piharakennuksessa on ollut muonamiesten asunto.

7.3.5 Vitsiälän koulunseutu - Parikanniementie

Vitsiälän koulun seutu on nykyään rauhallisen kylätien varressa. Vanha maantie on katkaistu asutuksen eteläpuolella, ja paikallisliikenne käyttää uutta Ylimmäisen lammen eteläpuolitse kulkevaa tietä.

Kylältä on viimeisten kahden kymmenen vuoden aikana lakkautettu koulu ja päiväkoti sekä posti ja pankki. Viime sotien jälkeen perustettu Parikanniemi-säätiön ylläpitämä lastenkoti on jatkanut toimintaansa Parikanniemessä. Kokoontumisrakennusta kyläkulmalla ei ole ollut, mutta vuonna 2011 valmistui rivitalon ja vanhan puukoulun viereen Vitsiälän kylätalo. Ristiinan kunta oli vuonna 2009 lahjoittanut tontin sekä koulukeskuksen käytössä olleen parakin, jonka kyläseura talkootyönä kunnosti kylätaloksi.

Yksityisomistuksessa oleva entinen Vitsiälän koulu on tyypillinen maaseudun puukansakoulurakennus 1900-luvun alkupuolelta. Koulua laajennettiin 1990-luvun alkupuolella n. 100 m² lisäsiivellä, joka on kuitenkin sovitettu vanhaan ulkoasuun. Samassa remontissa koulu sai nykyisen ulkoväriytyksen. Koulutontilla on säilynyt vanha sauna ja suurikokoinen ulkorakennus (aitat, halkovaja, karjasuoja ja lantala, rehuvara ja ulkokuoneet; piirustukset 1913).

Koulun seudulla merkittävin ympäristöön vaikuttanut rakennushanke on ollut uuden risteuksen ja tien rakentaminen 1990-luvun lopulla Ylimmäisen lammen eteläpuolelle, minkä seurauksena koulun seutu rauhoittui liikenteellisesti. Koulun lähelle valmistui 1990-luvun alkuvuosina rivitalo, josta kunta varasi kaksi huoneistoa, toisen päivähoitopalvelujen käyttöön ja toisen koulun opettajan asunnoksi. Kyläkulman tiemaisemissa näkyy yksittäisiä 1900-luvun jälkipuolen pientaloja, niistä osa on vanhassa pihapiirissä. Muutamia pientaloja on rakennettu vanhoilta teiltä erkanevien pistoteiden päähän metsäympäristöön.

Parikanniemessä maisemat ovat säilyneet avoimina. Lastenkodin rakennukset muodostavat hyvin väljän ja vähäpuustoisien laitosalueen, joka rajautuu rantapeltoihin. Alueella aikaisempaan maankäyttöön liittyvät rakennukset, kuten maatilan päärakennus ja navetta, on uudistettu uuteen käyttöön. Huvilarakennukset on purettu.

Kuva: Parikaniementien pientaloasutusta. Kuvassa vasemmalla hirsirunkoinen asuintalo.

Kuva: Parikaniemen lastenkoti on maisemallisesti kauniilla paikalla Pähkeenselän rannalla. Kuvassa vasemmalla näkyy riihestä tehty kirkko.

Kuva: Vitsiälän koulun seudun raittinäkymä. Vasemmalla koulun talousrakennus ja vaalea koulutalo, oikealla pari pientaloa 1900-luvun alkupuolelta. Edustalla oleva taitekattoinen talo on rakennettu 2010-luvulla pientä puutaloa laajentamalla ja korottamalla. Keskeisellä paikalla, tien risteyksessä on vanha petäjä.

Kuva: Yksityiselle myyty Vitsiälän koulu. Oikeanpuoleinen vinkkeli on rakennettu 1990-luvulla. Sitä vastapäätä on pienviljelysmaat, jossa on asunut koulun keittäjä.

7.3.6 Rajumäki-Hiismäki-Sokkalanmäki

Vanhaa Lappeentietä oleva tieosuus Vitsiälän koululta Sokkalanmäelle on säilynyt käytössä kylätienä, ja sen varteen jää vanhan Lappeentien vaikuttavin maatalousmaisema. Maisemassa näky kahden kylän, Pöntilän ja Sokkalanmäen, taloja. Sokkalanmäki edustaa itäsuomalaista mäki kyläasutusta. Pöntilän puolella Hiismäki ja Rajumäki ovat toisistaan erillään isossajaossa perustetuilla asuinpaikoilla.

Pöntilän **Hiismäki** oli vanha kantatila, joka myytiin n. 1900-luvun alussa Löydön kartanon isännälle Ananias Kyyrölle, ja vuokrattiin kartanon torpaksi. Vuonna 1922 tila itsenäistyi uudelleen. **Rajumäki** on ollut suurin Kosoniemen kartanon sivutiloista.

Tilakeskuksissa on eri-ikäistä rakennuskantaa. Mäenrinteessä sijaitsevan Hiismäen pihapiirissä on säilytetty uudemman rinnalla vanha asuinrakennus sekä perinteikkäitä maatalousrakennuksia. Tilakeskus rakennuksineen on maisema-alueen kiintopiste.

Rajumäen päärakennus ja vanhimmat talousrakennukset ovat 1900-luvun alkupuolelta. Sokkalanmäen tilakeskuksissa on vaihtelevasti vanhaa kirvesmiesperinnettä edustavia rakennuksia, kuten Oravan vanhat 1800-luvun alun aitat.

Kuva: Rajumäen talouskeskus rajautuu vanhaan Lappeentiehen.

Kuva: Hiismäen talouskeskus on kauemmaksi tiestä jäävää mäki-asutusta. Pihapiirissä on nykyisen päärakennuksen lisäksi vanha päärakennus sekä mm. kiviavetta ja vanhat yksinäisaitat.

Kuva: Maisemallisesti vaikuttavan maalaiskylämaiseman luoteispäässä kohoaa Sokkalanmäki. Vanha maantie kulkee valtatie alta ja nousee mäki-asutuksen sivuitse mäen laelle. Mäellä on kolme taloa.

Kuva: Pöntilän kylään kuuluvan Hiisimäen rinteltä on autoitunut vanhin tonttimaa. Talot ovat siirtyneet nykyisille paikoilleen isonjaon yhteydessä.

7.4 Osa-alue 4: Mikkelin tien länsipuoli – Rahikkala

7.4.1 Yleistä osa-alueesta

Mikkelin tie-Lappeenrannantie eli Vt 13 on suoraviivainen 1950-60-luvun pikatie, jota on myöhemmissä perusparannuksissa levennetty ja sen profiilia loivennettu. Tie on kuitenkin maisemiltaan vaihteleva, koska se kulkee viistosti mäkvyyöhykkeitä vasten. Ristiinan pohjoispuolelle jäävää Mikkelin tietä on korjattu aivan viime vuosina, ja toimenpidesuunnitelma Lappeenrannantien osalta on valmiina.

Pikatie rakennettiin kyläasutuksen ulkopuolelle eikä tienvarressa ole sen jälkeen tapahtunut merkittävämpää muutosta; maisemat ovat selvitysalueen osalta pääasiassa metsävaltaisia. Pohjoisesta Ristiinaan tullessa Sokkalanmäen kohdalla maisemat avautuvat ja viljelymaisemat jatkuvat Vitsiälän kartanon kohdille, minkä jälkeen nousee taas metsäiselle mäki-alueelle. Toinen kulttuurivaikutteinen maisemakohta avautuu Ristiinan keskustan liittymän luona, jossa valtatie risteää pitkän kaakon-luoteen suuntaisen murroslinjan kanssa. Tieltä avautuu pitkä, taajaman reunan suuntainen näkymä Yövedelle. Keskustan ja Pellosniemen välillä ovat peltomaisemat pienentyneet 1900-luvun jälkipuolelta lähtien. Juuri ennen Pelloksen asuntoaluetta vesistö tulee uudelleen näkyville peltojen takaa ja Kaivannon kapean vesiuoman kohdalle muodostuu vaatimaton maisemallinen solmukohta.

Ristiinan eteläpuolella vanha Lappeentie jää nykyisen pikatien länsipuolelle, paikoin hyvinkin lähelle. Vanha tie kulkee maatalous- ja kylämaisemien halki, mutta ei kaikilta osin ole enää ajettavassa kunnossa.

Ristiinan ja Mikkelin välillä nykyisen pikatien länsipuolella on kyläteiden ja niistä erkanevien asuntoteiden päässä sijaitsevia maataloja ja pienviljelyspaikkoja, joista maatalous on suurimmaksi osaksi loppunut. Alueen asutus pohjautuu sekä vanhoihin torppiin että alueelle isossajaossa siirtyneisiin (esim. Rahikkalan Kuohua) tai myöhemmin perustettuihin taloihin. Tämä mäkien lämpimille eteläpuoleisille rinteille asettunut yksinäistaloasutus muodostaa metsän keskellä toistuvan maisema-aiheen, joka ei kuitenkaan keskity yhden kulkuväylän varteen eikä näy kaukomaisemassa, joten sillä ei ole yleisempää maisemallista merkitystä.

Aikoinaan osan asutuksesta yhdisti alueella ollut pohjois-etelä suuntainen tiestö. Etenkin Kuohuvantie ja Ruoppaantie sekä pätkät Laasiantiestä ja Juolaanmäentiestä ovat säilyneitä

teosuuksia hyvinkin vanhasta kylätieverkostosta Pökkään, Sattialan, Sokkalanmäen ja Vitsiälän välillä. Monet vanhoista pientiloista ovat jääneet vapaa-ajan asunnoiksi, osassa asutaan edelleen. Rakennuskanta on vaihtelevan ikäistä, paikoin näkee vanhojakin 1900-luvun alkupuolen kansanomaisia hirsirakennuksia, jotka kuitenkin ovat tavallisesti yleisilmeeltään vaatimattomia ja korjauksissa uudistuneita perustaloja.

Kohdealueiksi on valittu Haikolan viljelymaisema, Rahikkalan kylä ja Pökkää.

Yleiskuvia osa-alueelta:

Kuvat: Vanhaa Lappeentietä ja Mäntyharjuntietä on äskettäin kunnostettu. Tien varressa on muutamia pientiloja, joissa on hyvin säilyneet rakennukset 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä; kuvassa näkyy Kalliolinnan idyllinen maisemakohta. Ennen Haikolan kylää vanha tie kulkee Rahikkalan Painaan tilan vanhan peltoaukean halki.

Kuva: Vt 13. Näkymä pohjoiseen kohden Hiitmäkeä, alhaalla Löydön kartanon peltoja.

Kuva: Vanhaa Lappeentietä on säilynyt paikoitellen, mm. Rahikkalassa, missä tie kulki Kilpikosken talon sivuitse. Nykyään tie päättyy talolle, jossa vanha hirsirunkoinen talo on peruskorjattu ja palautettu ulkoasultaan 1900-luvun alkupuolen tyyliin.

Kuva: Mikkelintien länsipuoli on harvaan asuttua aluetta. Yksinäistalona sijaitsevan Pihlasmäen vaatimaton ja korjauksissa uudistunut hirsitalo on rakennusrekisterin mukaan vuodelta 1903.

7.4.2 Haikolan viljelymaisema

Haikolan kylärakenne palautuu isojakoa edeltäneeseen aikaan. Kantataloista Kallioinen, Mutti ja Tuukkala ovat isonjaon jälkeen laajentuneiden vanhojen rintapeltojen keskellä, kukin omalla kalliokumpareellaan. Kaitakoski sijaitsee pienen matkan päässä myllypaikan vieressä. Uudisasutus on ollut vähäistä; Haikolantien varressa on kaksi pientaloa, joista molemmat on rakennettu metsäisille kalliokumpareille.

Maatalojen kookkaat viime sotien jälkeiseen rakennustapaan uudistetut karjarakennukset sekä muut uudemmat tuotanto- tai kalustosuojat luonnehtivat rakennettua ympäristöä. Maisemassa näkyy myös perinteisiä hirsisiä maatalousrakennuksia. Tuukkalassa ja Kallioisessa ovat jäljellä vanhat harjakattoiset päärakennukset, oletettavasti 1900-luvun alusta tai niihin aikoihin uudistetut. Kallioisen pihapiirissä on myös uusi 1980-luvun päärakennus. Kylätien reunassa sijaitsevan Mutin päärakennuksena on 1970-luvun matala tiilitalo.

Äskettäin kunnostettu kylätie, Haikolantie, pohjautuu kylän peltoaukean kohdalla vuosisatoja käytettyyn kulkuväylään Ristiinasta Mäntyharjuun. Tie kulkee pelto- ja metsämaiden halki alueen vaihtelevaa kallioista maastoa myötäillen. Kylän pohjoispuolella tie jatkuu Pökkään suuntaan vanhana Lappeentienä. Jälkimmäistä tietä on jäljellä myös Haikolan kylän ja nykyisen vt 13:n välissä.

Kuva: Haikolan kylän kantatalot isonjaon aikaisilla paikoillaan kylän peltoaukean keskellä.

Kuva: Kallioisen talon aitta sekä kivi-, sementtitiili- ja lautarunkoinen navetta.

Kuva: Haikolantien pohjoispäässä kallio, metsä ja rakennukset muodostavat tien varteen porttikohdan, josta saavutaan kylälle.

7.4.3 Rahikkalan kylä – Rauhaniementie - Niemelä

Rahikkalan kylä sijaitsee Pökkäänlahden länsirannalla. Jo isonjaon aikoihin, 1700- ja 1800-luvun vaihteessa, talot sijaitsivat yksikseen tai muutaman talon ryhmissä kylän eri osissa, Laurikkalanlammen, Pökkäänlahden ja Kilpiojan välisellä alueella. Kolme kylän yhdeksästä kantatalosta sijaitsi lähemmäs Rauhaniemen pohjoispuolella. Tämä Rahikkalan Ollin, Majurin ja Rauhaniemen taloille sekä Palvalahteen (Palavalahdi) viennyt tie on merkitty 1800-luvun alun isojakokarttaan. Suurimmat yhtenäiset peltoalueet löytyivät 1900-luvun keskivaiheilla Rauhaniemen ja Järvelän väliltä sekä pohjoisessa Painaan ja Niemelän väliltä. Peltokuviot olivat vaihtelevan muotoisia ja niillä oli puusaarekkeita ja kiviaitoja. Nykyään maisemat ovat lähes kokonaan umpeutuneet Rauhaniementien ja Katajamäen väliltä sekä tien eteläpuolelta. Muutos on heikentänyt kyläalueen yhtenäisyyttä, koska talot ovat nyt metsän keskellä eikä avoin peltomaisema ole luomassa yhteenkuuluvaisuutta ja yhteistä maisemaa.

Rahikkalan Ollin kantatalo sijaitsi isossajaossa nykyisen **Ylä-Ollin** kohdalla. Kantatalo halottiin kahdeksi tilaksi 1840-luvulla. Ylä-Ollin talouskeskuksessa on säilynyt toistakymmentä vanhaa hirsirakennusta. Vanhimpia rakennuksia on vanha tupa, entinen savupirtti, joka lienee 1700-luvulta, samoin kuin osa aitoista. Asuinrakennus on jatkettu 1800-luvulla kahdella kamarilla, jolloin väliin jäi läpiajettava porstua. 1900-luvulla rakennuksessa tehtiin muutokorjauksia. Vuonna 2011 rakennusta saneerataan asutuskäyttöä varten. Kokonaishahmo ikkuna- ja oviaukotuksineen ei muutu merkittävästi ja rakennuksen hirsiseinät saavat lautaverhouksen. Ylä-Ollin pellot on istutettu metsälle. Piha-alue rajautuu kylätiehen. Ala-Olli sekä muut peltojen reunoilla olleet talot jäävät nykyään metsiköiden taakse. Suurin osa talon lukuisista ulkorakennuksista ryhmittyy asuintalon ympärille suorakaiteen muotoiseksi pihaksi. Aivan portin vieressä on hevostalli (kokkitalli-tyyppiä) ja sen perässä 1900-luvulla muualta pihaan siirretty pariaitta sekä saunaksi muutettu entinen lampola ja sen yhteydessä puuliiteri. Pihan pohjoisreunalla on vanha navetta (varasto-autotallitiloiksi muutettuna), puuliiteri ja pari peräkkäin olevaa aittaa, joista toinen vilja-aitta. Pihan tienpuoleisella reunalla on vielä pari aittarakennusta, joista toinen kaksikerroksinen. Aitat on yhdistetty hirsivälillä. Pihan ulkopuolella on lisäksi savusauna ja riihirakennus.

Ylä-Ollin koillispuolella kohoavan loivan mäkialueen reunalta löytyy autioitunut vanha talonpoikaistalo sekä heikkokuntoinen pieni yksinäisaitta. Maat kuuluvat entiseen Rahikkalan kantataloon nro 2 (**Majuri**), joka oli jo ennen isojakoa sijainnut Rauhaniemen kanssa Palvanniementyvellä. Mäenrinteessä sijaitseva harjakattoinen vuoraamaton hirsitalo on Ristiinan historian (W I, 159) mukaan valtiopäivämies Niilo Majurin kotitalo. Majuri kuoli v. 1795, talo on rekisteritietojen mukaan vuodelta 1799.

Rahikkalan **Rauhaniemen** nro 1 (nyk. Karhulinna) talonpaikka on perustettu isossajaossa. Tuolloin kantatalo siirrettiin vanhalta paikalta hieman rannemmaksi ja samalla etäämmäksi aivan vieressä sijainneesta Majurin talosta. Rauhaniemen vanhoista rintapelloista osa on edelleen peltomaana, ne kuuluvat naapurissa sijaitsevaan asutustilaan, jonka pihapiirissä on myös Rauhaniemeen entisiä ulkorakennuksia. Rauhaniemeen johtaa vanha kiviaidan ja koivujen reunustama kylätie. Rannat Rauhaniemen lähialueelta ovat melko tiiviisti rakennettu. Asuin- ja loma-asuntoja on 1970- ja 80-luvuilta sekä uusin 2000-luvulta. Rauhaniemen päärakennus on kuitenkin ranta-alueen tunnusrakennus ja näkyy hyvin vastarannalle, kirkonkylän laivarantaan. Nykyinen rantasauna on valmistunut 2000-luvun alussa. Rantamaisemissa on säilynyt myös entinen Rauhaniemen muonamiehen asuinrakennus, pitkänurkkainen vuoraamaton hirsimökki. Rauhaniemen päärakennus on maanmittari E. von Fieandtin aikana, 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, laajennettu nykyiseen kokoonsa. Tuolloin taloon tehtiin myös suuret verannat. Rakennus oli välillä kesähuvilana ja 1900-luvun alkupuolella siinä pidettiin täysihoitola. Rakennusta on kunnostettu ja laajempi peruskorjaus toteutettiin 1980-luvulla. Ulkoasu on säilynyt tyyllisesti eheänä.

Rahikkalan kylän kantataloihin lukeutuva **Vahvisto** sijaitsee mäenharjanteella vanhojen rintapeltojensa keskellä. Talolta avautuu näkymä itään viljelyksille. Lappeenrannantien nykyinen ja vanha tielinjaus kulkee talon peltomaiden halki mäen alapuolella. Tasamaan pellot on raivattu entisille niittymaille. Peltomaisema on Rahikkalan kylän laajimpia, vaikka sekin on 1900-luvun jälkipuolelta lähtien pienentynyt huomattavasti. Vielä 1970-luvun alussa oli tämä eri talojen maille raivattu peltoalue ulottunut Vahviston ja Järvelän luota Rauhaniemen ja Ylä-Ollin taloille. Vahviston hirsirunkoinen, taitekattoinen päärakennus on kokonaishahmoltaan tavanomaista talonpoikaisrakennusta monimuotoisempi; kaksikerroksisen rakennuksen molemmissa päädyissä on

poikittaiset siipiosat. Talon isännän V. A. Väänäsen piirtämä ja vuonna 1913 valmistunut rakennus muistuttaa aikakauden huvila- ja koulurakennuksia. Pihapiirissä on päärakennuksen lisäksi kivi-, sementtitiili- ja lautaseinäinen karjarakennus (1925, uudistettu n. 1930-luvulla) sekä aittarakennuksia ja kellari, sivummalla on vanha riisirakennus.

Rahikkalan Majurin kantatalosta erotettu **Niemelä** sijaitsee maisemallisesti edustavalla paikalla Pökkäänlahden länsirannalla. Päärakennus on tilan perustamisajoilta, vuodelta 1900. Pihapiirissä on päärakennuksen lisäksi hirsirunkoiset yksinäisaitta sekä riviaitta. Navetta on muurattu savitiilistä 1960. Rannassa, vanhan peltomaan reunalla on sauna.

Kuva: Koivupuiden ja kiviaidan reunustama kylätie vanhojen peltöjen keskellä. Kylän maisemat ovat umpeutuneet maatalojen määrän supistuessa ja peltöjen käytön loppuessa. Tie johtaa Rauhaniemelle.

Kuva: Kylän kantataloihin lukeutuvan (Ylä-)Ollin pihapiiri on säilynyt poikkeuksellisen eheänä. Kaikkien rakennusten kattaminen pellillä vuosikymmeniä sitten on säilyttänyt välillä vähälläkin käytöllä olleen rakennusryhmän. Maalaamattomien hirsirakennusten rajaama pihakokonaisuus sisältää iäkkäistä aittoja ja maatalousrakennuksia sekä nyt peruskorjauksen alla olevan vanha matalan hirsitalon. Kuvassa pariaitta ja entinen lampola ja navetta.

Kuvat: Majuri ja Ranta-Majuri sijaitsevat kylän vanhan rintapeltoalueen reunalla.

Kuvat: Männistön ja Katajamäen päärakennukset ovat 1910-20-luvuilta. Pihapiirit ovat nykyään metsän keskellä. Männistön asuinpaikalla on ollut asutusta jo isojaon aikaan.

Kuva: Rauhaniemen huvila. Pihakuisti on uusittu.

Kuvat: Niemelän talo avoimine ranta-alueineen on keskeinen osa keskustaan avautuvaa vesistömaisemaa. Oikeanpuoleisessa kuvassa näkyvä Rauhaniemen talo liittyy vanhan kuntakeskuksen ja siellä sijaitsevan kirkkorannan maisemiin.

Kuva: Vahviston päärakennus (1913).

7.4.4 Kumpula I. Pökkää

Kappalaisen pappilaksi rakennettu Pökkää on Rahikkalan kantataloja. Se sijaitsee vanhan Lappeentien reunassa Pökkäänmäen juurella. Näköetäisyydellä ei ole muita taloja. Pappilan pihapiiriä reunustaneista viljelyksistä suurin osa on metsittynyt. Pappilaksi rakennettu ja välillä myös sairaalana toiminut talo on vuodesta 2004 ollut yksityisomistuksessa; nykyinen Kumpula-niminen kiinteistö käsittää vain talouskeskuksen rakennuksineen.

Pihapiirissä olevat rakennukset ovat pappilan ajoilta lukuun ottamatta yhtä pientä pihaan siirrettyä aittarakennusta sekä pihan perälle rakennettua hallirakennusta. Päärakennus on valmistunut vuonna 1891. Hirsirunkoisessa rakennuksessa on harjakatto, lautaverhous ja kaksi umpikuistia. Rakennus on pihan tienpuoleisella reunalla, sisäänkäynnit pihanpuoleisella sivulla. Pihan vastakkaisilla puolilla sijaitsevat leivintuparakennus ja riviaitta lienevät 1800-luvun alkupuolelta. Riviaitta on osa ulkorakennusriviä, joka käsittää myös pikkuaitan ja maakellarin porrashuoneen, molemmat hirsirunkoisia. Navetasta on jäljellä kivirauniot. Pihapiiri on osittain kiviaidan ympäröimä. Kiviaitaa on säilynyt myös Pökkäänmäen rinteessä Kuohuvantien reunassa, jossa ennen oli pappilan mäkipelto.

Päärakennuksen kokonaishahmo, kuistit ja julkisivujen tyylipiirteet palautuvat rakennusaikaan tai 1900-luvun alkupuolelle. Nykyinen ulkoväri ja peltikatto ovat vuosina 2009-10 tehtyjä muutoksia. Aikaisemmat korjaukset koskivat ennen kaikkea pappilan sisätiloja ja ne tehtiin 1970-luvun alkupuolella kun rakennus uudistettiin paikallissairaalan tarpeita vastaavaksi. Samassa yhteydessä uusittiin rakennuksen ikkunat tummapuitteisiksi.

Kuva: Entisen kappalaisen pappilan päärakennus on kunnostettu yksityisasunnoksi.

7.5 Osa-alue 5: Laitiala

7.5.1 Yleistä osa-alueesta

Laitialan kylä, joka sijaitsee niemessä Ukonselän ja Pähkeenselän rannalla, kuuluu suurelta osin maakunnallisesti merkittävään Puuskansaari-Laitiala maisema-alueeseen. Jo 1800-luvun lopulla alkanut ja etenkin 1960-luvuilla täydentynyt huvila-asutus on varannut ranta-alueet ja määrittää kyläkulman luonteen vesistön suuntaan. Tunnetumpi kuin kylä on siellä sijaitseva Heimarin Loma- ja kokouskeskus.

Kylän kulttuuriympäristön perustana on näihin päiviin säilynyt kylärakenne: maastoa myötäilevä kapea kylätie, Ylä-Heimariin ja Niemelään sekä Lahdentaloon ja Heimariin liittyvät peltoaukeat ja vanhalla kylämällä perinteikkäänä säilyneet pihapiirit 1800-luvun ja 1900-luvun alkuun palautuvien päärakennuksien sekä puu- ja kivirakenteisten talousrakennuksien. Kylälle johtavan Laitialantien varresta löytyy muutama viime sotien jälkeen rakennettu pientalo. Uusimmat omakotitalot keskittyvät tien alkupäähän vanhimman kulttuurimaiseman ulkopuolelle. Kylän rakennustaiteellisesti arvokkaat puuhuvilat 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä ovat kulttuurimaiseman ydinrakennuksia.

Kohdealueiksi on valittu vanha kylämäki maataloineen, Lahdentalo ja vanhat huvilat.

Kuva: Laitialassa on ollut kaksi laivalaituria, toinen, yksityisempi Sarviniemen huvilan (kartassa Rantala) edustalla, toinen yleisemmässä käytössä ollut Rantalanniemessä, Auralan edustalla. Kartalta nähdään myös, että Kanisaaren eteläpuolelta on ollut lauttayhteys Laitialanlahden poikki. Lautalla kuljetettiin maatalojen kotieläimiä lahden eteläpuolella sijaitseville laidunalueille. / Suomen taloudellinen kartasto, lehti 3142 04. Julkaistu 1947.

Kuva: Laitialan alueen maisemallinen rikkaus juontaa vaihtelevasta, mutta loivapiirteisestä topografiasta, monipuolisesta luonnonympäristöstä vesistö-, moreenimäki-, kallio- ja harjualueineen sekä vuosisatoja jatkuneen maatalouden synnyttämistä avoimista maisematiloista.

Kuva: Heimarin päärakennus. Postivirkamiesliiton lepo- ja vanhainkotoiminta päättyi 1960-luvulla, minkä jälkeen vanhoja tiloja saneerattiin ja uusia rakennettiin koulutus- ja ravintolatoimintaa varten. Kerhola valmistui 1966 koulutus- ja seminaarituloiksi. Majoitustilakapasiteettia lisäsi vuonna 1960 valmistunut Honkapirtti ja 1973 valmistunut majoitussiipi. Vanha hirsinen, isolla lasiverannalla varustettu päärakennus korvattiin vuonna 1981 modernilla tiilirakennuksella. Rantasauna valmistui 1983. Päärakennuksen eteen ruokasalin jatkoksi valmistui terassi 2000-luvulla. (Kaskisavuista., 75-78)

7.5.2 Rautiala ja Niemelä

Rautiala (Ylä-Heimari) ja Niemelä sijaitsevat vierekkäin peltomaiden ympäröimänä kalliopohjaisella mäenkumpareella, vanhalla kylämällä. Vanhimmat rintapelot ovat mäellä, alavimmilla maille olevat viljelykset on raivattu 1820-30-luvulla toimitetun isonjaon jälkeen. Kylätieltä katsottuna pihapiirit rakennuksineen piiloutuvat mäennyppylälle kasvaneen puuston taakse. Paremmiin taloihin havaitsee etelästä ja lounaasta Laitialanlahden suunnalta. Niemelästä länteen, pellon länsireunalla sijainnut asuntotontti on peltomaana; hävinnyt asumus lienee ollut torppa.

Tonttimaiden rajalla sijaitsevat talusrakennukset erottavat vierekkäiset pihat toisistaan. Samalla paikalla sijaitsi isossajaossa Rautiala –nimisen kantatalo nro 1, joka halottiin vuonna 1859. Nimensä talo sai Rautiaisista, joiden haltuun tila siirtyi 1700-luvun loppupuolella. Rautialan päärakennus on kalliolla, selvästi erillään talouspihasta, jossa on säilynyt kookas kivinavetta, aitta-liiteri-ulkohuone –rakennus sekä edellisiä nuorempi pihasauna. Vilja-aitaan on merkitty vuosiluku 1914. Nykyisen päärakennuksen rakennutti mikkeliäinen rautakauppias K. Rönmark ilmeisesti 1910-luvulla.

Niemelän puolella päärakennus on pihan korkeimmalla kohdalla, josta avautuu näkymä Laitialanlahdelle. Pitkänomainen harjakattoinen julkisivuiltaan rapattu päärakennus on tietyvästi 1800-luvun puolivälistä. Rakennuksen pääsisäänkäynti sekä järvenpuoleinen veranta ja parveke ovat 1980-luvulta. Pihapiiriin kuuluu pitkä pienistä hirsiaitoista koottu aittarivi ja sementtitiilinavetta (talliosassa jäljellä navetan kiviseiniä). Alempana pihatien ympärillä on autotalli sekä iso hirsij- ja lautarunkoinen puimala-riihi –rakennus. Tilalla on myös rantasauna sekä pieni työväenasunto (hirsiosa 1800-luvulta) rantaan viettävällä rinteellä.

Kuva: Rautialan päärakennuksessa on poikkeuksellinen sisennetty veranta- ja parvekeratkaisu pyörökaariaiheihin. Rungon ulkopuolelle työntyvä osa parvekkeesta on lahonnut ja purettu pois. Verannan edustalla on kivipylväitä sekä tilustielle laskeutuvat kiviportaajat.

Rakennus saattaa olla tehty ainakin osin vanhoista hirsistä. Perustus on säännönmukaisista lohkokivistä.

Rautialan ja Niemelän päärakennuksissa on tyyllistä omaleimaisuutta. Niemelän talossa julkisivujen tyylliseen eheyteen ovat vaikuttaneet tehdyt muutokset, Rautialan talossa kunnon heikentyminen vakituisen asutuskäytön päätyttyä.

Molempien päärakennusten julkisivuissa on käytetty kaariaihetta. Niemelässä pitkänomaisen hirsitalon ulkoseinät on sileäksi rapattu ja ikkuna-aukkojen yläpuolelle muodostuu korokenauhasta pyörökaari. Rautialan hirsipinnalle jätetyssä päärakennuksessa pyörökaaret muodostavat arkadin verannan yhteyteen. Jugendin vaikutus näkyy rakennusten ikkunoiden ruutujaossa.

Kuva: Rautialan epäsäännöllisen muotoisista lohkokivistä muurattu suuri kavinavetta.
Kuva: Niemelän päärakennuksessa kuistit ja parveke ovat uudempaa kerrostumaa.

7.5.3 Lahdentalo

Lahdentalo sijaitsee Laitialanlahden rantaan ulottuvan peltomaiseman reunalla, kylätien reunassa. Lahdentalo on osa Heimarin, myöhemmin Leskelän kantatilaa nro 2. Isonjaon aikana 1820-30-luvulla otettiin vanha torppa talonpaikaksi. Nykyiset rakennukset ovat ehkä hieman pohjoisempina kuin vanha torppa. Vähillä julkisivumuutoksilla säilynyt hirsinen päärakennus sijaitsee kavinavetan ja puisten maatalousrakennusten reunustaman pihan länsireunalla. Ympärivuotisesti asutun talon etelä- ja itäpuolella on laaja puusaarekkeiden jäsentämä maatalousalue pelto ja niittymaaineen. Sen sisälle jäävät pienet torpan aikaiset peltolohkot sekä Sockkalan ja Pietilänlahden rusthollin entiset alavat niittymaant.

Kuva: Laitialantien maisemaa Lahdentalon kohdalla.

7.5.4 Varhainen huvila-asutus: Sarviniemi, Aurala, Sarvenranta ja Rantala

Laitialan kylän varhaisin huvila-asutus keskittyy Ukonveden rannalle vanhan laivaväylän varteen. Vanhimmat huvilat Rantalaa lukuun ottamatta sijaitsevat maataloja ja Heimarin Loma- ja kokouskeskusta ympäröivän peltomaiseman reunalla. Sivummalla sijaitsevan Rantalalan ympäristö on luonnontilaista valoisaa harjumännikköä.

Sarviniemen kesähuvila, rakennettu 1891-92, on pienen, luonnonkauniin kallioniemen kohdalla. Sen ja Heimarin välillä oleva pelto kuuluu kylän vanhimpiin. Pellon eteläreunalla, Heimarin nykyisen päärakennuksen lähellä sijainnut vanha asuntotontti on nykyään peltomaata. Sarviniemen nikkarityylinen huvilarakennus näkyy hyvin peltojen takaa Heimarin suuntaan. Huvilatilalla on kaikkiaan kolme loma-asuntoa, vanhan huvilan lisäksi matala höylähirsiseinäinen kesämökki alhaalla rannassa sekä kelohonkainen saunamökki kallioisen niemen kärjessä, molemmat on rakennettu vuonna 1983, ensiksi mainittua on myöhemmin laajennettu. Vanhan huvilan ympärillä on säilynyt miljoon kannalta riittävä piha- ja puutarha-alue, jota täydentää naapurissa sijaitsevan Sarvenrannan vanhoja puurakennuksia käsittävä piha-alue.

Sarvenranta, joka toimi lähes puolen vuosisataa Sotainvalidien Veljesliiton lomakotina, oli alun perin maatila. Nykyään paikka on yksityiskäytössä. Uusi kookas vapaa-ajanrakennus pihavarastoineen on rakennettu 2000-luvun puolella ylös rantakalliolle. Rannalta on purettu pieni huvilarakennus sekä mäeltä hirs- ja lautarunkoisia ulkorakennuksia. Maatalon aikaisesta pihapiiristä on säilynyt harjakattoinen lautaverhoiltu hirsitalo (mahd. 1800-luvun lopulta) sekä pari aittarakennusta ja ulkorakennus. Asuintalo on vuonna 1938 otetussa valokuvassa vielä vuoraamaton ja pärekattoinen. Rannassa on vuonna 1969 valmistunut savusauna. Sarvenrannan vanhan päärakennuksen sijainti on maisemallisesti Sarviniemeä syrjäisempi, uusi lomarakennus näkyy järvelle.

Auralan suuri kesähuvila on korkealla mäennyppylällä, jolta avautuu komea järvinäköala Ukonveden suuntaan. Sen edustalla oleva Katossaari ja kapea Rantalanniemi ovat Laitialan länsipuolelta, pitkälti veden alla, kulkevan kapean harjun lakialueita. Viime vuosisadan alun jugendia edustava huvilarakennus on vuosina 2009-10 kunnostettu nykyaikaiseksi majoitus-koulutuspaikaksi. Huvila on Hotelli- ja lomakeskus Heimarin omistuksessa ja käytössä pienille ryhmille VIP-majoitukseen. Pihapiirissä on vanhan ulkorakennuksen lisäksi uudempi rantasauna. Lammen rannalla on pieni huvimaja, jossa on säilynyt alkuperäisiäkin osia. Huvilan piha on sorapintainen ja kenttämainen, viheralueet ovat luonnontilaista valoisa mäntymetsää. Huvilalta johtaa polku betoniportaille ja suoraan laiturille. Rantaa kiertää tie, jonka varteen jää luonnonhiekkaranta.

Rantalán kesähuvila, rakennettu 1920-30-luvuilla, on harjun laella, pienen salmen rannalla. Rantasauna sekä ylempänä pihassa sijaitseva kaivokoppi ovat 1800-luvulta. Lautaseinäinen uimakoppi on uusittu pariin kertaan. Talon kuistille johtavan sisäänkäynnin edustalla on kivistä tehty portaikko ja pieni tasanne. Alas rantaan vievän polun askelmat ovat myös kiveä. Huvilalta johtaa kivireunainen polku mäkielänteen pohjoiskärkeen, kapeaan niemeen, jossa on ollut laivalaituri.

Kuva: Sarviniemen nikkarityylinen huvila on säilynyt eheänä kokonaisuutena. Eteläsivun kuisti on uudistettu 1980-luvulla, mutta hahmoltaan vanhan kaltaisena.

Kuva: Sarvenrannan maatilasta on jäljellä keskikokoisen sekä sisätiloiltaan että ulkoasultaan muutoksia kokeneen hirsitalon lisäksi hirsirunkoisia piharakennuksia (kaksi aittarakennusta, vaja) sekä rannassa 1960-luvun savusauna.

Kuva: Auralan erityispiirteinä ovat korkea monimuotoinen katto (peltikate uusittu 2000-luvulla) sekä rannan puoleisen julkisivun suuri lasikuisti sekä parveketorni. Peruskorjatun rakennuksen yläkerran huoneisiin on avattu muutamia uusia ikkunoita.

Kuva (oikea): Rantalalan harjakattoisen huvilarakennuksen erikoisuutena on sen leveä ja kookas poikkipääty. Rakennus on muiltakin osin ja yksityiskohdiltaan tyyllisesti kerroksellinen, havaittavissa on sekä 1920-luvun klassistisia että 1930-luvun funkistyylin piirteitä. Yläkerran parvekkeen lasitus on tehty 1900-luvun jälkipuoliskolla, samoin julkisivurappauksen korvannut karaattilevyverho.

7.6 Osa-alue 6: Juuritaipale

7.6.1 Yleistä osa-alueesta

Juuritaipaleen peltoaukea on Ristiinan suunnalta lähtöpiste valtakunnallisesti merkittävän Ristiina – Hurissalo maisematien maisema-alueelle. Suurlahdentietä ympäröivä peltoaukea on idästä saavuttaessa vaikuttava ja mieleenpainuva lähestymisalue Ristiinan kirkonkylätaajamalle.

Alueen maat kuuluvat Liikalan, Lyytikälän ja Kosolan kyliin. Selvitysalueelle jäävä peltoalue muodostuu entisen vanhainkodin, Koson ja Mieluantien risteyksen ympärille (VK 2001). Maatalousmaisema jatkuu luoteeseen, ja etenkin Puntalantien ympäristössä mäkipellot ja asutus, jossa rakennukset edustavat jälleenrakennuskautta, tuovat hienosti esille maiseman pääsuuntauksen. Nämä Raudun karjalaisten asutustilat on perustettu Liikalan Emolan kantatalon pelloille, mm. Koivumäki rakennettiin palaneen Emolan raunioille ja Juuritaipaleen vanha paikka luovutettiin asutuskäyttöön. Lyytikälän Marttilasta eli kunnalliskodista luovutettiin myös peltoa siirtolaisasutukseen. Makkarakukkulan pohjoispuolella sijaitseva Rantala-niminen asutustila perustettiin 1860-luvun nälkävuosina lopullisesti autioituneen Kosolan Rahulan kantatalon vanhojen peltojen yhteyteen.

Maaston korkeusvaihtelusta johtuen peltoa halkoilta teiltä avautuu monipuolisia näkymiä maatalouskulttuurin luomaan maisemaan. Avointa tilaa monipuolistavat lehtipuusaarekkeet, entisen vanhainkodin vanhat pihapuut, rehevä puronotko ja aluetta rajaavien metsien vaihteleva reuna ja puusto. Pellot on pääosin salaojitettu, mutta osalla on edelleen avo-ojat.

Vaikka tietä rajaava peltomaisema on selvitysalueen laajimpia, on avoin maisematila luonnollisesti supistunut 1800-luvun alkupuolen tilanteesta, jolloin vanhimpien peltojen lisäksi ympäristöä avarsivat lähikaskimaat sekä tuolloin laajimmillaan olleet niittyalat, joista molempia otettiin myöhemmin peltoviljelyyn. Viime vuosina metsäsaarekkeiden määrää on lisännyt aluetta n. luodekaakko suuntaisesti halkovien kosteikko- ja puronotkoalueiden pajukoituminen ja pensoittuminen, ja tämä on pirstonut alkuperäistä peltomaisemaa pienempiin osiin. Peltojen suunnitelmallista metsittämistä on tapahtunut aukean reunoilla, mutta nyt viimeksi myös Suurlahdentien varressa, missä vanhan niittypohjan lisäksi istutuksia on tehty peltomaalle, vanhainkodin ja Koson talon välillä.

Kohdealueiksi on valittu entinen vanhainkoti, Vitiäisen länsirannan maatalot, Rauhalanrannan huvila ja Pyöräsalmen huvila.

Kuva: Näkymä Mieluantieltä koilliseen Suurlahdentien suuntaan. Punainen lato on yksi maiseman kiintopisteistä.

7.6.2 Vanhainkoti (Ristelä)

Ristiinan entinen vanhainkoti (kunnalliskoti) sijaitsee Lyytikälän kylässä Hurissaloon johtavan Suurlahdentien reunassa, paikalla, joka on ollut Marttilan (nro 2) asuntotonttina. Kookas päärakennus sekä pihan länsireunan vanhat yksinäispuut tekevät kohteesta viljelyalueen tunnuskohteen. Päärakennuksen ja maantien välillä on ollut puutarha.

Vanhainkodin päärakennuksen vanhassa puuosassa on talonpoikaisrakennuksille tyypillinen kokonaishahmo, joskin tiuha ikkunarivi erottaa sen aikakauden suurtilojen päärakennuksista. Puutalon jatkoksi rakennettu 1950-luvun rapattu sairasosasto on jo tunnistettavammin laitospäärakennus. Piha-alueen keskellä on lisäksi johtajan ja työntekijöiden asuntona käytetty puurakennus. Talouspiha jää päärakennuksen pohjoispuolelle ja sisältää eri aikakausien rakennuksia. Aikaisemman omistajan, Tikan, rakennuttamista maatalousrakennuksista on jäljellä rakennusteknisesti korkeatasoinen kookas kivinavetta sekä suuri hirsirunkoinen viljamakasiini. Kunnalliskodin aikaisiin kuuluu mm. sementtitiiliseinäinen navetta viime sotien jälkeiseltä ajalta. Vanhojen maatalousrakennusten kunto on heikentynyt, mm. 1893 rakennetussa kookkaassa kivinavetassa katto on osittain romahtanut sisään.

Kuva: Entinen Ristiinan kunnalliskodin päärakennus.

7.6.3 Tapiola ja Vanha-Peltola

Mieluantien ja Vitiäisen järven väliltä löytyy tarkastelualueelle harvinainen tasamaan viljelyalue. Viljelymaiseman reunalla on maataloja, jotka muodostavat huomattavan säännönmukaisen asumusryhmän. Kolme maatilakeskusta sekä yksi uudempi asuintalo ryhmittyvät avoimen peltomaiseman reunalle. Tielle päin avautuvat pihapiirit rajautuvat pohjois- ja eteläsiivulta talousrakennuksiin, päärakennukset ovat avoimen maisematilan sekä tien suuntaisesti. Peltolan talo on tien lähellä aukean pohjoispäässä. Rantapeltola (Voudintalo) ja Tapiola sekä niiden väliin jäävä 1980-luvun asuintalo (Alapeltola) ovat etäämpänä tiestä peltoaukean järvenpuoleisella reunalla. Taloille johtavat koivukujat sekä Tapiolan rajalla kasvava korkea kuusirivi jaksottavat pitkän tien suuntaista peltoaluetta.

Ristiinan seurakunnan kirkkoherran virkatalona olleen Tapiolan pihapiirissä on säilynyt pappilarakentamiselle tyypillistä edustavuutta ja näyttävyttä. Nykyinen, tällä paikalla, jo neljäs pappilaksi alun perin rakennettu päärakennus on kokonaishahmoltaan ja tyyllisiltä yksityiskohdiltaan, kuten ikkunamalli ja lasiveranta, ajoitettavissa 1900-luvun alkuvuosiin. Rakennus on pihaan johtavan koivukujan päässä. Sen eduspihan pohjoisreunalla on kookas tuparakennus, jossa on ollut pehtoorin asunto sekä kaksi leivinuunillista työtupaa. Rakennus lienee 1900-luvun alkupuolelta. Pihan eteläsiivustalla on jäljellä osa vuonna 1919 rakennetusta hirsinavetasta. Koivukujan alkupäässä on makasiini. Pihapiirissä on lisäksi muutamia muita pienempiä hirsi/lautarunkoisia ulkorakennuksia.

Nykyinen Vanha-Peltolan tila käsittää entisen Peltolan rusthollin asuntotontin rakennuksineen ja puutarhoineen. Rakennuksissa toimii Vanha-Peltolan matkailu- ja ravitsemusyritys. Rusthollin aikaisista rakennuksista on jäljellä puutarhan ympäröimä päärakennus (1831, 1800-luvun lp.) sekä kahdesta luhtiaitasta ja niiden väliin tehdystä liiteristä muodostuva talousrakennusrivi pihan pohjoissivustalla. Rannassa on edellisiä rakennuksia nuorempi hirsirunkoinen sauna. Naapurikiinteistöllä, Vanha-Peltolan luhtiaitan takana, on uudemman rakennuskannan lisäksi vanha kiviseinäinen ulkorakennus, joka on oletettavasti entisiä Peltolan rakennuksia.

Kuva: Vanha-Peltolan päärakennuksen ulkoasussa on luettavissa talon rakennushistoria. 1800-luvun lopulla tehty laajennus erottuu vanhemmasta, 1831 valmistuneesta osasta, jonka julkisivuissa on vielä pyritty symmetriaan.

Kuva: Vanha-Peltolan puutarhassa on yli 100 metriä pitkä, lammen rannalle vievä syreenikuja.

Kuva: Kuvassa vasemmalla on Vanha-Peltola ja oikealla edellisestä erotettu Rantapeltola. Talojen taakse jäävä järvi ei näy tiemaisemassa. Rantapeltolan kookas lautavuorattu hirsirunkoinen päärakennus sekä tiili- ja puurunkoinen karjarakennus ovat 1940-luvun jälkipuolelta. Pihan reunalla on pitkä hirsirunkoinen luhtiaitta ja muu vanhan maatalousrakennus. Vitiäisen rannassa on sauna.

Kuva: Tapiola, entinen kirkkoherran pappila (Tukialan pappila).

7.6.4 Rauhalanranta

Vitiäisen itäpuolisen peltoaukean luota lähtee tie Juurilahden rannassa sijaitseville kesämökeille. Tie pohjautuu vanhaan Kökön kylän suunnalta tulevaan talvitiehen, joka jatkui järvenlahden yli kirkonkylän suuntaan. (Ristiinan Mieluan..., 2). Juurilahden loma-asunnot ovat Rauhalanrannan kesähuvilaa lukuun ottamatta 1900-luvun loppupuolelta.

Rauhalanrannan huvilan historia liittyy Liikalan Peltolan eli entisen Rikantilan rustholliin, jonka maista palsta on erotettu talon silloisen isännän sisarelle. Vuonna 1905 valmistunut ajan asuintalorakentamista muistuttava huvila on kirvesmies Antti Rantalaisen rakennuttama (Ristiinan Mieluan..., 42). Mäenkumpareella sijaitsevaa hirsitaloa on myöhemmin, 1970-80-luvulla, jatkettu. Ehkä samoihin aikoihin on katolle tehty matala pulpettikattoinen poikkipääty. Kerroksellisuutta on myös lasikuistissa sekä järvenpuoleisessa avoverannassa, jota on äskettäin jatkettu seinän suunnassa. Vanhaa ja alkuperäistä rakennuksessa on mm. kattomuoto, kivijalka, suurin osa korkeista palkisto-otsikollisista T-ikkunoista, verannan vanha osa puuleikkauskoristeluineen sekä ilmeisesti myös julkisivujen lautaverhous.

Ingrid Brunoun aikana huvilatilalla harjoitettiin omavaraistaloutta, oli puutarha ja kasvimaat sekä kotieläimiä pienessä karjasuojassa. Vanhoja ulkorakennuksia ei ole säilynyt. Rantasauna on rakennettu kohta sotien jälkeen, ilmeisesti 1940-luvun puolella. Lautaseinäinen aitta-autotalli sekä pieni puuliiteri ovat saunaa uudempia. Rannanpuoleisessa rinteessä on kivistä ladottua tukimuuria. Tiettävästi huvilan ympärillä kulki aikoinaan kivetty tai hiekoitettu polku. Huvilasta jonkin matkaa koilliseen löytyy myös vanhan asumuksen kiviperustukset.

Kuvat: Rauhalanrannan huvilan pohjoispäätyyn on tehty jälkepäin laajennusosa. Lasikuistissa on vanhoja ikkunoita, mutta betoniperustus ja ulko-ovi ovat myöhemmältä ajalta. Vanhaa verantaan on jatkettu.

7.6.5 Pyöräsalmi

Pähkeenselän ja Louhiveden välille jäävän kapeikon eteläisin salmi on nimeltään Pyöräsalmi, samanniminen kesähuvila löytyy salmen länsirannalta kalliorinteen alapuolelta. Rannat olivat huvilan perustamisen aikoihin, 1800-luvun loppupuolella, rakentamatonta metsämaata. Huvilapalstan monilajinen puusto ja rantarakennukset ovatkin salmen vanhinta kulttuuriympäristöä. Nuorinta kerrostumaa muodostavat 1900-luvun jälkipuolella perustetut mökkipalstat, mutta vanhan huvilan maisemallinen asema vesiliikenteellisessä solmukohdassa on säilynyt ennallaan. Sisämaan maankäytössä ei ole tapahtunut muutoksia. Merkittävin rakennushanke on ollut tien rakentaminen metsämaiden halki Pyöräsalmen huviloille 1960-luvulla.

Pyöräsalmen kesähuvila on ristipäätyinen hirsirakennus, jonka kulmalla on huomattavan kookas monikulmainen avoveranta. Huvila on perustettu lohkokivijalalle, hirsiseinät ovat vuoraamattomat ja maalattu keltaokran värisiksi, yksityiskohtat kuten listat ja pylväät ovat valkoiset. Ikkunat ovat suuret ja pikkuruutuiset. Puuleikkauskoristelua on käytetty vain päätyjen räystäslaudoissa. Rakennusta on viime vuosina kunnostettu säilyttävällä tavalla. Varhaiskauden huvilakulttuuriin kuuluivat puutarhat ja kotiviljelypalstat. Aikaisemmasta puutarharakentamisesta on säilynyt yläpihan tueksi tehty kivimuuri sekä monet tyypilliset puistopuulajit.

Huvilan rannassa on laituri, joka on rakennettu 2000-luvulla vanhan laivalaiturin kivitäytteisille hirsiarkkuperustoille. Samoihin aikoihin rakennettiin laituriin liittyvä uimahuone sekä ylhäällä rinteessä näkyvä huvimaja uudelleen alkuperäisten kaltaisina. Edellisten lisäksi leikkimökki ja liiteri kuuluvat palstan vanhoihin rakennuksiin. Sauna on siirretty 1912 nykyiselle paikalleen. Rantapenkassa on vanhan jääkellarin kiviset seinärakenteet, puiset kattorakenteet ovat tuhoutuneet. Näiden lisäksi on kaksi 1960-70-luvuilla pihapiiriin siirrettyä puurakennusta: vaja ja vierasmajana toimiva hirsimökki.

Kuva: Pyöräsalmen huvila 1900-luvun alusta.

Kuva: Huvimaja on rakennettu uudelleen vanhan korkean kivijalan päälle.

Kuva: Kuvassa on Pyöräsalmen huvilan itärajalta löytyvä osittain muuraamalla tehty kivilatomus, joka saattaa olla kenttävarustus, joita rakennettiin 1780-luvun lopulla Kustavinsodan aikana Ristiinan, Lappeerannan ja Mikkelin välisille vesireiteille. Päältä tasainen rakennelma osoittaa itään Louhiveden suuntaan.

7.7 Osa-alue 7: Pellosniemi

7.7.1 Yleistä osa-alueesta

Osayleiskaavan eteläosat ovat olleet Liikalan kylän takamaita ja ensimmäiset asukkaat Peltolan rusthollin, Brahelinnan virkatalon sekä Rahikkalan talonpoikaistalojen torppareita. Metsämaiden kautta on vuosisatojen ajan kulkenut yleinen maantie Savosta Etelä-Karjalaan. Tien liikenteellinen merkitys on säilynyt, mutta se on linjattu suuremmaksi viime sotien jälkeen. Pellosniemen kohdalla vanhaa tietä on jäljellä uuden vt 13:n itäpuolella n. 2,5 kilometrin matkalta. Päätien risteysalueet ovat keskittäneet yritystoiminnan rakentamista. Ostolahdessa valtatie risteää Pelloksen tehtaille johtavan teollisuusradan kanssa.

Vanhimmat asuinpaikat löytyvät pienten vesistöjen läheltä, kuten Ostojärven, Saarisen sekä Matkusjoen ja –lampien ympäriltä, missä asutus on edelleen erillistaloluonteista. Saarisen rannoilla on varsin tiheää kesämökkiasutusta. Maatalousmaisemat ovat tyypillisesti tilakeskusta ympäröiviä saarekkeita muuten metsäisessä ympäristössä. Erilliset pienet peltolohkot ja muutamissa taloissa lähimmät kotipellotkin ovat sitten 1970-luvun muutettu metsätalousmaaksi. Monin paikoin maanviljelyskulttuuriin liittyvän asutuksen pitkäikäisyys ilmenee pihapiirissä säilyneistä hirsi- ja kivirunkoisista maatalousrakennuksista, mutta harvemmin tilan nykyisestä päärakennuksesta. Rakennuskannaltaan iäkäs ja ympäristöltään monipuolinen ja eheä talouskeskus on Rahikkalan Jakolan tilalla, Kilpijärven eteläpuolella. Perinteistä rakennuskantaa on myös Liikalan Nurmelassa Suuren Matkuslammen itärannalla.

Maa- ja metsätalousvaltaisen ympäristön keskellä sijaitsee Pellosniemi, Ristiinan kunnan sivutaajama. Kerrostalovaltaisen asuntoalueen liittymä ei juuri eroa muista valtatievarressa sijaitsevista huoltamo- ja pienteollisuustoimintaa keskittävästä risteysalueista. Vesiltä tarkasteltuna varsinainen tehdasalue on hyvinkin näkyvä tekijä ja erotettavissa aina Ristiinan keskustaajaman rannoilta avautuvassa maisemassa.

Osa-alueen rakennetuista ympäristöistä kohdealueeksi valittiin Pellosniemen tehdas- ja asuntoalueet.

7.7.2 Pellos

Ristiinan kirkonkylän liittymästä noin 5 km etelään, valtatie ja Yöveden välisellä Karsikkoniemellä, sijaitseva Pelloksen tehdas- ja asuntoalue edustaa 1960- ja 70-luvun aluerakentamista sekä maamme viimeisimpiä kokonaissuunnitelman mukaan rakennettuja tehdasyhdyskuntia. Asuntoalue ei merkittävästi heijasta perinteisesti teollisuusyhdyskuntiin liittynyttä sosiaalista hierarkiaa, vaan on rakenteellisesti samankaltainen kuin monet samaan aikaan rakennetut kerrostalovaltaiset ja oman palvelukeskuksen käsittävät metsälähiöt.

Pelloksen alkuperäinen toimintojen ja rakennustyyppien mukaan jäsentävä aluerakenne sekä tiestö ovat säilyneet, tosin alueen rakentaminen jäi kesken ja etenkin omakotialue muusta erilleen. Tehtaan ja asuntoalueiden yhteyttä korostaa yhteinen pääväylä eli Karsikkoniementie. Omakotialue sijaitsee 800-900 metriä Karsikkoniementiestä etelään vanhan Lappeenrannantien eli Pellosniementien varressa. Kerros- ja pientaloalueiden välillä on rakentamatonta suo- ja kalliopohjaista metsää sekä tehdasyhdyskuntaa edeltäneestä maatalousvaiheesta säilynyttä asutusta ja viimeiset vähäiset peltomaat. Vanhoilla asuinpaikoilla rakennuskanta on ajallisesti kerroksellista. Paikoitellen on säilynyt asutuksen iästä viitteitä antavia hirsistä salvottuja maatalousrakennuksia, kuten riihirakennus kalliolla Pellosniementien varrella.

Keskeisten rakennusvuosikymmenten, 1960- ja 70-lukujen, jälkeen on rakennettu vähän. Omakotitaloja on tullut eteläosan ruutukaava-alueelle ja harvakseltaan osin yksityisten omistamille maille vanhan maantien itäpuolelle. Hajanaisesti jääneellä lähiöllä ei enää ole toimivaa ydinkeskustaa, koska kaupat ovat lopettaneet ja ostoskeskus jäänyt tyhjilleen. Jäljellä on koulu, päiväkotiki ja urheilutalo. Nämä 1960- ja 70-luvuilla rakennetut liike- ja palvelurakennukset jäävät nykyisen valtatie tuntumaan ja melualueelle. Liikenteen vaikutuksia asuntoalueella lisää Karsikkoniementie, joka on vt 13:n liittymästä erkaneva sisääntuloväylä sekä asuntoalueelle että tehtaalle.

Luonnonpohjalla oleva metsäympäristö rajaa asuntoalueita, hoidetut nurmi- ja puistoalueet rajoittuvat rakennusten lähiympäristöön. Karsikkoniementien eteläpuolella IV-alueita vastapäätä oleva koivikko on istutettu entiselle peltomaalle 19.6.1989 Suomen Vaneriyhdistyksen 50-vuotisjuhlavuoden kunniaksi. Pelloksen alueen kokonaisilmettä heikentävät pinnoitteen osalta huonokuntoiset tiet ja alueen sisääntuloväylän aukeus sekä tyhjiillään oleva pieni ostoskeskus.

Asuntoalueiden kerrostaloihin on tehty julkisivumuutoksia. Alun perin asuntoaluetta luonnehti tyylikäs mustavalkoisuus ja vaaleat kuutiomaisten rakennusmassat porrastettuina koivu- ja mäntypuustoisille rinteille. II-IV-alueilla rakennusten julkisivuista ulkonevat värikkäät parveketornit sekä paikoitellen värimuutokset ikkuna- ja ovikeyhksissä vähentävät alueellista yhtenäisyyttä ja kokonaisuussuunnitelman ideaa. I-alue on säilynyt suurimmilta muutoksilta.

Kuva (vasen): Paikallisjohtajan asuinrakennukseksi rakennettu pientalo.

Kuva (oikea): Edustussauna.

Kuva: Alue I. Asuntoalueelta löytyy edelleen hierarkisia jäänteitä vanhoista teollisuusyhteisöistä, kuten paikallisjohtajan yksityistalo ja "herrojentalon" parvekkeet (I-alueen F-talo, ei kuvassa), jotka erottavat ne virkailijoiden ja ammattihenkilöiden asuintaloista.

Kuva: Pelloksen tehdas kuvattuna kirkonkylän uimalan rannasta.

Kuva (vasen): Pelloksen uusi ja vanha voimalaitos ja korjaamo.

Kuva (oikea): Pelloksen tehtaiden horisontaalisia julkisivuja rakennusten rajaamalla pitkällä ratapihalla.

Kuva (vasen): Pienkerrostalo parhaiten säilyneellä I-alueella. Murrettujen seinäpintojen pintarakennetta on vahvistettu mustasta lautaverhouksesta ja lasista muodostuvilla vertikaalisilla nauhoilla.

Kuva (oikea): Parvekkein ja helein värein uudistettu III-alue tasamaalla.

Kuva (vasen): Ahorannantien yhtenäistä pientaloasutusta. Omakotialue on toteutettu ruutukaavana ja matalana rakentamisena. Vaikka taloissa on ajalle tyypillisesti montaa eri julkisivumateriaalia sekä eroja kattoratkaisuissa, on yhtenäisyyttä kokonaisuudessaan sekä julkisivujen jäsentelyssä ml. ikkuna-aukutus ja -tyyppi. Tasakattoja on jälkepäin muutettu loivaharjaisiksi satulakatoiksi.

Kuva (oikea): Pelloksen urheilutalo Kisakaari (1971) on tilavuudeltaan 10 600 m³. Rakennukseen tuli urheiluhalli, kuntosali, pukeutumis- ja peseytymistilat, kokoustilat sekä kahvio ja talonmiehen asunto.

Kuva (vasen): Pelloksen taajaman sisääntuloväylä. Oikealla huoltamo (arkkitehdit Toivo ja Risto Löyskä) 1964 ja Kisakaari. / Google Maps

Kuva (oikea): Hiljentynyt ostoskeskus. Rakennuksen arkkitehtuurille on leimallista vaakalinjaa korostavat massat ja mataluus sekä nauhaikkunat ja raskas kattorakenne, jonka voimakkaasti profiloitu räystäs jatkuu pihakäytävän eteen katokseksi.

Kuva (vasen): Pelloksen koulu (1970)

Kuva (oikea): Vanhan Lappeenrannantien metsäistä maisemaa asuntoalueen ja omakotialueen välillä.

8 Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat alueet ja kohteet

8.1 Johdanto

Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden aluekokonaisuuksien ja kohteiden määrittely perustuu tehtyyn yleiskaavatason selvitykseen selvitysalueen maankäytön, kaavoituksen sekä rakentamisen historiasta sekä rakennettujen ympäristöjen ja kulttuurimaisemien nykytilasta. Selvityksen tuloksena syntyi tietoa siitä, miten rakennetun ympäristön eri kehitysvaiheet näkyvät tämän päivän Ristiinassa.

Selvityksen tarkoituksena oli tarkasteltavana olevan suunnittelualueen kulttuurihistoriallisen ominaisuutensa ja siinä ilmenevien paikallis-, rakennus- ja maisemahistoriallisten sekä visuaalisten arvojen määrittäminen. Selvityksessä ei oteta kantaa kohteiden merkittävyyteen. Yleiskaavoituksessa huomioon otettava valtakunnallinen intressi määritellään valtakunnallisissa alueidenkäyttötavoitteissa ja maakunnalliset intressit maakuntakaavoituksen yhteydessä. Tämän työn yhteydessä päivitettiin kylläkin tietoja tarkastelualueella sijaitsevien valtakunnallisesti ja maakunnallisesti merkittävien kulttuuriympäristökohteiden nykytilasta.

Tarkastelualueen rakennetuissa ympäristöissä arvioitiin niiden kulttuurihistoriallista ja maisemallista luonnetta:

- ympäristössä näkyy asumisen tai elinkeinotoiminnan historiallinen jatkuvuus
- rakennetussa ympäristössä on visuaalista vetovoimaisuutta
- rakennuksissa on arkkitehtonista tai rakennushistoriallista edustavuutta
- maisemassa on vetovoimaisuutta ja sillä on sijainnin puolesta yleistä merkittävyyttä

Maankäytön historiallinen jatkuvuusarvo perustuu asuinpaikan ikään ja sillä harjoitetun maankäytön (elinkeinon) kesto.

Rakennetun ympäristön, kuten kirkonkylän visuaalisuus voi muodostua maisemarakenteesta, asemakaavasta, rakennetun ympäristön ajallisesta kerroksisuudesta tai/ja yhtenäisestä monipuolisuudesta. Visuaalisesti vetovoimainen keskusta sisältää myös taajamakuullisia kohokohtia, keskipisteitä, vaihtelevia näkymiä ja kaupunkitiloja.

Rakennuskannan edustavuuteen vaikuttaa se, miten hyvin rakennuksen ikä ja käyttötarkoitus ilmenee nykyasussa sekä toiseksi kuinka luontevaa on julkisivuissa näkyvä ajallinen kerroksisuus.

Maaseutumaiseman vetovoimaisuustekijöitä ovat maankäytön historiallisesta jatkuvuudesta syntyvä yhtenäinen maisemakuva, viljelymaiseman tilallisen rakenteen luonteva vaihtelevuus sekä ympäristön omaleimaisuus, tarkoittaen joko paikalliseen historiaan tai maisemarakenteeseen liittyvää omaleimaisuutta.

8.2 Luokitus

Valittujen kohteiden ja aluekokonaisuuksien kohdalla käytettiin kolmijakoista arvoluokitusta. Selvityksessä ei oteta kantaa arvojen merkittävyyteen.

R Rakennushistorialliset ja arkkitehtoniset arvot

H Historialliset arvot (asutus-, talous-, sivistys-, aate- ja/tai sosiaalishistoriallista painoarvoa)

Yk Ympäristölliset arvot (kylätaajama- ja maisemakuva)

Aluekokonaisuuksien ja kohteiden luokittelussa painotettiin seuraavia perusteita:

- harvinaisuus tai ainutlaatuisuus (harvinaisuus)
- historiallinen tyypillisuus alueelle (tyypillisuus)
- aluetta tai tiettyä aikaa kuvaavat tyypilliset piirteet (edustavuus)
- alkuperäistä tai sitä vastaavan maankäytön, rakennuksen käyttötarkoituksen, rakentamistavan, arkkitehtuurin tai tyylin ilmeneminen ja jatkuminen (alkuperäisyys)
- merkitys historiallisen tapahtuman tai ilmiön todisteena tai siitä kertovana ja tietoa lisäävänä esimerkkinä (historiallinen todistusvoimaisuus) tai
- näkyvissä olevat eri aikakausien maisematilat, rakenteet, materiaalit ja tyylipiirteet, jotka ilmentävät maankäytön, rakentamisen, hoidon ja käytön historiaa ja jatkuvuutta (historiallinen kerroksisuus).

8.3 Suositukset

Selvityksessä arvoluokiteltujen kulttuuriympäristökohteiden kaavallista tarkastelua varten esitetään toimenpidesuosituksia, joissa on otettu huomioon kohteiden aikaisempi suojelustatus sekä selvityksessä tehty arvoluokitus. Suositukset ovat viitteellisiä. Ne ilmaisevat, mitkä kohteet kulttuurihistoriallisin tai ympäristöllisin perustein ovat sellaisia kohteita, joiden säilyminen on toivottavaa. Alla esitettyjen yleissuositusten lisäksi on tarvittaessa annettu tarkentavia suosituksia kohdekuvausten yhteydessä luvussa 7.3.

SI, S2 ja S3

Kulttuurihistoriallisesti ja/tai maisemallisesti arvokas aluekokonaisuus tai kohde

S1

Kohde tai osa-alue sisältyy valtakunnalliseen/maakunnalliseen aluekokonaisuuteen tai se on merkitty maakunta/yleis/asemakaavassa suojelukohteeksi. Kohteessa/osa-alueella ei ole tapahtunut merkittävää kulttuurihistoriallisten arvojen heikentymistä.

S2

Kohde tai osa-alue sisältyy valtakunnalliseen/maakunnalliseen aluekokonaisuuteen tai se on merkitty maakunta/yleis/asemakaavassa suojelukohteeksi. Kohteessa/alueella on tapahtunut muutoksia, mutta edelleen on perusteita pitää kohteen/rakennetun ympäristön historiallisten ja maisemallisten tunnuspiirteiden säilyttäminen lähtökohtana maankäytössä ja rakentamisessa.

S3

Kohde tai aluekokonaisuus, joka kulttuuriympäristöselvityksen perusteella omaa erityisiä paikallishistoriallisia, rakennushistoriallisia ja/tai maisemallisia arvoja.

Kohdetaso: rakennus tai rakennusryhmä

Esitetään harkittavaksi suojelua ensisijaisesti maankäyttö- ja rakennuslain nojalla. Kohteessa sallitaan toimenpiteet, jotka edistävät rakennuksen/rakennusten säilymistä ja käyttöä rakennushistoriallisia arvoja vaarantamatta. Toimenpiteet tulee sopeuttaa kulttuurihistoriallisten arvojen kannalta merkittäviin piirteisiin, kuten tyyliin, mittakaavaan, julkisivumateriaaleihin ja -väriyteen. Täydennys- ja korjausrakentamista ohjataan tarkentavilla (asema)kaavamääräyksillä, joissa määritellään kohteen suojeluarvot.

Aluetaso: rakennettu kokonaisuus tai rakennettu ympäristö

Esitetään harkittavaksi suojelua arvokkaana rakennettuna kulttuuriympäristönä tai kulttuurimaisema-alueena, jonka erityispiirteet tulee säilyttää.

Arvokkailla alueilla rakentaminen, korjaukset ja muut toimenpiteet tulee sovittaa rakennetun ympäristön luonteeseen, rakennustapaan ja aluerakenteeseen (esim. rakeisuus, vanha tiestö). On tärkeää ohjata rakentamisen tapaa eli massoittelua, mittasuhteita, julkisivumateriaalia ja tyylisiä siten, että uudisrakennukset eivät nouse hallitseviksi miljöösuojelullisista syistä; olemassa olevalle rakennettu ympäristölle jätetään riittävästi tilaa ja edellytykset säilyä kokonaisuutena. Täydennys- ja korjausrakentamista ohjataan tarkentavilla (asema)kaavamääräyksillä, joissa määritellään kohteen suojeluarvot.

Rakennusten purkaminen on syytä tehdä luvanvaraiseksi asemakaavan ulkopuolella sijaitsevien aluekokonaisuuksien osalta. Toimenpiteiden osalta, kuten rakennusten purkamisesta, suositellaan alueen kulttuuriympäristöarvoihin mahdollisesti aiheutuvien vaikutusten arviointia ennen lupien myöntämistä.

Y

Alue, joilla on kulttuuriympäristöselvityksen (mahdollisesti myös aikaisempien inventointien) perusteella taajamakuvalaisia, maisemahistoriallisia tai maisemallisia arvoja.

Kohde, joka on osa laajempaa kulttuurihistoriallisesti arvokasta maisemakokonaisuutta. Kohteella on merkitystä aluekokonaisuuden rakennetun ympäristön historiallisen luonteen ja yhtenäisyyden kannalta.

Aluetaso:

Esitetään harkittavaksi alueena, jolla on erityisiä kulttuuriympäristöarvoja.

Alueen kulttuurihistoriallisesti arvokkaan rakennetun ympäristön luonne / rakennusperinne / arkkitehtuuri / asemakaavallinen idea on lähtökohtana täydennys- ja korjausrakentamiselle. Kyseessä voi olla myös vanha historiallinen tie.

Kaavoituksessa alueen ensisijainen käyttötarkoitus on nykyinen maankäyttö, esimerkiksi alueella pitkään harjoitetun maankäytön, kuten maatalouden, synnyttämä maisemakuva pyritään säilyttämään, luomalla kaavallisin ratkaisun edellytykset kulttuurimaisemaa ylläpitävän elinkeinotoiminnan harjoittamiselle.

Kohdetaso:

Esitetään harkittavaksi kohteena, jolla on erityisiä kulttuuriympäristöarvoja.

Korjaus- ja uudisrakentaminen sopeutetaan rakennuksen/pihapiirin/kyläkuvan rakennushistoriallisiin arvoihin ja luonteeseen.

As

Rakennettu ympäristö, jossa on säilynyt hyvin aluetta tai tiettyä aikaa kuvaavat tyypilliset piirteet (edustavuus), ja jonka rakennushistoria liittyy alueen asutus, elinkeino- tai muun historiallisen kehityksen kannalta merkittävään tapahtumaan/ilmiöön.

Kohde, jonka säilyminen tukee asutuskeskittymän (kirkonkylä/kylä/asumusyhmä) historiallista ja ajallista kerroksisuutta sekä rakennetun ympäristön yhtenäistä monipuolisuutta.

Suositukses luokalle As:

Asemakaava/kaavoitettavalla alueella: Esitetään rakennetun ympäristön tai rakennuskohteiden säilyttämismahdollisuuksien tarkempaa arviointia asemakaavatyön tai tapauskohtaisesti lupapäätösten yhteydessä.

8.4 Arvokkaat alueet ja kohteet

Luvussa esitetään johtopäätökset tarkastelualueen kulttuurihistoriallisista ominaispiirteistä ja arvoista.

Arvokkaiksi rakennetuiksi kulttuuriympäristöiksi valituilla alueilla ja kohteilla katsottiin selvityksen perusteella olevan historiallisia ja/tai visuaalisia arvoja. Niiden säilyminen ylläpitää kirkonkyläkeskustan sekä maaseutualueiden historiallista ja ajallista kerroksisuutta sekä rakennetun ympäristön monipuolisuutta. Hyvä elinympäristö tarvitsee muuttuvan rakennetun ympäristön ja maisemien vastapainona hitaasti muuttuvaa tai ennallaan säilyvää ympäristöä, jolla on myös identiteettimerkitystä.

Lukuun liittyy karttaliite 8.

Kohdeluettelo, arvot ja suositusluokitus

1 Ristiinan vanha pitäjänkeskus ja Linnaniemi hautausmaineen

Aluetyyppi	Kirkonkylä; hallinto- ja palvelu
Arvot	Historiallisia, rakennushistoriallisia ja ympäristöarvoja omaava taajaman osa-alue; kirkonkylän aluerakenne, julkiset rakennukset, asuin- ja liikerakennukset, hautausmaa, kulttuurivaikuttiset viheralueet, linnanrauniot (H, R, Yk)
Suositus	S1 -alue <i>Valtakunnallisesti arvokkaassa rakennetussa ympäristössä tulee kaavallisoin keinoin turvata rakennettuun ympäristöön liittyvien perinne- ja kauneusarvojen säilyminen. Rakennusperintöarvojen lisäksi on pyrittävä turvaamaan riittävä rakentamaton, avoin tai puoliavoin, reunavyöhyke puustellin ja muun taajaman välillä sekä vesistönäkymät kirkon, puustellin ja Pökkäänlahden välillä. (ks. liite 10) Hautausmaan portin luona sijaitsevat kaksi pientä puutaloa sekä Linnaniemi sekä hautausmaan siunauskappeli ja kiviaidat kuuluvat alueen vaalittaviin ympäristötekijöihin.</i>

Kohteet	Arvot	Suositus
1.1	Kirkko ja kellotapuli, kiviaita	H, R, Yk S1
1.2	Kunnantalo	H, R, Yk S1
1.3	Kansakoulu (entinen)	H, R, Yk S1
1.4	Isopappila	R S1
1.5	Puustelli (Uusi Brahelinna)	H, R, Yk S1
1.6	Päivärinne (Krankin talo)	R, Yk S1
1.7	Rohtola (entinen apteekki)	R, Yk S1
1.8	Osula	Yk S3
1.9	Hautausmaan leikkuuhuone ja kiviaita	R S3

Brahenlinnan rauniot SR 620 ovat muinaismuistolain nojalla rauhoitettava historiallisen ajan muinaisjäänös, ja sen vuoksi kohdetta ei ole luetteloitu mukaan.

Perusteet

Vanhan kirkonkyläalueen valtakunnallinen merkittävyys perustuu RKY-sivuston kohdekuvausten mukaan alueen tiettyä aikaa kuvaaviin piirteisiin eli edustavuuteen sekä rakennetun ympäristön ja maisemien tilaan, jossa ilmenee hyvin alueen käytön historia ja jatkuvuus: *"Ristiinan vanhassa keskustassa kuvastuu kirkon ja pitäjän hallintohistoria tavalla, joka 1900-luvun kasvun myötä on hävinnyt useimmista kirkonkylästä."*

Vanhan pitäjänkeskuksen visuaalisesti hallitsevin sekä alueen historiallisen edustavuuden kannalta herkin kohta on kirkkoaukio, jonka ympärille keskittyvät kirkon ja maallisen hallinnon rakennukset: kirkko, pappila, kunnantupa sekä kunnan ensimmäinen kansakoulutalo.

Ristiinan perustamisen ja läänitysajan muistomerkkinä on Vanhan Brahelinnan rauniot Linnamäellä. Alueen toisella laidalla sijaitseva Uusi Brahelinnan päärakennus liittyy läänitysajan päättymisen jälkeiseen aikaan, ensin everstin puustellina, myöhemmin kestikievarina ja emäntäkouluna. Ennen siirtoa nykyiselle paikalle talossa toimi Suomen ensimmäinen sotakoulu. Osa virkatalon vanhasta peltoalueesta on säilynyt rakentamattomana puustellin ja Mestausahon välisellä mäenkumpareella.

Seurakunnan kaikki hautausmaat sijaitsevat Linnaniemellä. Pökkäänlahden puolella toimiva vierasvenesatama jatkaa vanhan kirkkorannan vuosisataista maankäyttöä ja liikenteellistä merkitystä. Nykyisen hautausmaan portin luona asutusta on ollut todennäköisesti 1600-luvulta, mutta viimeistään 1700-luvun alusta lähtien. Nykyinen Linnaniemi on ollut puustellin torppa, jossa asuneet torpparit hoitivat tavallisesti myös haudankaivajan tointa. Kaksi muuta asumusta edustavat rakennuksiltaan mäkitupalaisasumuksia.

2 Ristiinan vanha liikekeskusta "Mestausaho"

Aluetyyppi	Kirkonkylä; liike-elämä
Arvot	Rakennushistoriallisia ja ympäristöarvoja omaava taajaman osa-alue; jälleenrakennuskauden liiketaloja ja puinen kauppakartano yhdellä kylän vanhimmista liikepaikoista (Y, RH)
Suositus	Y-alue <i>Rakennetun aluekokonaisuuden asemakaavallinen idea (aukio), liike-elämän rakennusperintö eri aikakausilta (1900-luvun alkupuoli, jälleenrakennuskausi) ja etenkin jälleenrakennuskauden arkkitehtuuri on lähtökohtana täydennys- ja korjausrakentamiselle.</i>

Kohteet	Arvot	Suositus
2.1	Kauppamäki	R, H
2.2	Säästöpankki	R, Yk
2.3	Linnanoja	Yk
2.4	Sampola	Yk
2.5	Kassala	Yk

Perusteet

Mestausahon aukio sekä vanhaan tieverkkoon pohjautuva Y-risteys toteuttaa taajaman ensimmäistä asemakaavaa 1940-luvulta. Jo 1860-luvulla kauppapaikaksi muodostuneessa risteyksessä on vaihteittain rakennettu hirsirunkoinen kauppatalo sekä jälleenrakennuskauden asuinliikerakennuksia, kuten kaksi osuuskauppaa ja kaksi pankkitaloa. Ulkoasultaan rakennusaikansa hyvin edustavissa puu- ja kivirakennuksissa ilmenee hyvin niiden alkuperäinen käyttötarkoitus.

Kauppamäen kookas kauppatalo edustaa kirkonkylissä harvinaistunutta 1800- ja 1900-luvun vaihteen kaupan rakennusperintöä; se on myös kylän ensimmäisiä maakauppoja. Harjakattoiset ja julkisivuiltaan rapatut pienkerrostalot tai asuinliikerakennukset ovat jälleenrakennuskauden tutuimpia rakennustyyppisiä: Etelä-Savon Osuusliikkeen Linnanoja edustaa ajalla valitsevaksi tullutta pienmyymälätyyppiä, jossa oli kauppatilat alhaalla, asunto toisessa kerroksessa, harjakatto ja rapatut seinät. Kokonaisuutena pieni liikeaukio kuvastaa hyvin tietyn aikakauden rakentamista sekä asemakaavallista suunnittelua.

3 Brahentien ja rannan yksittäiset vanhat puutalot

Kohdetyyppi Kirkonkylän varhaisvaiheen puutalot
Arvot Taajamahistoriallisia ja rakennushistoriallisia arvoja

Suositus

Yksittäisiksi jääneiden vanhojen puurakennusten säilymistä suositellaan tutkittavaksi asemakaavoituksella ja tapauskohtaisesti lupapäätösten yhteydessä. Asemakaavoituksessa rakennusten säilyminen suositellaan mahdollistettavaksi esimerkiksi varaamalla tontille rakennusoikeutta ja rakennusala sen verran, että tämän ajan asumisen laatuvaatimukset täyttyvät vaikka vanha rakennus säilytetään.

Kohteet	Arvot	Suositus	
3.1	Muistola	R, Yk	As
3.2	Mäntykallio	R, Yk	As
3.3	Mäntyrinta	H	As
3.4	Hakala	Yk	As
3.5	Kiesilänranta	R	As

Perusteet

Pienet kansanomaista rakentamista edustavat asuintalot pihapiireineen kertovat kirkonkylän varhaisesta, 1800-luvun jälkipuolelta lähtien rantatien varteen syntyneestä kyläyhteisöstä. Kunnossa pidettyinä ja käytössä olevina vanhat puutalot, ilman että ne muodostavat itsenäistä miljööä, rikastuttavat pitkän rantaraitin taajamakuvaan ja ylläpitävät siinä ajallista kerroksellisuutta. Sama vaikutus on kirkonkylän ensimmäisillä kesähuviloilla sekä niihin liittyvillä hirsirunkoisilla rantasaunoilla.

Muistola ja Kiesilänranta ovat vanhimmilta osiltaan 1800-luvulta, ensimmäinen on Pökkäänlahden vanhoja huviloita, joskin asuintaloksi alun perin rakennettu, jälkimmäinen on entinen nahkurin asunto. Mäntykallio ja Hakala ovat Brahentien vanhaa tienvarsi-asutusta 1900-luvun alusta. Mäntykallion talo on ollut Kaukaan metsäyhtiön omistuksessa. Mäntyrintan kiinteistön puutalo on entinen osuusmeijerirakennus 1910-luvulta, jota on myöhemmin käyttötarkoituksen muutoksen yhteydessä laajennettu.

4 Ristiina – Hurissalo –maisematie

Aluetyyppi Maatalous- ja asutusmaisema
Arvot Maisemahistoriallisia ja ympäristö arvoja omaava maatalousalue; maatilavanhainkoti

Suositus

S1-alue
Valtakunnallisesti arvokkaalla maisema-alueella tulee kaavallisin keinoin turvata historiallisen maankäytön synnyttämien maisema-arvojen arvojen säilyminen. Kohteena on erityisesti päärakennus kokonaisuutena sekä makasiiniaita. Alueelta on tuhoutumassa käytön ja ylläpidon puutteessa rakennushistoriallisesti arvokkaita rakennuksia, kuten vanha kivinavetta.

Kohteet	Arvot	Suositus	
4.1	Ristelä (entinen vanhainkoti)	H, R, Yk	S2

Perusteet

Ristiina-Hurissalo maisematien valtakunnallisesti arvokkaaksi luokitellun maisema-alueen merkittävyys perustuu valtioneuvoston periaatepäätökseen liittyvien kohdekuvausten mukaan Saimaan seudulle ominaiseen hyvin vaihtelevaan maisemarakenteeseen ja siihen sopeutuneeseen asutukseen ja maankäytön synnyttämään kulttuurimaisemien pienipiirteisyyteen. Juuritaipaleessa Liikalan, Lyytikkälän ja Kosolan kylien mailla viljelymaisemat ovat maisema-alueen laajimpia. Vanhat kantatilat Kosolaa lukuun ottamatta ovat hävinneet Suurlahdentien varrelta. Niiden tilalla on

rakennustavaltaan yhtenäinen viime sotien jälkeinen asutustilojen ryhmä, joista osa on vanhoilla tonttimilla.

Maisemallisesti keskeisellä paikalla sijaitseva entinen vanhainkoti edustaa hyvin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuolen maatilavanhainkoti-ilmiötä. Päärakennus on rakentunut vaihteittain 1930- ja 50-luvuilla nykyiseen kokoonsa. Kohteen historiallisen edustavuuden kannalta tärkeiden maatalousrakennusten kunto on heikentynyt.

5 Vitiäisen länsiranta ja Rauhalanranta

Aluetyyppi	Maatalousmaisema tilakeskuksineen
Arvot	Historiallisia, rakennushistoriallisia ja ympäristöarvoja omaava maatalousalue; entinen pappila ja rustholli; varhainen huvila
Suositus	Y-alue

Kohteet		Arvot	Suositus
5.1	Tapiola	H, R, Yk	S1
5.2	Peltolan	H, R, Yk	S1
5.3	Rauhalanranta	R, Yk	Y

Perusteet

Mieluantien ja Vitiäisen järven väliin jäävä viljelyalue on ristiinalaiseksi poikkeuksellinen tasainen, ja eri aikakausia edustavat talot asettuvat viljelymaiseman reunalle huomattavan säännönmukaiseksi asumusryhmäksi. Alueen kulttuuriympäristön perustekijät, Tapiolan eli Ristiinan seurakunnan ensimmäinen kirkkoherranpappilan ja Peltolan I. entisen rusthollin asuinpaikat palautuvat vähintäänkin pitäjän perustamisen aikoihin. Maisemallisten ja historiallisten arvojen lisäksi talojen pihapiireissä on säilynyt rakennushistoriallisesti edustavat 1800-luvun ja 1900-luvun alun päärakennukset ja maatalousrakennuksia.

Viljelymaiseman ulkopuolella, Juurilahden rannalla sijaitseva Rauhalanranta on kirkonkylän lähiympäristön varhaisia kesähuviloita. Tämä 1900-luvun alkuvuosina rakennettu puuhuvila liittyy entiseen Peltolan puustellin historiaan, Brunoun omistusaikaan. Harjakattoinen koristeellisilla verannoilla koristettu puutalo on säilyttänyt luonteensa rakennukseen myöhemmin tehdyistä muutoksista ja laajennuksista huolimatta.

6 Pyöräsalmen huvila

Kohdetyyppi	Kesähuvila
Arvot	Varhaista huvilakulttuuria edustava rakennushistoriallisesti ja ympäristöllisesti arvokas kesähuvila (R, Yk)
Suositus	S1-kohde

Perusteet

Mikkeli-Lappeenranta –laivaväylän varhainen ja alkuperäisessä asussaan säilynyt kesähuvila, joka sijaintinsa sekä pihapiiriin kuuluvan huvilan, huvimajan ja laivalaiturin puolesta on ollut jo 1800-luvun lopulta lähtien Pyöräsalmen kapeikon tunnuskohte.

7 Puntala ja Ylä-Puntala

Aluetyyppi	Maatalousmaisema tilakeskuksineen
Arvot	Historiallisia, rakennushistoriallisia ja ympäristöllisiä arvoja omaava kartanomainen tilakokonaisuus; käräjätalo; puutarha; huvila (H, R, Yk)
Suositus	S3-alue

Kohteet		Arvot	Suositus
7.1	Puntala	H, R, Yk	S1
7.2	Ylä-Puntala	R, Yk	S1

Perusteet

Puntala lukeutuu Ristiinan vanhoihin kyliin. Kirkolta Puntalan ja Juurisalmen kautta Kylänlahteen johtava tie oli kunnan ensimmäisiä paikallisteitä.

Puntalan, kantatalon ja käräjätalon, talouskeskus on Koiravuorensalmen sekä Kitereen järven välisellä kannaksella maiseman pääsuuntausta noudattelevien peltomaiden pohjoispäässä. **Puntalan ja Ylä-Puntalan** pihapiireistä muodostuu kylätien varteen alueelle harvinainen ryhmäkylämäinen miljö, vaikkakin kyseessä on vain yksi kartanomainen tila tienvarsipihoineen sekä sen viereen rakennettu huvila.

Puntalan päärakennus ja Ylä-Puntalan huvila ovat arkkitehtuuriltaan hyvin säilyneitä ja hienoja esimerkkejä 1800-luvun kirvesmiesten ja puuseppien kädentaidoista. Rakennuksissa on edustettuna 1800-luvun alkupuolen symmetrisyyttä ja selkeitä pintoja korostava empiretyyli kuin myös vuosisadan loppupuolen nikkarityyli, jossa arvostettiin puun mahdollisuuksia koristemateriaalina. Viimeisen vuosikymmenen aikana kunnostetuista asuin- ja talusrakennuksista muodostuu hyvin luonteensa säilyttänyt, monipuolinen miljökokonaisuus.

8 Juurisalmi

Aluetyyppi	Liikenneympäristö
Arvot	Maisemallisia, liikennehistoriallisia ja rakennushistoriallisia arvoja omaava siltapaikka ja vanha laivalaituri; 1900-luvun alun kauppa ja huvila; betonikaarisilta (Yk, H, R)
Suositus	Y-alue

Kohteet		Arvot	Suositus
8.1	Luhtaranta	Yk, R, H	S1
8.2	Salovaara	Yk, R	S3

Perusteet

Juurisalmen 1960-luvun alussa valmistunut alakaarisilta on yksi Mikkeli-Lappeenranta laivaväylän tunnuskohteista. Sen kohdalla on säilynyt myös entinen kyläkunnan laivalaituri.

Vanha maa- ja vesiliikenteen risteys on ollut myös kaupalle liikenteellisesti edullinen sijaintipaikka. Hyvät liikenneyhteydet vetivät puoleensa myös kesäasutusta. Salmen länsirannalla sijaitseva Luhtarannan kauppana sekä myöhemmin huvilakäytössä ollut taitekattainen puutalo ja Salovaaran kokonaishahmoltaan omaleimainen korkea huvila edustavat hyvin rakennusaikaansa ja rakennusten alkuperäistä käyttötarkoitusta.

9 Vihko ja Rientola

Aluetyyppi	Maatalousmaisema
Arvot	Ympäristöllisiä ja historiallisia arvoja omaava viljelymaisema historiallisen maantien varressa; entinen kievaritalo (H, Yk, R)
Suositus	Y-alue

Kohteet		Arvot	Suositus
9.1	Vihkon vanha päärakennus	R, Yk, H	S3
9.2	Rientola (ent. työväentalo)	R, Yk, H	S1
9.3	Vanha Lappeentie	H	Y

Perusteet

Vihkon tilan kohdalla historiallinen Lappeentie kulkee vähintäänkin 1700-luvun lopulta lähtien viljelyksessä olleen, myöhemmin ylemmäksi mäen rinteille laajentuneen peltomaiseman halki. Viljelymaisemaan liittyy Pyökkälänmäen pienien puutalojen tiivis ryhmä sekä mäen takana, hyvin näkyvällä paikalla tiemaisemassa, sijaitseva entinen Löydön työväentalo eli Rientola.

Vihko on entinen puustelli ja pitkäaikainen kestiekievari. Maisemakohtan tunnusrakennuksena on säilynyt tilan vanha päärakennus, yli 100-vuotias kievaritalo, joka palveli maanteitse matkaajien lisäksi Juurisalmelle poikkeavien matkustajalaivojen asiakkaita. Rakennus liittyykin yhtenä maisemahistoriallisena elementtinä niin vanhan yleisen maantien kuin idässä Juurisalmen kautta kulkeneen vanhan Saimaan laivaväylän historiaan ja kulttuuriympäristöön.

Vanha Lappeentien osuus Ristiinan kirkonkylän ja Sokkalanmäen välillä perustuu viimeistään 1600-luvulla kesätieksi raivattuun maantiehen Mikkelistä Ristiinan, Suomenniemen, Savitaipaleen ja Lappeen[rannan] seutujen kautta Viipuriin. Nykyisen vt:n 13 rakentamisen jälkeen, 1950-luvun lopulla, kartalle merkitty tieosuus jäi paikallistieksi.

10 Pökkää

Kohdetyyppi	Seurakunnallinen rakennus (entinen kappalaisen pappila)
Arvot	Historiallisia ja rakennushistoriallisia arvoja omaava entinen kappalaisen pappila; kiviaita; vanha maantie (H, R)
Suositus	S2-kohde

Perusteet

Pökkää, nykyinen Kumpula, on entinen kappalaisen virkatalo seurakunnan alkuajoilta. Säännöllisen muotoinen pihapiiri edustaa edelleen kohtuullisen hyvin 1800-luvun maaseutupappilan rakennustapaa. Vanhan yleisen maantien varrella yksinäisasumuksena sijaitsevan pappilan ympäristö on muuttunut ja sen kulttuuripiirteet heikentyneet lähimpien peltomaiden metsittymisen myötä. Pappilan puutarhan ja pohjoispuolelta metsittyneen rinnepellon reunassa on kiviaitaa.

11 Rahikkalan kyläalue

Aluetyyppi	Kyläasutus
Arvot	Historiallisia, rakennushistoriallisia ja ympäristöarvoja omaava väljä taloryhmittymä: talonpoikaispihapiiri; huvila; vanha kylätie kiviaitoineen ja puukujineen
Suositus	Y-alue <i>Vanha kylätie kiviaitoineen, peltoalueen reunalta autioituneet vanhat asuntotontit sekä säilynyt vanha asutus perinteikkäin rakennuksin on lähtökohtana alueella tapahtuvalle rakentamiselle ja aluesuunnittelulle. Esitetään harkittavaksi asemakaavan tarpeellisuutta.</i>

Kohteet	Arvot	Suositus
11.1	Ylä-Olli	R, H S3
11.2	Rauhaniemi	R, Yk, H S3
11.3	Vahvisto	R, Yk, H S3
11.4	Majuri	R, H S3
11.5	Niemelä	Yk Y

Perusteet

Rauhaniementien seutu Ylä-Ollin ja Rauhaniemen välillä on vanhan historiallisen kyläasutuksen luonnehtimaa kulttuuriympäristöä, vaikkakin peltomaiden vähentyminen vanhan tien varrelta on maiseman umpeutumisen kautta vaikuttanut kyläkuvaan. Rakennetussa ympäristössä on

edustettuna talonpoikainen hirsirakentaminen jopa aina 1700-luvun lopulta 1900-luvun alkuun. Ylä-Ollin pihapiiri lukuisine aittoineen on poikkeuksellisen monipuolinen ja yhtenäinen. Muutosvaiheita kokeneen päärakennuksen vanhin osa on ollut savutupana. Majurin talosta on säilynyt 1700-luvun lopun päärakennus. Vahviston tilalla on tyylipiirteiltään eheä ja maaseudun tavanomaisemmasta rakennustavasta poikkeava kartanomainen päärakennus. Rauhaniemi kuuluu kirkonseudun varhaisiin huvilatyyppisiin päärakennuksiin, joka viimeistään 1920-luvulla oli kesähuvilana ja viime sotia edeltävänä aikana myös täysihoitolana. Niemelän 1900-luvun alussa perustettu tilakeskus avoimine rantoineen ja etenkin sen pitkänomainen päärakennus tulevat hyvin esille keskustasta avautuvassa vesistömaisemassa.

12 Haikolan kulttuurimaisema

Aluetyyppi	Maatalous- ja kylämaisema, vanha maantie ja kylätie
Arvot	Asutushistoriallisia ja ympäristöarvoja omaava laaja peltoaukea harvaksi ryhmäkyläksi asettuvine kantataloineen; vanha Mäntyharjuntie
Suositus	Y-alue

Perusteet

Haikolassa, vanhan Mäntyharjuntien ympäristössä, on maisemallisesti eheä maalaiskylämaisema. Samalle peltoaukealle keskittyneen kylän rakenne eli kantatalojen paikat, rintapellot ja tie ovat säilyneet ennallaan isojakoa vanhemmalta ajalta. Myllypaikka rakennuksineen jää selvitysalueen ulkopuolelle.

13 Pelloksen tehdasyhdyskunta

Aluetyyppi	Tehdasyhdyskunta (tehdasalue, pienkerrostaloalueet)
Arvot	Arkkitehtonisia arvoja omaava 1960-luvulla perustettu tehdasyhdyskunta tehdas-, palvelu- ja asuntoalueineen (R)
Suositus	Y-alue <i>1960-luvun arkkitehtoninen kokonaissuunnitelma ja olemassa oleva rakennuskanta on lähtökohtana alueella ja siihen välittömästi liittyvässä ympäristössä tapahtuvalle rakentamiselle ja aluesuunnittelulle.</i>

Kohteet	Arvot	Suositus
13.1	I-alue	R, Yk
13.2	Paikallisjohtajan yksityistalo	R
13.3	Edustussauna	R
13.4	Urheilutalo Kisakaari	R, Yk

Perusteet

Pellos on aluepoliittisen ratkaisun pohjalta syntynyt ja Arkkitehtitoimisto Toivo Korhosen laatiman alueellisen ja arkkitehtonisen kokonaissuunnitelman mukaan toteutettu tehdasyhdyskunta 1960- ja 70-luvuilta; yhdyskuntatyyppin, jossa yhtiön toimesta rakennettiin työsuhdeasunnot ja palvelut, viimeisimpiä edustajia.²

Pelloksen rakennetun ympäristön merkitys perustuu sen hyvin vahvasti oman aikansa konstruktivistiseen eli rakennetta korostavaan arkkitehtuuriin. Pienkerrostalojen ja tehdasalueen mustavalkoisuus ei ollut tyyppillistä vain Korhosen 1960-luvun suunnittelulle vaan oli aikakauden asuntorakentamiselle standardipiirre. Korhonen on kuitenkin jyrkillä sävyillä taitavasti korostanut, keventänyt ja jakanut vyöhykkeisiin kuutiomaisia, mutta hienostuneesti massoiteltuja asuinrakennuksia. Edelleenkin tämä "Pellos-asu" antaa alueelle luonteen, vaikka osaan

² Pohjois-Suomessa tehdasyhdyskuntia on syntynyt myöhemminkin kaivosteollisuuden piirissä, mutta ne ovat usein lähtökohtaisesti suunniteltu väliaikaisiksi.

asuntoalueen pienkerrostaloista on tehty julkisivumuutoksia ja tehdasalueella on tyyppillisesti tapahtunut useita tuotannon edellyttämiä laajennuksia.

Arkkitehtonisesti säilynein osa-alue on vanhin asuntoalueista eli alue I. Asuntoalueilla II-IV pienkerrostalojen julkisivumuutokset (parveke-elementit, värit) ovat rikkoneet niiden alkuperäistä mustavalkoista selkeyttä; muutokset ovat kuitenkin pintapuolisia eikä niiden alta ole hävitetty alkuperäistä julkisivusommittelua taikka –materiaaleja. Useita laajennuksia kokeneella tehdasalueellakin Korhosen alkuperäinen värimaailma ja rakennusten horisontaalisuutta korostava julkisivujäsentely on säilynyt kokonaisuutta luonnehtivana piirteenä. Uusimmissa rakennuksissa käytetty teräsrakentaminen on tuonut muutosta julkisivumateriaaleihin ja väreihin. Vanha lastulevytehdas on jäänyt laajennusten sisään, mutta 1960-luvun I-rakennusvaiheesta on edelleen erotettavissa tehtaan konttori, korjaamo ja vanha voimalaitos sekä entisestä lastulevytehtaasta sen nauhaikkunallinen yläosa, joka nousee laajennusten keskeltä. Rannassa on jäljellä osa vanhasta nosturiradasta (kraana).

Yksittäisistä rakennuksista tärkeitä ovat alkuperäisessä asussaan säilyneet paikallisjohtajan asuintalo, yhtiön edustussauna ja urheilutalo. Asuintalo ja edustussauna sijaitsevat luonnonkauniilla paikoilla, edellinen vanhimman asuntoalueen vieressä, jälkimmäinen tehdasalueen ja järven väliin jäävässä Urhoniemeksi nimetyssä kallioniemessä. Urheilutalolla on aluekokonaisuuden kannalta tärkeä porttirakennuksen paikka sisääntuloväylän varressa. Tehtaan paikallisjohtajan asuinrakennus heijastaa asuntotyyppinä tehdasyhdyskuntien aluesuunnittelun vanhoja sosiaalisia rakenteita. Arkkitehtuuriltaan on samaa muotokieltä kuin pienkerrostaloissa, joskin sen kuin myös edustussaunan julkisivuissa linjat ovat horisontaalisia, kuten tyyppillisesti aikakauden moderneissa asuintaloissa. Edustussaunan käyttö liittyi yhtiön liikesuhteiden hoitoon. Edustussaunojen taustalla heijastuu erityisesti sotien jälkeiseen kesämökkikulttuuriin liittyvä rantasaunailmiö ja aikakauden neuvottelukulttuuri. Muodoltaan äärimmäisen niukan edustussaunan tumma puupinta sopeuttaa sen havumetsään, ja suuret lasipinnat pehmentävät kulmikkaan rakennusmassan ja luonnonympäristön vastakohtaisuutta. Urheilutalo Kisakaaren kokoisena ja tyyppisen liikuntarakennuksen rakentaminen maalaiskuntaan ei ole ollut kovin yleistä. Vaikka urheilutalon rakennutti säätiö, vaikutti Pellos Oy vahvasti talon rakentamiseen, mikä näkyy myös rakennuksen sijoituspaikassa ja arkkitehtuurissa.

14 Löydön kyläraitti, konttorinmäki ja asuntoalueet

Aluetyyppi Tehdasyhdyskunta

Arvot

Suositus

S2 (Pähkeenselän ranta-asutuksen osalta Y)

Löydön sahakylässä kulttuuriympäristöarvot ovat ennen kaikkea miljööarvoja, joiden kannalta tärkeitä elementtejä ovat alueen puutalot, asutuksen vaihteleva tiiviyys ja eriluontoiset osa-alueet, pienimittakaavaisen rakentamisen leimaamat kapeat raitit sekä teollisuushistoriasta kertovat yksittäiset rakennukset. Talousrakennuksilla on merkittävä asema pihapiirien tilanmuodostuksen kuin tieympäristöjen tunnelman kannalta niin työläisten omatoimisen rakentamisen alueilla kuin yhtiön säännönmukaisemmilla asuntoalueilla.

Kohteet	Arvot	Suositus
14.1	Konttorinmäen kaksi taloa (Sahala)	R, H
14.2	Verstas-autotallit (Satulinna)	R, Yk
14.3	Palokoppi	R

Perusteet

Vuonna 1898 perustettu Löydön saha oli pitäjän ensimmäinen varsinainen tehdaslaitos. Yli 60 vuotta toiminnassa olleen sahan ympärille kasvoi pieni omaleimainen tehdasyhdyskunta. Sahakylä eroaa rakennetun ympäristön tiiviydellään sitä ympäröivälle maatalousalueelle tyyppillisestä erillistaloasutuksesta. Sahan toiminta loppui 1966. Teollisuusalueella ja sahakylässä yleisesti on tapahtunut maisemien sulkeutumista puuston ja pensaiden vallatessa joutomaita ja tontteihin kuuluneita pieniä viljelypalstoja. Kylän aluerakenteen osalta muutokset ovat olleet pienempiä. Tie kulkee entisellä paikallaan ja alueelta on tunnistettavissa rakennustavaltaan ja iältään erilaisia asuntoalueita, kuten 1900-luvun alussa rakennettu Konttorinmäki, yhtiön rakennuttamat Sorala ja

Torala 1940-luvun tyypitaloineen, työläisten omatoimisen rakentamisen myötä muodostunut tienvarsi-asutus sahalle vievän Löydönraitin alkupäässä ja Ruijantiellä sekä pienviljelyspaikat Pähkeenselän rannalla. Teollisuusalueella rakennuksista on jäljellä tiili- ja puurunkoinen palokoppi, hakekuljettimen betonipylväät, verstaas-autotallirakennus sekä 1950-luvun konttorirakennus.

15 Lassila

Aluetyyppi	Maatalousmaisema
Arvot	Ympäristöllisiä ja maisemahistoriallisia arvoja sisältä viljelymaisema tilakeskuksineen vanhan maantien varrella (H); rakennushistoriallisia arvoja omaava 1920-luvun päärakennus (R)
Suositus	Y-alue

Kohteet	Arvot	Suositus
15.1	Lassila	R, Yk S1

Perusteet

Lassilan kohdalla historiallinen Lappeentie kulkee vähintäänkin 1700-luvun lopulta lähtien viljelyksessä olleen maatalousalueen halki. Viljelysten keskellä sijaitseva Lassila on Löydön kartanon entisiä sivutiloja. Tilan itsenäistymisen jälkeen 1920-luvulla rakennettiin talouskeskus uudelleen. Tuloksena oli selkeästi käytävin ja istutuksin erillisiin osa-alueisiin jaettu suuri pensasaidan rajaama piha- ja puutarha-alue, jonka ulkopuolelle jäi päärakennusta ja karjarakennusta lukuun ottamatta muut tilan rakennukset. Pitkänomainen harjakattoinen päärakennus sekä suuri vinkkelinmuotoinen talousrakennus ovat säilyttäneet alkuperäisen luonteensa. Päärakennuksessa on säilynyt aikanaan suosittu, mutta harvinaistunut kulmikas kuisti, nk. mutterikuisti.

16 Vitsiälän koulun seutu

Aluetyyppi	Tienvarsikylä, asumuskeskittymä
Arvot	Ympäristöllisiä arvoja omaava kyläkulma historiallisen Mikkelin-Viipuri-tien varrella; rakennushistoriallisia arvoja omaava 1900-luvun alun koulutalo
Suositus	Y-alue <i>Kylän kulttuuriympäristön keskipisteenä on vanha koulu. Rakentamisessa tulee erityisesti ottaa huomioon koulun ja sitä vastapäätä sijaitsevan pientalon maisemallinen asema, vanha tielinjaus ja siirtymäalue koululta arvokkaaseen Hiismäen viljelymaisemaan.</i>

Kohteet	Arvot	Suositus
16.1	Vitsiälän koulutalo	H, R, Yk S1

Perusteet

Vitsiälän koulun seuduksi nimetty kohdealue sijaitsee vanhan yleisen maantien ja Parikaniemen Lastenkodille vievän tien risteyksessä. Kylämäinen pienviljelyspaikoista ja asuntotonteista muodostuva asumusryhmä on syntynyt Löydön kartanon ja sahan sekä etenkin paikalle perustetun koulun vaikutusalueelle 1900-luvun alku- ja keskivaiheilla. Alue on ollut hajanaisesti asutetun maaseutualueen palvelukeskittymänä. Kyläkulman vireydestä kertoo vuonna 2011 kyläläisten talkootyönä rakennuttama kylätalo.

17 Löydön kartano

Aluetyyppi	Kartanoympäristö
Arvot	Historiallisia, rakennushistoriallisia ja maisemallisia arvoja omaava viljelymaisema ja kartanon pihapiiri
Suositus	S3-alue

Maisemallisesti komeimmat näkymät pääarakennukselle aukeavat kaakosta Löydöntieltä kohta Löydönlammen jälkeen sekä lounaasta kylätieltä.

Kohteet		Arvot	Suositus
17.1	Löydön kartano	H, R, Yk	S1

Perusteet

Löydön kartano on Ristiinan vanhoihin kyliin lukeutuvan Vitsiälän kantatalo, johon on liitetty jo varhain muita kylän taloja. Nykyisellä paikallaan, viljelysten keskellä taluskeskus on ollut vähintäänkin 1700-luvulta, todennäköisesti paljon pidempään.

Kartanon päärakennusta ympäröivän puutarhan luonne on hieman muuttunut matkailutoiminnan myötä, mutta sisältää myös aikaisempia elementtejä, kuten vanhan koivujen reunustaman paraatitien sekä puutarhaa rajaavan syreenipensasaidan kulkuaukkoineen. Nykyinen taluspihan läpi kulkeva kylätie on rakennettu viime sotien jälkeen.

Löydön päärakennuksen ulkoasussa on 1800-luvun jälkipuolella vaikuttaneiden kertaustyylien vaikutteita, sekä kuistimuutoksista johtuen myös ajallista kerroksellisuutta. Kokonaisuutta hallitsee korkea ristipääty. Pihapiirissä on säilynyt pari hirsirunkoista työväen asuntorakennusta ja vilja-aitta, pihan ulkopuolella on vanha rantasauna ja riihi. Rakennukset edustavat itäsuomalaisen suurtilan rakennuserintöä 1800-luvulta. Löydön kartanokeskuksella sitä ympäröivine peltoineen on myös yleistä maisemallista arvoa vanhan ja uuden päätien näkymäalueella sijaitsevana kohteena.

18 Hiismäki-Rajumäki-Sokkalanmäki

Tyyppi	Maatalousmaisema; mäkiasutus
Arvot	Maisemallisia ja historiallisia arvoja omaava viljelys- ja laidunmaisemakokonaisuus tilakeskuksineen; vanha maantie, aluerakenne, tilakeskuksissa säilyneet kansanomaiset hirs- ja kivirakennukset, kiviaidat ja –röykkiöt
Suositus	S3-alue

Kohteet		Arvot	Suositus
18.1	Hiismäki	R, Yk	S1
18.2	Rajumäki	Yk	Y

Perusteet

Pöntilän ja Sokkalan kylissä vanha Lappeentie kulkee yhden selvitysalueen visuaalisesti vaikuttavimman maatalousmaiseman halki. Alue on edustava esimerkki seudulle tyypillisestä vesistön lähelle ja mäkien etelärinteille hakeutuneesta kyläasutuksesta. Samaan maisematilaan tuotu pikatie eli vt 13 ei merkittävästi heikennä maisemakokonaisuuden eheyttä etenkin Hiismäen ja Rajumäen välillä. Peltoaukean vanhin asuinpaikka on autioitunut Hiismäen talon kaakkoispuolelta, ison kiviröykkiön läheltä 1800-luvulla (Rajumäen tilan puolella). Peltojen reunoilla on kiviaitoja. Vanhoja kansanomaisia asuin- ja maatalousrakennuksia näkyy etenkin Hiismäellä, jossa on säilynyt vanha päärakennus 1870-80-luvulta, kivinavetta sekä hirsirunkoisia 1800-luvun aittoja ja maatalousrakennuksia. Rajumäen tilakeskus on rakennuskannaltaan nuorempi, mutta tasapainoinen ja hyvin maisemaan asettuva.

19 Laitialan kylämaisema

Aluetyyppi	Maatalousmaisema; mäkiasutus
Arvot	Maisemallisia, historiallisia ja rakennushistoriallisia arvoja omaava viljelymaisema tilakeskuksineen ja niissä säilynein 1800-luvun ja 1900-luvun alun talonpoikaista rakentamista edustavin puu- ja kivirakennuksin (H, Yk, R)
Suositus	S1-alue

Maakunnallisesti arvokkaalla maisema-alueella tulee kaavallisin keinoin turvata historiallisen maankäytön synnyttämien maisema-arvojen sekä kulttuurihistoriallisten arvojen säilyminen.

Kohteet	Arvot	Suositus
19.1	Rautiala ja Niemelä	H, R, Yk S1

Perusteet

Puuskansaaren ja Laitialan kulttuuriympäristön maakunnallinen merkittävyys perustuu alueen tiettyä aikaa kuvaaviin piirteisiin eli edustavuuteen sekä rakennetun ympäristön ja maisemien tilaan, jossa ilmenee hyvin alueen käytön historia ja jatkuvuus.

Vanhin kulttuurimaisemakerros on syntynyt vuosisatoja jatkuneesta maataloudesta, jonka tuloksena on alueelle tyypillinen viljelysten ympäröimä mäki-asutus vesistön äärellä. Kyläalueen vanhimman peltomaiseman keskellä on rinnakkain kahden talon, Rautialan ja Niemelän, kansanomaista hirsi- ja kivirakennusperinnettä edustavat pihapiirit. Tilojen päärakennuksissa, joista toinen on n. 1850-luvulta ja toinen 1900-luvun alkupuolelta, on omintakeisia tyyllisiä yksityiskohtia, joskin toisessa myös ajallista kerroksisuutta.

20 Laitialan kylän kesähuvilat

Aluetyyppi	Varhainen huvila-asutus (kesähuvilat, lomakodit)
Arvot	Mikkeli-Lappeenrannan laivareitin varrelle sijoittuva rakennushistoriallisia ja kyläkuvallisia arvoja omaavien kesähuviloiden ja lomakotien ryhmä 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alkupuolelta.
Suositus	SI-alue <i>Maakunnallisesti arvokkaalla maisema-alueella tulee kaavallisin keinoin turvata historiallisen maankäytön synnyttämien maisema-arvojen sekä kulttuurihistoriallisten arvojen säilyminen.</i>

Kohteet	Arvot	Suositus
20.1	Sarviniemi	R, Yk S1
20.2	Aurala	R, Yk S1
20.3	Rantala	R Y
20.4	Sarvenranta	R Y

Perusteet

Laitialan kylässä kulttuurimaisemaa leimaa vuosisatoja jatkuneen viljelyn ja asutuksen lisäksi jo 1800-luvun lopulla alkanut huvilakulttuuri, jolle edellytykset loi alueen sijainti Mikkeli-Lappeenranta laivaväylän varrella. Vanhimpiin huviloihin lukeutuu 1890-luvun nikkarityyliin rakennettu Sarviniemi Heimarin peltomaiseman reunalla, sekä erityisen hienosti vesistömaisemaan liittyvä jugendvaikutteinen Aurala. Hieman syrjemällä sijaitsevassa Rantalassa on 1920- ja 30-luvuille tunnusomaisen arkkitehtuurin tyylipiirteitä omintakeisesti yhteen rakennukseen kerrostettuna. Sarvenrannan historia käsittää erilaisia kesäkulttuurin ilmiöitä kesävieraiden pidosta yksityishuvilakäyttöön sekä yhdistyspohjaiseen kesäkotitoimintaan. Kaikki käyttömuodot kokenut talo on tyyppiltään 1800-luvun lopun pitkänomainen harjakattoinen hirsitalo. Rantojen kulttuuriympäristöt sisältävät myös merkkejä entisestä laivaliikenteestä, kuten laivalaitureiden jäänteitä ja niille johtavia, jopa selkeästi maastoon kaivettuja ja kivin reunustettuja polkuja.

21 Lahdentalon maisemakohta

Aluetyyppi	Maatalousalue
Arvot	Laitialanlahteen rajautuva maisemallisia arvoja omaava viljelymaisema; rakennushistoriallisia arvoja omaava maatalon pihapiiri (Yk, R)
Suositus	Y-alue

Kohteet		Arvot	Suositus
21.1	Lahdentalo	R, Yk	S3

Perusteet

Lahdentalo sijaitsee Laitialan kylätien varrella, rantaan ulottuvien peltojen reunalla. Lahdentalon kohdilla, ehkä hieman etelämpänä, on kolmas kylän vanhoista asuinpaikoista, mutta muista poiketen sen asutushistoria alkaa torppariasutuksesta, ja siten sen vanhimmat pellot olivat varsin pienet verrattuna vanhoja asuinpaikkoja ympäröiviin rintapelloihin. Myöhemmin pellot laajenivat entisille niityille. Lahdentalossa on hyvin luonteensa säilyttänyt kylätien varteen sijoittuva pihakokonaisuus 1800-luvun lopun tai 1900-luvun alun kansanomaisin rakennuksin.

8.5 Kulttuuriympäristövyöhykkeet ja herkkyysanalyysi

Lukuun liittyy karttaliite 9.

Herkkyysanalyysissa arvioitiin rakennettujen kulttuuriympäristöjen muutoksensietokykyä yleispiirteisesti. Kartalle rajattiin kulttuuriympäristövyöhykkeet sekä niiden sisältä kulttuuriympäristöalueet, joiden muutoksensietokyky on vähäinen. Muulta osin tarkastelualueen katsottiin olevan kulttuuriympäristön puolesta muutosta kestävää aluetta.

Kulttuuriympäristövyöhykkeitä havainnollistava kartta esittelee alueet, joille selvitysalueen kulttuurinen kehitys on kokonaisuutena aikojen saatossa keskittynyt. Kulttuuriympäristövyöhykkeiden määrittelyn tausta-aineistona olivat tunnetut muinaisjäännökset, 1600-luvun asutusta kuvaavat kyläluettelot, 1800-luvun alun asutusta kuvaavat kartat, alueen elinkeinohistoria (mm. teollisuus) ja liikennehistoria sekä kulttuurimaisemien nykytila.

Herkät alueen osat

Vähäisellä muutoksensietokyvyllä tarkoitetaan, että alueella on joko maiseman, kulttuurihistorian ja/tai rakennusperinnön kannalta arvoja, joiden vaaliminen suositellaan otettavan tavoitteeksi alueen maankäytössä ja rakentamisessa, jolloin mahdollistaan historiallisesti ja visuaalisesti monipuolisen ja kulttuurihistoriallisilta piirteiltään arvokkaan ympäristön säilyminen.

Herkät alueet ovat tavallisesti:

- Syntyneet pitkän ajan kuluessa ja ne sisältävät historiallisia, rakennushistoriallisia, maisemahistoriallisia ja/tai visuaalisia arvoja.
- Rakentuneet lyhyellä aikavälillä tai kokonaissuunnitelman pohjalta yhtenäisiksi ja hyvin tiettyä aluetta tai aikaa kuvaavin tyyppillisin piirtein.
- Omaaavat maisemallista ja/tai asemakaavallista merkitystä kirkonkylän tai muun kyläkeskustan kokonaisrakenteessa; alueilla on sijaintinsa puolesta yleistä merkitystä.

Muutoksia kestävät alueet

Kulttuuriympäristön puolesta muutosta kestävät alueet on käyty läpi selvitystyön yhteydessä. Alueet voivat olla maisemallisesti kauniita ja rakennetun ympäristön osalta monipuolisia, mutta maastokäynneillä ei havaittu erityisiä kulttuurihistoriallisia tai kulttuurimaisemallisia arvoja, joista antaa suosituksia yleiskaavoitukselle; ottaen huomioon myös selvityksen käyttötarkoituksen ja tarkkuuden.

9 Lähteet

Arkistot

Ristiinan kunnan arkisto

Ristiinan rakennussuunnitelma. Lh. 1944. Suunnitelma Salme Setälä, Helsingissä 1939.

Ristiina, Kirkonseutu. Rakennuskaava ja rakennuskaavan muutos. Mikkelin maanmittaustoimisto 1973-74. Mittakaava 1:5000.

Topografikartta 1:20 000. Lehti 3142 04. Puolustusvoimain Pääesikunnan Topografinen osasto, 1947. Mitattu 1946. Karttarunkona ilmakuva-kartta, kuvaus 1948.

Suomen taloudellinen kartta 1:100 000. Lehti 62 Mikkeli. Maanmittaushallituksen kartografinen toimisto. Piirretty vanhasta kartta-aineistosta, täydennysmitattu 1939.

Ristiina 1:100 000. Lehti 3141. Puolustusvoimain Pääesikunnan Topografinen osasto, 1942. Kartta on laadittu venäläisen rekognosointikartan 1:42 000 ja taloudellisen kartan 1:100 000 mukaan sekä on osittain täydennetty ilmakuvatutkimuksen perusteella. Julkaistu 1943.

Kansallisarkisto

Uudishakemisto, Ristiina.

Isojakokartat (uudistuskartat) kylistä: Haikola, Heikkilä, Laitiala, Liikala, Puntala, Pöntilä, Rahikkala, Rikantila, Tukialan pappila, Vitsiälä

Pitäjänskartta, 1:20 000, 1848. Lehdet 3141 05 ja 06.

Maanmittauslaitoksen arkisto, Jyväskylä; ARKKI-tietokanta

Isojakokartat: Liikala, Brahelinna.

Peruskartta 1:20 000. Lehti 3141 05, julk. 1970 ja 1987.

Peruskartta 1:20 000. Lehti 3141 06, julk. 1970 ja 1987.

Peruskartta 1:20 000. Lehti 3142 04, julk. 1969 ja 1987.

Raportit

Kaavasuunnittelu Oy 1999: Ristiina, Löytö-Vitsiälä-Heimari yleiskaava. Kaavaehdotus 17.2.1999. Ristiinan kunta.

Maa ja vesi Oy, 1993. Ristiina, Löytö-Vitsiälä-Kirkonkylä-Pellosniemi osayleiskaava. Kaavaselostus.

Ristiina. Löytö-Vitsiälä-Heimari yleiskaavan ympäristöselvitys.

Valtatien 13 parantaminen välillä Ristiina – Lappeenranta. Toimenpidesuunnitelma. Kaakkois-Suomen ELY-keskus. Pohjois-Savon ELY-keskus. Kouvola 2010.

Kirjallisuus

Arvokkaat maisema-alueet, Maisematyöryhmän mietintö (II) 66/1992. Ympäristöministeriö 1993.

Etelä-Savon rakennusperintö. Kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet. Etelä-Savon seutukaavaliitto. Julkaisu 114. Mikkeli 1984.

Heikkinen, Kalevi, 1998. Kylä ja saha. osa I.

Heikkinen, Pekka, 2006. Elämää Parkatniemessä. Eilen ja tänään. Osa III. Hangastenmaan kylätoimikunta.

Historiallisen ajan puolustusvarustuksia Etelä-Savossa. Mikkelin läänin liitto 11/1993.

Kaskisavuista laajakaistaan. Heimari-Löytö-Puntala-Sattila-Vitsiälä –kyläkirja. Toim. Sari Järn ja Vitsiälän kyläseura. 2011

Maisemanhoito, Maisematyöryhmän mietintö (I) 66/1992. Ympäristöministeriö 1993.

Mustavalkoinen Pellos. Elämää ja ihmisiä Aarne J. Aarnion aikana 1962-1983. Toim. Kaarin Kurri. 2003.

Löytölapset ja kadonnut saha. Toim. Martti Vastela. 2002.

Pakarinen, Olavi, 1999. Kievaritarinoita. Vanhan Mikkelin läänin kestikievarit. Tielaitos.

Ristiina 1649-1949. Pitäjän ja seurakunnan 300-vuotiset vaiheet. Ristiinan seurakunta ja kunta. Mikkeli 1949.

Ristiinan Mieluan menneisyyttä. Kansalaisopiston perinnepiirin pohjalta koontanut Katri Pulkkinen. 1988.

Suomen asutus 1560-luvulla, kyläluettelot ja kartasto. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja N:o 4. Helsinki 1973.

Suomen karttakirja 1920. Maanmittaushallituksen toimittama. Genimap 2004 Näköispainos.

Suomen maatilat, osa IV: Mikkelin lääni. 1932.

Suuri maatilakirja, osa IV: Kymen ja Mikkelin läänit. 1965.

Victor Tuderus, Militär och målare, en skildring från rysk-turkiska kriget 1877-1878. Svenska litteratursällskapet i Finland. Toimittanut Eva Gädda. Svenska litteratursällskapet i Finland.

Tyrväinen, Aimo, 1991. Ristiinan kartta-alueen kallioperä. Kallioperäkarttojen selitykset. Geologinen kartta 1:100 000, Lehti 3141. Geologian tutkimuskeskus.

Veskansan maisemissa. Suurlahdentien alueen maisemanhoitosuunnitelma. Etelä-Savon maakuntaliiton julkaisu 45:2001.

Vitsiälän alueen perinnekirja. Kylätoimikunta 1986. Mikkeli.

[W I] Wirilander, Hannele, 1989. Ristiinan historia I. Esihistoriasta vuoteen 1865.

[W II] Wirilander, Hannele, 1994. Ristiinan historia II. Kunnallisuudistuksesta sotien jälkeiseen aikaan.

WWW-sivustoja:

Grönhagen, Juhani, 1997. Saimaan alus- ja venetyyppejä hylkylöytöjen valossa.
<http://internetix.fi/opinnot/opintojaksot/9historia/artikkelit/saimaan.htm> (5.9.2011)

MLL, Mannerheimin lastensuojeluliitto / Ristiina
http://www3.mll.fi/paikallisyhdistysten_sivut/?PNUM=30022&num=51966&title=Ristiina
(15.6.2011)

Museovirasto. Muinaisjäännösrekisteri.
<http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx> (17.8.2011)

Museovirasto. Rakennettu kulttuuriympäristö.
<http://www.rky.fi> (17.8.2011)

Ristiinan Liikasten esi-isät.
<http://www.liikastensukuseura.fi/rist.htm> (15.6.2011)

Miämedia. Pellosniemen kylätoimikunnan toimintasuunnitelma 2009.

http://miamedia.internetix.fi/fi/org/enter/1_taso/ristiina/2_taso/kylat/3_taso/pellosniemi/uutiset/toimintasuunnitelma (15.6.2011)

Suomen Rakennustaiteen museo. Arkkitehtiesittelyt: Salme Setälä.

<http://www.mfa.fi/arkkitehtiesittely?apid=3874> (12.9.2011)

Valokuvat: Teija Ahola 2011.

LIITTEET

- 1: Kartta ja luettelo: kulttuuriympäristön ja –maisemien suojelutilanteesta (kaavasuoja, VAT, MJR)
- 2: Luettelo selvitysalueelta inventoiduista kohteista ja alueista Etelä-Savon maakuntaliiton inventointitietokannassa (tilanne 09/2011)
- 3: Kartta: Maisemarakenne, korkokuva ja vesistöt
- 4: Kartta: Maisemakuva, avoimet maisematilat
- 5: Kartta: Historia, tiet ja asutus
- 6: Kartta: Nykytilanne ja asutuksen laajeneminen, rakennuskanta ajalta 1700-1969
- 7: Kartta: Nykytilanne, rakennuskannan ikäjakauma 1700-1990->
- 8: Kartta ja luettelo: Kohteet ja suositukset
- 9: Kartta: Kulttuuriympäristövyöhykkeet ja herkkyysanalyysi
10. Ristiinan satama

Levyke 1-2: Digitaalikuvat 2011. Laaja valokuva-aineisto selvitysalueen kohteista ja maisemista.

Levyke 3: Raporttiedostot ja paikkatietoaineistot 2011.